

У К Р А Ї Н С Ь К А К Л А С И К А

ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

Харків
«Фоліо»

ПОВІСЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

Переказ Віктора Близнеця

СЕ ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ ЗВІДКИ ПОЧАЛАСЬ РУСЬКА
ЗЕМЛЯ, ХТО В КИЄВІ ПЕРШИЙ СТАВ КНЯЗЮВАТИ
І ЗВІДКИ РУСЬКА ЗЕМЛЯ СТАЛА БУТЬ.

Тож почнемо повість сію. Після потопу трое синів Ноевих розділили між собою землю. І дістався одному схід з Персією та Індією. А другому південь з Єгиптом і Ефіопією. А третьому захід і північ з Вірменією, Скіфією, Македонією, з річками Дунаєм і Дніпром¹.

Через багато літ сіли слов'яни на Дунаї, де тепер земля угорська і болгарська. Від тих слов'ян і розлилися, як весняні води, слов'яни по землі і стали називатися іменами тих місць, на яких вони селилися. Так одні прийшли й сіли на річці Мораві і прозвалися моравами, а інші назвались чехами. А ось ті слов'яни: білі хорвати, і серби, і болгари. Коли волохи² напали на слов'ян, і оселилися серед них, і пригноблювали їх, то слов'яни ці прийшли й сіли на Віслі і найменували себе ляхами, а від тих ляхів почались поляки, а від них ще — мазовшани і поморяни.

¹ Тут викладається біблійна легенда про «всесвітній потоп» і про те, як трое Ноевих синів, що врятувалися в ковчезі, розподілили між собою землю. В літописі підкреслено, що брати поклялися «не переступати нікому братній жереб, жити кожному в своїй частині».

² Деякі вчені вважають, що волохи — це західні франки, народи монархії Карла Великого.

Також ті слов'яни прийшли й сіли по Дніпру і назвалися полянами, а інші — древлянами, тому що вони оселилися в лісах, а ще інші сіли між Прип'яттю і Двіною і назвалися дреговичами, а інші сіли на Двіні і назвалися полочанами, від річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота¹. Ті ж слов'яни, які поселилися біля озера Ільменя, назвалися своїм іменем — словенами, і збудували місто, і нарекли його Новгородом. А інші сіли на Десні, і на Сеймі, і на Сулі і найменувалися сіверянами. Так розселився слов'янський народ, і від його імені й грамота стала називатися слов'янською. Коли ж поляни жили окремо на цих горах, на високих кручах, то був тут шлях із варяг у греки і назад із греків по Дніпру, а у верхоріччі Дніпра волоком тягли кораблі до Ловаті, а далі можна було ввійти в Ільмень, озеро велике, а ще далі — у море Варязьке². І тим морем пливти можна до Рима, а від Рима пливти до Царгорода, а від Царгорода можна припливти до Понт-мор'я, в яке впадає Дніпро-ріка.

Дніпро ж бере свій початок із Оковського лісу і біжить на південь. Із того ж лісу бере початок Волга; вона біжить на схід і впадає сімдесятьма рукавами в море Хвалиське. Так із Русі можна пливти Волгою в болгарі і Хвалиськ і ще далі на схід. А Двіною — в землю варягів, а Дніпро впадає своїм гирлом в Понтійське море, це море вважається руським, на берегах його, як переказують, учив Святий Андрій, брат апостола Петра.

¹ *Полота* — притока західної Двіни; при її злитті з Двіною стоїть місто Полоцьк.

² *Варязьке море* — Балтійське. *Цар-город* — Константинополь, тодішня столиця Візантії, тепер місто Стамбул. *Понтійське море* — Чорне. *Море Хвалиське* (Хвалинське) — Каспійське.

Андрій, який учив у Синопі¹, прибув у Корсунь, і дізнався він, що недалеко від Корсуня є гирло Дніпра. Він захотів одвідати Рим і приплив у гирло дніпровське, і звідти вирушив угору Дніпром. І сталося так, що він прийшов і став під горами на березі. Вранці прокинувся і сказав учням, які були з ним:

— Бачите гори оці? На цих горах возсіяє благодать Божа, буде город великий, і воздвигне Бог багато церков.

І зійшов на гори, благословив їх, і поставив хрест, і помолився Богу.

І зліз з гори цієї, де опісля виник Київ, і подався Дніпром у верхів'я ріки. І прибув до слов'ян, де зараз стоїть Новгород, і побачив суших там людей і який звичай у них, як вони миються і хвощаються в лазнях-мивницях, і подивувався їм.

Потім одвідав країну варягів, а далі прибув у Рим і оповів там про те, як учив і що бачив, і сказав їм:

— Дивне бачив я в слов'янській землі, йдучи сюди. Бачив лазні дерев'яні; нагріють їх до рум'яного жару, роздягнуться, і будуть голі, і обіллються квасом чинбарним², і візьмуть молоду лозу, і б'ють себе, і до того себе доб'ють, що ледве живі вилазять, а тоді обіллються студеною водою і так оживають. І те роблять всякого дня, ніхто їх не мучить, а мучать самі себе, бо то вони творять омовіння собі, а не муку.

Ті ж, хто слухав Андрія, дивувалися. Андрій же, побувши у Римі, повернувся в Синоп.

¹ *Синоп* — одне з великих міст візантійської імперії. *Корсунь* — так слов'яни називали тоді грецьке місто Херсонес, яке стояло на південно-західному узбережжі Криму, недалеко від сучасного Севастополя.

² *Чинбарний квас* — квас, який застосовувався для вичинки шкіри.

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь¹. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів², а Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого і нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни і донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «на перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, Кий, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князувати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дрегови-

¹ *Либідь* — ця назва збереглася за річкою, яка впадає в Дніпро.

² *Боричів узвіз* — крута дорога, що вела з верхнього міста на горі униз на Поділ.

чів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князювання було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто — Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі — меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, — мурома, яка говорить своєю мовою, і черемиси, які говорять своєю мовою, і мордва, яка говорить своєю мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, — усі вони говорять своїми мовами і живуть у краях північних.

Радимичі ж і в'ятичі — від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів — один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: радим — на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, й древляни, й сіверяни, й радимичі, й в'ятичі, й хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, в близькому сусідстві з Дунаєм і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скіф», або «Велика Скуф»¹.

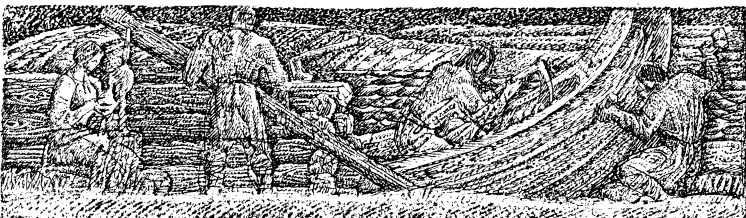
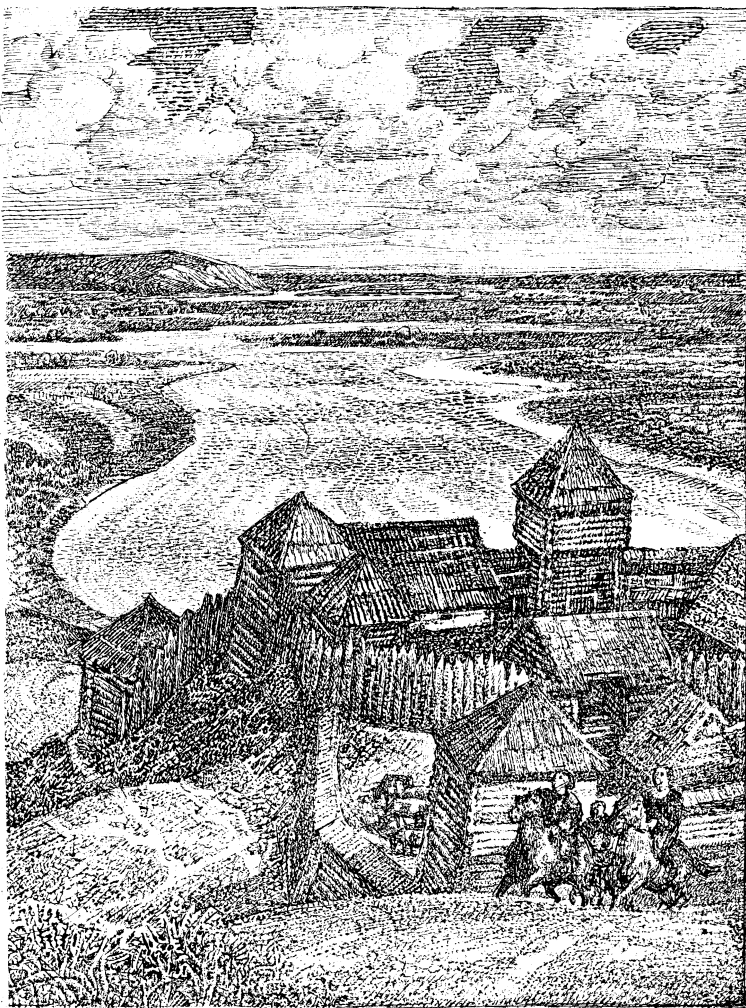
Всі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен — свій норів і побут. Поляни мали

¹ *Скіфами* називали у Візантії слов'ян, переносючи на них назву причорноморських племен, які жили тут раніше.

звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками і сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі і сіверяни мали спільний звичай: жили в лісі, яко і всякий звір, шлюбів не мали і ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка і спалювали. А після того, зібравши кістки, вкладали в малу посудину і ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

Коли ж слов'яни, як уже мовилося, жили на Дунаї, прийшли від скіфів, тобто від хозар, волзькі българи¹, і сіли вони по Дунаю, і були вони гнобителі слов'янам. За ними прийшли білі угри і потоптали землю слов'янську. В ті часи були і обри, які воювали проти грецького, себто візантійського, царя Іраклія і які мало не захопили його в полон. Ці обри воювали і проти слов'ян, і примучили дулібів, теж слов'ян, і насильство чинили жінкам дулібським. Якщо поїхати треба обрину, то не давав він запрягти

¹ *Болгари* — тюркомовні племена, що жили на Волзі; древньоруське «обри» — авари, союз тюркомовних племен, які захопили величезну територію на півдні — від Дону до Ельби.

ні коня, ні вола, а велів запрягти три, чотири або й п'ять жінок у підводу і везти його, обрина. І так мучили вони дулібів, були ж бо обри тілом великі і розумом горді, і Бог винищив їх; померли всі вони, не залишилось жодного обрина. І є притча на Русі і до сього дня: загинули, як обри. Нема від їхнього племені ні сліду, ні посліду.

Після них прийшли печеніги. А потім ішли чорні угри мимо Києва, але то було пізніше — при Олегові.

Після смерті братів Кия, Щека і Хорива притискували полян древляни та інші околишні люди. І набрели на полян хозари на горах цих і лісах і сказали:

— Платіть нам данину.

Поляни подумали і дали від кожного диму¹ — меч. І віднесли хозари мечі до свого князя і до старійшин своїх і промовили їм:

— От. Маємо собі нову данину.

Ті ж спитали:

— Звідки?

Вони ж відповіли:

— У лісі, на горах, над рікою Дніпром.

Знов спитали ті:

— А що дали? Вони показали мечі.

І сказали старійшини хозарські:

— Недобра дань, княже! Ми її дошукались своєю зброєю, яка гостра з одного боку, — шаблями, а в них зброя гостра з двох боків — мечі. Будуть вони збирати данину і з нас, і з інших земель.

І збулось усе: володіють руські князі хозарами і по нинішній день. Так воно здавна ведеться: володіючи, сам стає потім заволоданий.

¹ Від кожного диму — від кожного двору.

В літо¹ 852, коли почав царювати у греків Михайло, стала називатися Руська земля. І об цім нам стало відомо, бо при цареві Михайлові приходила Русь на Царгород, як пишеться про те в грецькому літописанні. Отже, звідси й почнемо і покладемо числа: від першого літа царювання Михайла до першого літа князювання Олега, руського князя, 29 літ; від першого літа Олега, який сів у Києві, до першого літа князювання Ігоря 31 рік; від першого літа Ігорева до першого літа Святославового 33 роки. Та повернемося до днів минутих і скажемо, що відбулося в ті роки, з першого літа царювання Михайла, і розкладемо в ряд літа.

В літо 858. Цар. Михайло рушив з воїнами берегом і морем на болгарів. Болгари ж, побачивши, що не можуть стати супроти нього, попросили хрестити їх і підкорилися грекам, цар же хрестив князя їхнього і всіх бояр і мир уклав з болгарями.

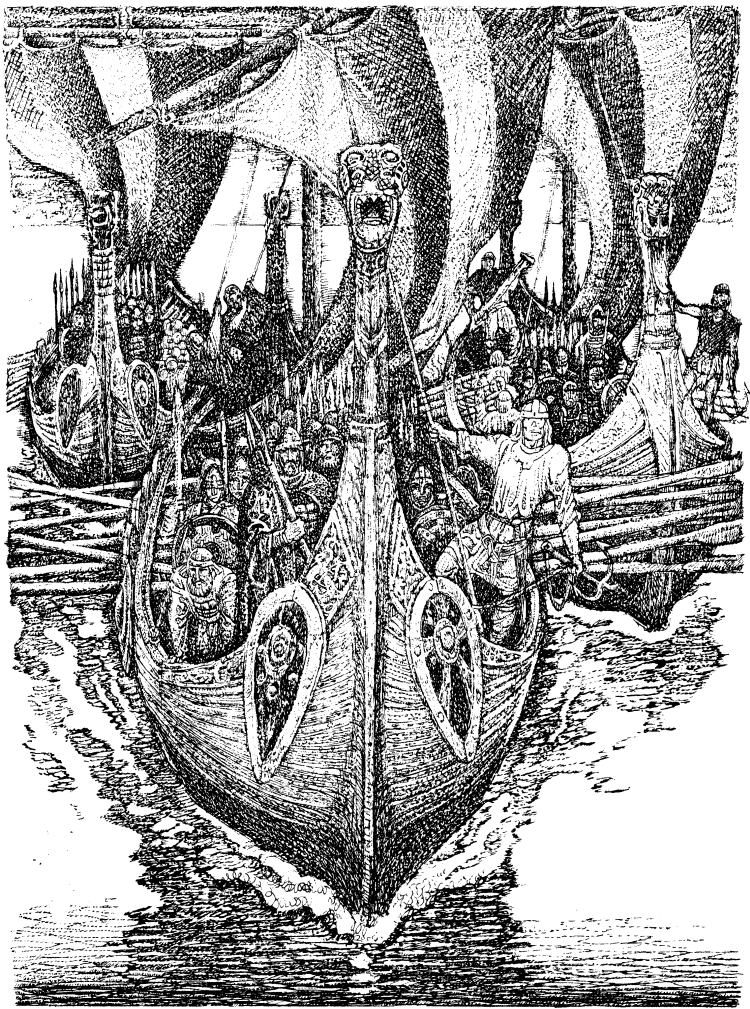
В літо 859. Варяги із-за моря збирали данину з чуді, і з слов'ян новгородських, і з мері, і з усіх кривичів. А хозари брали з полян і з сіверян, і з в'ятичів по срібній монеті і вивірці² від диму.

В літо 862. Вигнали варягів за море і не дали їм давини. Почали самі собою володіти, і не було серед них правди, і встав рід на рід, і був між ними розбрат, і стали воювати один з одним.

І сказали собі:

¹ Старослов'янське слово «літо» (рік) залишилося в нашій народнопоетичній та літературній мові й досі, набравши багатьох значень і відтінків: це й пора року (гаряче літо), і вік людини (похилі літа), і роки (минають літа) тощо.

² Білка старослов'янською мовою — вивірка, як і в сучасній українській мові.

— Пошукаємо собі князя, який володів би нами і судив би по правді.

І прийшли за море до варягів. Ті варяги називались Руссю, як інші називаються шведами, а ще інші норманнами, а ще інші англійцями, — так і ті називались.

І сказали їм чужь, слов'яни і кривичі:

— Земля наша велика й багата, а ладу в ній нема. То приходіть князювати і володіти нами.

І зібралися три брати з родами своїми і прийшли. Старший, Рюрик, сів у Новгороді; а другий, Синеус, — на Білоозері; а третій, Трувор, — в Ізборську. Через два літа померли Синеус і брат його Трувор. І взяв усю владу Рюрик і роздавав мужам¹ своїм міста: тому Полоцьк, а тому Ростов, а іншому Білоозеро.

Варяги в цих містах — захожі люди, з-за моря; а перше, давнє населення у Новгороді — словени, у Полоцьку — кривичі, у Ростові — меря, у Білоозері — весь, у Муромі — мурома. І ними всіма володів Рюрик.

Було у Рюрика два мужа, обидва не з племені його, але боярини, Аскольд і Дір². І відпросилися вони у Царгород із родом своїм. І пішли вони по Дніпру, і коли пропливали мимо, побачили на горі невелике місто. І спитали:

— Чиє це місто?

Їм відповіли:

¹ Муж — знатний, родовитий дружинник.

² Аскольд і Дір були не одноплемінці Рюрика, а останні представники династії Києвичів, нащадки легендарного Кия.

— Було три брати — Кий, Щек і Хорив, які збудували це місто. Вони померли, а ми живемо тут, рід їхній, і платимо данину хозарам.

Аскольд же і Дір залишилися в цьому місті, і зібрали у себе багато варягів, і стали володіти полянською землею. Рюрик же князував у Новгороді.

В літо 866. Рушили Аскольд і Дір війною на греків і прийшли туди в чотирнадцяте літо царювання Михайла. Цар же був у поході на східних землях, коли прислали йому звістку, що Русь іде на Царгород. І цар повернувся. Аскольд і Дір обступили місто двомастами кораблями, списами підперли стіни Царгорода. Цар ледве пробився у своє місто. Всю ніч він молився з патріархом, а потім винесли вони ризу Святої Богородиці і омочили у морі її полу. Була тиша, і море спокійне, а тут раптом знялася буря з вітром. І великі хвилі встали дибом, розкидало кораблі язичників Діра й Аскольда, прибило їх до берега і поламало так, що мало їх врятувалося від біди і повернулося додому.

В літо 869. Хрещена вся земля Болгарська.

Ішли угри мимо Києва горою і, прийшовши до Дніпра, стали вежами: ризкали вони по землі так, як тепер половці. Прийшовши зі сходу, вони посунули далі на захід через великі гори, які тепер називають горами Угорськими.

І почали тоді угри завойовувати там волохів і слов'ян.

Був єдиний народ слов'янський: і ті слов'яни, які сиділи на Дунаї і яких підкорили угри, і морави, і чехи, і ляхи, і поляни, яких називають нині Руссю. Для них

же перших, для моравів, були перекладені книги і створена азбука, яка називається слов'янською грамотою. Ця ж грамота і на Русі, і в болгар дунайських. Коли морави жили вже хрещеними, їхні князі послали мужів до царя грецького Михайла, кажучи:

— Земля наша хрещена, та нема в нас учителя, який би наставляв нас, і повчав, і витлумачував книги святі. Бо ми не розуміємо ні грецької мови, ні латини. Одні ж бо вчать нас одного, інші — іншого. А ми не розуміємо ні образу букв, ні сили їх. Пришліть нам учителя, який би відкрив нам книжні слова і смисл їх.

Почувши те, цар Михайло скликав усіх філософів і передав їм слова слов'янських князів.

І сказали філософи:

— В Селуні¹ єсть муж, іменем Лев, є в нього сини, які знають слов'янську мову, два сини у нього, Кирило й Мефодій, вправні філософи.

Почувши про те, цар послав по Кирила і Мефодія в Селунь і, коли вони прийшли, сказав їм такі слова:

— От, прислала до мене послів слов'янська земля. Просить учителів собі, які могли б витлумачити святі книги. Бо того вони прагнуть.

І умовив їх цар, і послав їх у слов'янську землю до моравів і болгар. Коли ж брати прийшли, почали вони складати азбуку слов'янську і переклали Апостола і Євангелію². І раді були слов'яни, коли почули своєю мовою силу і мудрість Писання. А потім переклали брати Псалтир та інші книги. Деякі люди почали гань-

¹ Селунь (Солунь) — Фесалоніки, місто в Греції на березі Егейського моря. Там була велика колонія слов'ян.

² Апостол, Євангеліє, Псалтир — церковні книги, які разом з тим є великими пам'ятками давньої людської культури.

бити слов'янські книги, говорячи: жодний народ, мовляв, не достойний мати своєї азбуки, хіба що євреї, греки і латиняни, як в напису Пілата, який тільки цими мовами написав слово на хресті Господньому.

Почувши про те, мудрі люди казали:

— Всім дано говорити, і хай всі народи звеличують славу Творця своєю мовою.

Кирило пішов учити болгарський народ, а Мефодій посадив двох попів, добрих скорописців, і переклав усі книги повністю з грецької мови на слов'янську. Все те він зробив за шість місяців, почавши у березні, а закінчивши у жовтні. І коли закінчив, то воздав достойну хвалу і славу Творцю, який дав сили і благодать йому і братові Кирилові закінчити сей труд — на землі слов'янській, де вчив до них апостол Павло. Ось чому учителі слов'ян — Кирило і Мефодій, наступники й учні Святого Павла. Із тих слов'ян — і ми, Русь. Бо слов'янський народ і руський — єдиний, і мова у нас єдина — слов'янська, і хоч ми називаємося поляни, та ми були і є слов'янами, і вчителі нам одні — Кирило і Мефодій.

В літо 879. Помер у Новгороді Рюрик і передав князювання своє Олегові — родичеві своєму, і віддав на руки йому сина Ігоря, бо той був вельми на ту пору малий.

В літо 882. Виступив у похід Олег, взявши з собою багато воїнів, і прийшов до Смоленська з кривичами, і взяв місто, і посадив там своїх мужів. Звідти пішов униз, і взяв Любеч¹, і там посадив своїх

¹ Любеч — місто на березі Дніпра, на захід від Чернігова.

мужів. І приплив до гір київських, і узнав Олег, що тут князюють Аскольд і Дір. Сховав Олег одних воїнів у човнах, а інших залишив позаду, а сам пішов до них, несучи на руках малого Ігоря. Підплив до Угорської гори¹, сховав решту воїнів і послав сказати Аскольду і Діру:

— Ми купці, їдемо до греків від Олега і княжича Ігоря. Прийдіть до нас, до родичів своїх.

Коли ж Аскольд і Дір прийшли, вискочили всі воїни, захovanі в човнах, і сказав Олег Аскольду і Діру:

— Не князі ви і не князівського роду, а я — князівського роду.

А коли винесли на руках Ігоря, промовив:

— А ось він — син Рюриків!

Убили Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і поховали на горі, яка тепер називається Угорською. Аскольдова могила там, де Ольмин двір, а Дірова — за церквою Святої Ірини.

І став Олег князувати в Києві, і сказав Олег:

— Це буде мати городам руським.

І були в Олега під рукою варяги, слов'яни та інші людності, які називаються Руссю. Той же Олег почав ставити міста і наклав данину на слов'ян, на кривичів і на мері.

В літо 883. Почав Олег воювати проти древлян і, мечем покоровши їх, брав з них данину — по чорній куниці.

В літо 884. Пішов Олег на сіверян і переміг їх. Наклав на них легку данину, не дав їм платити данину хозарам, сказавши при тому:

— Я ворог їм, і вам нема чого платити їм.

¹ Угорська гора — назва однієї з гір під Києвом.

В літо 885. Послав Олег до радимичів, питаючи:
— Кому даєте данину?

Вони ж відповіли:

— Хозарам.

І сказав їм Олег:

— Не давайте хозарам, а давайте мені.

І дали Олегові по щелягу¹, як і хозарам давали.

І владарював Олег над полянами, древлянами, над сіверянами і радимичами, а з уличами і тіверцями воював.

В літо 903. Ігор виріс і збирав данину на тих же землях, що й Олег, і слухались його, привели йому дружину із Пскова, іменем Ольгу.

В літо 907. Пішов Олег на греків, залишивши Ігоря в Києві. Взяв же він з собою багато воїнів — полян, древлян, сіверян, хорватів, тіверців, відомих як товмачів²; усіх їх греки називали «Велика Скіф». І з тими усіма воїнами пішов Олег на конях і на кораблях; і було кораблів числом дві тисячі.

Прийшли вони до Царгорода. Греки великим ланцюгом замкнули затоку суд, вона ж називається Золотий Ріг, а місто зачинили. І вийшов Олег на берег і почав воювати. Розбив багато палат, попалив церкви. І немало зла заподіяв грекам, як те чинять ратні люди. І звелів Олег своїм воїнам зробити колеса і поставити на колеса кораблі. І з покісним вітром підняли вони вітрила і пішли суходолом до міста. Греки ж, побачивши їх, злякалися і сказали через послів Олегу:

¹ *Щеляг* — монета, походження і характер якої не з'ясовано.

² *Товмач* — перекладач.

— Не губи нашого міста, дамо тобі данину, яку хочеш.

І зупинив Олег воїнів, і винесли йому їжу й вино, та не взяв він, бо воно було отруєне.

Злякалися греки і сказали:

— Це не Олег, а Святий Дмитрій¹, посланий на нас із неба.

І звелів Олег дати данину на дві тисячі кораблів: по 12 гривен на воїна; а було в кожному кораблі по сорок мужів. І погодились на це греки, і стали просити миру, щоб не воював грецької землі. Олег же, трохи відступивши від міста, почав мир укладати з грецькими царями. І заповів Олег давати данину руським містам: перш за все для Києва, а потім для Чернігова, для Переяслава, для Полоцька, для Ростова і Любеча, а також для інших міст, бо в тих містах сидять великі князі, які підвладні Олегові.

А ще уклав Олег: «Якщо приходять руські, то хай беруть гостинне для послів, скільки хочуть. Якщо ж прийдуть купці, то беруть місячне на шість місяців: хліб, вино, м'ясо, рибу і овочі. І хай роблять їм омовіння і купання, скільки захочуть. А коли руські збиратимуться додому, нехай беруть у царя на дорогу їжу, якорі, канати, вітрила і все, що треба».

І погодились греки і уклали: «Якщо прибудуть руські, то хай живуть вони коло церкви Святого Мамонта і не чинять ніякого зла ні в селах, ні в країні нашій. І в Царгород хай входять тільки через одні ворота, у супроводі царського воїна, без зброї, по п'ятдесят чоловік, і торгують, скільки їм треба, не

¹ *Дмитрій* вважався покровителем Солуні — грецького міста з багаточисельним слов'янським населенням. Відома мозаїка Михайлівського собору в Києві — портрет Дмитрія Солунського.

платячи ніякого мита». Так уклали грецькі царі мир з Олегом, слово дали платити данину і ходили на взаємну присягу: самі цілували хреста, а Олега з його воїнами водили на присягу за руським звичаєм: клялись ті своєю зброєю і Перуном, своїм богом, і Велесом, богом худоби¹, і утвердили мир.

І сказав Олег:

— Пошійте для русів вітрила із паволоки — доброго шовку, а слов'янам — прості копринні.

І було так.

І повісив Олег свій щит на воротах Царгорода — на знак перемоги, і пішов од міста. І підняли руси шовкові вітрила, а слов'яни копринні, і роздер їх вітер. Сказали слов'яни:

— Напнемо свої полотняні вітрила, коли не дали нам шовкових.

І повернувся Олег до Києва, несучи золото, і вино, і всякі коштовності. І назвали Олега віщим, бо були люди язичниками і вірою не в мудровані.

В літо 911. З'явилась на заході велика зірниця у вигляді списа².

І жив Олег, князюючи в Києві, мир маючи з усіма країнами. І прийшла осінь, і згадав Олег свого коня, якого поставив кормити і не сідати на нього. Бо він спитав колись волхвів³ і ворожбитів:

— Від чого мені вмерти?

¹ *Перун* — верховний бог слов'ян, охоронець князя і його дружини. *Велес* (Волос) — бог торгівлі; вважали, що він охоронець худоби.

² *Зірниця у вигляді списа* — комета Галлея, яка пролітала в липні 912 р. на найближчій відстані від землі.

³ *Волхви* — язичницькі жерці. Вважалося, що вони володіють даром передбачати долю.

І сказав йому один ворожбит:

— Княже! Від коня твого, якого ти любиш і на якому ти їдиш, від нього ти вмирати.

Запали слова ці Олегові в душу, і сказав він:

— Ніколи не сяду на нього і ніколи не побачу його.

І звелів кормити коня і не водити до нього. Так він прожив декілька років, не бачивши його, аж поки не пішов на греків, а коли повернувся в Київ і минуло чотири літа, на п'яте літо згадав він коня, від якого волхви пророчили йому померти. І, покликавши старшого конюха, спитав Олег:

— Де ж мій кінь, якого я поставив годувати і доглядати?

Конюх сказав:

— Помер.

Олег же дорікнув тому ворожбитові і промовив:

— Неправду кажуть волхви. Всі їхні слова — брехня: кінь мій помер, а я живий.

І звелів Олег осідлати собі коня:

— Хочу побачити кістки його.

І приїхав на те місце, де лежали його голі кості і череп голий, зліз з коня, посміявся і сказав:

— Чи не від цього черепа смерть мені прийняти?

І наступив ногою на череп, і виповзла змія із черепа, і вжалила його в ногу. Від того розхворівся Олег і помер. Оплакували його всі люди плачем великим, і понесли його, і поховали в Києві на горі, яка називається Щекавиця. Є могила його там і до сьогодні, відома вона як могила Олегова.

І було всіх літ князювання його тридцять і три.

В літо 913. Після смерті Олега почав князувати Ігор. Зачинились древляни від Ігоря, не підкорившись йому після смерті Олега.

В літо 914. Пішов Ігор на древлян і, перемігши їх, наклав на них данину, більшу за Олегову.

В літо 915. Вперше прийшли печеніги¹ на Руську землю і, уклавши мир з Ігорем, пішли на Дунай.

В літо 920. У греків став царем Роман². Ігор же воював проти печенігів.

В літо 941. Пішов Ігор походом на греків. І послали болгари звістку до царя, що йде Русь на Царгород — десять тисяч кораблів. І прийшли руські, і почали воювати. Багато святих церков знищили вогнем, монастирі і села попалили і з обох боків Суду, або ж Золотого Рогу, захопили чимало багатств. Та надійшли воїни грецькі, сорок тисяч мужів, а з ними знатні бояри, і оточили вони руських. Ігореве військо, порадившись, виступило проти греків з мечами в руках. В тяжкій січі греки здолали руських. Був уже вечір, коли Ігореві воїни повернулись до своєї дружини. Вночі, сівши у човни, відпливли вони в море, і тут зустрів їх Феофан³ на своїх човнах і став через труби пускати вогонь на руські судна. І було видно страшне диво: вогонь літав уночі⁴. Руські ж, побачивши полум'я, кидались у воду морську, намагаючись врятуватися. І тільки небагато з них повернулися додому. І, прийшовши на землю свою, розповідали вони —

¹ *Печеніги* — кочове тюркське плем'я, яке прийшло з Азії в приазовські й причорноморські степи.

² Візантійський імператор Роман I.

³ *Феофан* — командуючий флотом у греків, який брав участь у битві з Ігорем.

⁴ Йдеться про *грецький вогонь* — горючу суміш із смоли, сірки, селітри й нафти. Її пускали із сифонів, поставлених на носі корабля. Сифони виготовлялися із позолоченої бронзи і мали вигляд голови лева.

кожен своїм — про все побачене, про вогонь із труб і човнів. «Наче блискавку небесну, — казали вони, — мають у себе греки. І, пускаючи її, попалили нас; через те ми і не здолали їх». Ігор же, повернувшись у Київ, став збирати велику силу воїнів і послав за море до варягів, запрошуючи їх на греків, бо знов хотів іти походом на них.

В літо 943. Знов прийшли угри на Царгород і, уклавши мир з Романом, вернулися на землі свої.

В літо 944. Ігор же зібрав багато воїнів: варягів, русь, полян, і слов'ян, і кривичів, і тіверців і найняв печенігів, заложників у них узяв, і пішов на греків у човнах і на конях, бажаючи відомстити за себе. Почувши про це, корсунці¹ послали до царя Романа із словами:

— Ось ідуть руські, без ліку кораблів у них, покрили море кораблі.

І болгари теж послали вість, кажучи:

— Ідуть руські і найняли собі печенігів.

Прочувши про те, цар послав до Ігоря кращих бояр своїх із благанням:

— Не ходи, а візьми данину, яку брав Олег, і додам ще до тієї данини.

Печенігам теж послав шовку і багато золота. Ігор же, прийшовши до Дунаю, скликав дружину, і почав думу думати, і повідав своїм цареві слова.

Сказала ж дружина Ігорева:

— Якщо так говорить цар, то чого нам ще треба: не бившись, узяти золото, і срібло, і шовк? Хіба хто

¹ *Корсунська країна* — візантійська колонія в Херсонесі (Корсуні), в Криму. Звідси — *корсунці*.

знає, кому перемогти: чи нам, чи їм? Чи з морем хто в злагоді й мирі? Не на землі ж бо ходимо, а по глибині морській: усім одна смерть.

І послухав їх Ігор, і, взявши в греків золота і шовку на всіх воїнів, повернувся назад, і прийшов з миром до Києва.

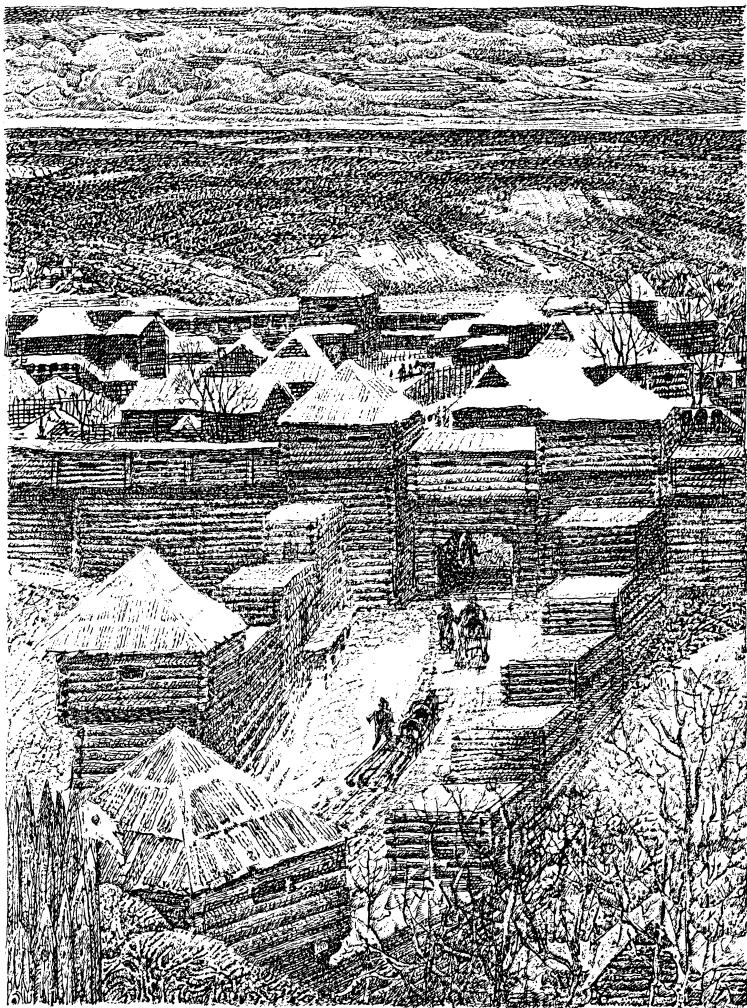
В літо 945. Прислав Роман послів до Ігоря відновити давній мир. Ігор же говорив з ними про лад і спокій. І послав Ігор мужів своїх до Романа. Роман же скликав бояр і сановників. І привели греки руських послів, і звеліли говорити їм, і записували все сказане тими й іншими на хартію¹.

«Ми — від роду руського послі і купці. Послані від Ігоря, великого князя руського, і від всієї Руської землі. Нам доручено відновити старий мир і утвердити любов між греками і руськими на всі часи, поки сяє сонце і весь світ стоїть.

Великий князь руський і бояри його хай послають у грецьку землю кораблі, скільки хочуть, і з послами, і з купцями, як це заведено для них. Колісь приносили послі золоті печатки, а купці — срібні. Нині ж звелів наш князь посилати грамоти до грецького царя.

І з тих грамот ви дізнаєтесь, що прийшли ми з миром. А ті руські, які вирушають звідси, хай беруть все необхідне: їжу на дорогу і що треба людям — і хай повертаються без ніяких перешкод у свою країну. Якщо ж хто з руських посягне взяти що-небудь у грецьких царських людей, то хай він

¹ *Хартія* — пергамент, шкіра, яка використовувалася для письма. Хартією також називали документ, написаний на пергаменті. В хартії, як правило, чергуються умови двох договірних сторін.

буде суворо покараний; якщо ж зробить те саме грек, хай буде і він покараний так само.

Якщо руські опиняться в полоні у греків, хай викуплять їх за десять золотників; те ж саме греки хай викупляють своїх християн; коли ж то буде старий чи дитина, хай платять за них п'ять золотників. І ще про те: коли знайдуть руські грецький корабель, викинутий десь на березі, хай не завдають йому шкоди. І ще про тих: якщо прийдуть вороги і будуть воювати у Корсунській країні, то ми пошлемо князю руському — щоб не пускав їх, бо інакше завдадуть шкоди і його країні.

Якщо ж побажаємо ми, грецькі царі, просити у вас воїнів проти наших ворогів, то напишемо великому князю вашому, і хай він пошле стільки воїнів, скільки просимо. І з того побачать у інших країнах, яку любов мають між собою греки і руські. Ми ж цей договір написали на двох хартіях, і одна хартія зберігається у нас, грецьких царів, — на ній хрест і імена наші написані, а на другій — імена послів і купців ваших. Якщо ж хто-небудь із греків порушить те, що записано в хартії цій, — хай не має він помочі від Бога і буде рабом у загробному житті своєму, якщо ж порушить хто-небудь із руських — хай умре від свого ж меча і буде проклятий богом Перуном.

Коли Ігор клятвою затвердить цей договір, — хай зберігається любов наша правдива і не порушується вона ніколи, поки й сонце сяє і весь світ стоїть, і в нинішні віки, і в усі прийдешні».

Коли ж послы Ігореві вернулися в Київ з послами грецькими, Ігор спитав їх:

— Скажіть, що наказав вам цар ваш Роман?

І сказали грецькі послы:

— Він послав нас, утішений миром, і хоче мати мир і любов з князем руським. Твої послі приводили до присяги нашого царя. А нас послали привести тебе і твоїх мужів до присяги.

Ігор сказав, що буде так. Наступного дня покликав Ігор послів і прийшов на гору, де стояв Перун. І склали свою зброю, і щити, і золото, і присягали Ігор і люди його — всі, скільки було язичників. А християн руських приводили до присяги у церкві Святого Іллі, яка стоїть над Почайною, в кінці Пасинчого двору. Там же давали клятву і хозари, і варяги. Ігор, уклавши мир з греками, відпустив послів, наділивши їх дарами — хутрами, челяддю¹, воском. І почав князувати в Києві, маючи мир з усіма країнами.

Прийшла осінь, і став Ігор замишляти похід на древлян, прагнучи взяти з них ще більше данини².

В літо 945. Того літа сказала дружина Ігорю:

— Отроки Свенельда³ нарядилися зброєю і одежею, а ми голі. Підемо, князю, з нами по данину, тоді й ти добудеш, і ми.

І послухав їх Ігор. Пішов на Древлянську землю і наклав до першої данини ще нову. Багато зла творили древлянам мужі його. Зібравши данину, пішов Ігор до Києва. Але коли повертався назад, одумався і сказав своїй дружині:

¹ *Челядь* — раби, слуги.

² Восени, як правило, князь з дружиною виходили на *полюддя* — збирати данину з підлеглих їм племен.

³ *Отроки* — молодші дружинники; *Свенельд* — один із воєвод при княжому дворі.

— Йдіть з даниною додому, а я вернуся і по-ходжу ще.

І відпустив свою дружину додому, а сам з невелич-кою частиною воїнів повернувся, щоб узяти більшого багатства.

Древляни ж, почувши, що йде він знов, зійшлись на раду до свого князя Мала, себто малого.

— Якщо внадиться вовк в кошару, то всіх овець виносить, поки не вб'ють його. Так і цей: якщо не вб'ємо його, то всіх нас погубить.

І послали до Ігоря, кажучи йому:

— Чого ти йдеш знову? Ти ж забрав усю данину!

І не послухав їх Ігор, і вийшли древляни із міста Іскоростеня¹, убили Ігоря і дружину його, бо їх було мало.

І був похований Ігор, і є могила його біля Іско-ростеня-міста, в Древлянській землі,
до нинішнього дня.

Ольга ж була в Києві з сином своїм, дитям Свя-тославом, а воєводою був Свенельд. Сказали ж дре-вляни:

— Ось убили ми князя руського. Візьмемо жінку його Ольгу й віддамо за князя нашого Мала. І Свя-тослава візьмемо і зробимо йому, що хочемо.

І послали древляни кращих мужів своїх, числом двадцять, у човнах до Ольги, і пристали вони до бе-рега під Боричевим узвозом, бо тоді вода текла біля Київської гори, і люди сиділи не в пониззі, а на горі, над горою ж стояв кам'яний терем, а княжий двір

¹ *Іскоростень* — тепер Коростень, місто Житомирської області.

стояв там, де зараз двір Воротислава і Чудина, а перевісище¹ — сітки для птахів — були аж за містом.

І повідомили Ольгу, що прийшли древляни, і покликала їх Ольга до себе і сказала їм:

— Добрі гості прийшли.

І відповіли древляни:

— Прийшли, княгине.

І спитала їх Ольга:

— Кажіть, чого прийшли сюди?

Відповіли ж древляни:

— Послала нас Древланська земля з такими словами: «Мужа твого ми убили, бо був твій муж, як вовк, розкрадав і грабував, а наші князі добрі, бо вони лад навели на Древланській землі, — вийди заміж за нашого князя Мала».

Було ж бо ім'я йому, древланському князю, Мал, себто малий.

Сказала їм Ольга:

— Люба мені річ ваша. Уже не воскресити мені мужа свого, і хочу пошанувати вас завтра перед людьми своїми. А нині йдіть до свого човна, і лягайте в нього з гордим духом. А вранці я пошлю по вас, а ви кажіть: «Не поїдемо на конях і пішки не підемо, а тільки несіть нас у човні». І вознесуть вас у човні на гору.

Сказала так Ольга і відпустила древлан. Сама ж звеліла викопати велику й глибоку яму на теремному дворі. На ранок, сидячи в теремі, послала Ольга по гостей. І прийшли кияни до них, і сказали:

— Кличе вас Ольга для шани великої.

¹ Птахів ловили з допомогою великих сіток — «перевісів». У древньому Києві перевісище було, напевно, в районі нинішнього Хрещатика.

Вони ж відповіли:

— Не їдемо ні на конях, ні на возах і пішки не підемо, а тільки понесіть нас у човні.

Сказали кияни:

— Ми приневолені, князь наш убитий, а княгиня наша хоче за вашого князя.

І понесли їх у човні. Вони ж сиділи, пишаючись, узявшись руками в боки, і з великими бляхами на грудях. І принесли їх у двір до Ольги, і, як несли, так і кинули їх в яму разом із човном. І, схилившись над ямою, спитала їх Ольга:

— Чи добра вам честь?

Вони ж відповіли:

— Гірше Ігоревої смерті.

І звеліла Ольга засипати їх живими. І засипали їх. І послала Ольга до древлян, і сказала їм:

— Якщо справді мене просите, то пришліть кращих мужів, щоб з великою честю піти за вашого князя, бо інакше не пустять мене київські люди.

Почувши про це, древляни вибрали кращих мужів, які правили на Древлянській землі. І прислали до неї. Коли ж древляни прийшли, Ольга звеліла приготувати їм омовіння, кажучи так:

— Помившись, прийдіть до мене.

І розтопили піч, і влізли древляни, і почали митися. Тоді зачинили за ними піч. Ольга звеліла запалити мивницю від дверей, і в тому вогні згоріли всі.

І послала Ольга до древлян із словами:

— Ось іду вже до вас, то наготуйте меду багато біля того місця, де вбили мужа. Хай поплачу на могилі його і влаштую поминки-тризну мужу своєму.

Вони ж, почувши те, навезли медів багато і заварили їх.

Ольга ж, узявши з собою малу дружину, пішла на могилу і плакала там за мужем своїм. Потім звеліла своїм людям насипати високу могилу, а коли насипали, сотворити поминки, і от сіли древляни пити. І наказала Ольга своїм отрокам прислужувати їм.

І спитали древляни Ольгу:

— А де наша дружина, яку ми послали по тебе?

Ольга ж відповіла:

— Іде вона за мною. З дружиною мужа мого.

І коли упилися древляни, звеліла отрокам своїм пити за них, а сама відійшла вбік і звеліла дружині сікти древлян. І посікли їх п'ять тисяч.

А Ольга повернулася в Київ і зібрала військо.

Вліто 946. Ольга із сином своїм Святославом зібрала багато хоробрих воїнів і пішла на Древлянську землю. І вийшли древляни супроти неї. І коли зійшлись обидва війська, кинув списа Святослав на древлян. Спис пролетів між вухами коня і впав коневі у ноги, бо Святослав був ще дитиною¹. І сказав Свенельд, воевода батька його:

— Князь уже почав. Ударимо ж, дружино, за князем!

І перемогли древлян. Древляни ж побігли і зачинилися у своїх містах.

Ольга ж ринулася із сином своїм до міста Іскоростеня, бо жителі його убили її мужа, і стала з сином своїм коло міста, а древляни замкнулися в стінах і

¹ За звичаєм, бій починав сам князь. Юний Святослав теж кидає списа, і хоча спис падає біля ніг його коня, та ритуалу дотримано — і починається бій.

хоробро билися із міста, бо вони знали, що самі убили князя і на що себе прирекли.

І стояла Ольга все літо, і не могла взяти місто, і замислила так: послала у місто з словами:

— До чого хочете досидітися? Всі міста ваші здалися мені, і присяглися платити данину, і вже засівають свої ниви і землі. А ви хочете вмерти з голоду, відмовляючись платити данину?

Древляни ж відповіли:

— Ми б раді платити данину, але ж ти хочеш мстити за мужа свого.

Сказала їм Ольга:

— Я мстила вже за образу мужа свого, коли ви приходили до Києва, вперше і вдруге, а в третій раз — коли справляла поминки. Більше не хочу мстити. Хочу тільки взяти з вас невелику данину і, помирившись з вами, піти геть.

Древляни ж спитали:

— Що ти хочеш від нас? Ми раді тобі дати меду і дорогих шкур.

Вона ж промовила:

— Нема тепер у вас ні меду, ні шкур дорогих, а тому прошу у вас небагато: дайте мені від двору по три голуби і по три горобці. Ви ж бо стомилися в облозі, і я не хочу накладати на вас тяжкої данини, як мій чоловік, а тому-то й прошу у вас мало.

Древляни, зрадівши, зібрали від кожного двору по три голуби і по три горобці і послали до Ольги з поклоном.

Ольга ж сказала їм:

— От ви вже й покорилися мені і моєму дитяті. Ідїть у місто, а я завтра відступлю від нього. І піду собі геть.

Древляни з радістю вступили у своє місто і звістили всім людям, і дуже зраділи люди у місті. Оль-

га ж роздала воїнам — кому голуба, кому горобців — і звеліла до кожного голуба і горобця прив'язати сухий трут¹, і загорнути його в маленькі хусточки, і ниткою приторочити до кожної птиці. І, коли стало смеркатися, наказала Ольга своїм воїнам випустити голубів і горобців. Голуби ж і горобці полетіли у свої гнізда: голуби у голуб'ятники, а горобці — під стріхи. І тоді спалахнуло все — де були голуб'ятники, де кліті, де вежі, і не було двору, де б не горіло, і не можна було гасити, бо все одразу зайнялося вогнем.

І побігли люди з міста, і звеліла Ольга своїм воїнам хапати їх. Так вона взяла місто і спалила його, а старійшин іскоростенських забрала в полон, а інших людей убила, а третіх віддала в рабство, а решту залишила, щоб платили данину. І наклала на них данину тяжку: платити для Києва і для Вишгорода, бо Вишгород був Ольжине місто. І пішла Ольга із своїм сином і дружиною по древлянській землі, встановлюючи скрізь устави і уроки, себто закони і порядок, як платити оброки і данину.

І збереглись місця її стоянок і полювання до нинішніх днів.

В літо 947. Іде Ольга до Новгороду і на всій землі накладає данини та оброки. І збереглись її ловища там, і санки її стоять у Пскові, а по Дніпру і Десні є місця її для перевісищ — для ловитви птиць, і збереглось село її Ольжичі до сих пір.

Повернулась Ольга до сина свого в Київ і там жила з ним у мирі й любові.

¹ *Трут, трутовик* — гриб-паразит, що росте на деревах. Висушений, він легко займається. Ним користуються при викресуванні вогню.

Вліто 955. Попливла Ольга в Грецьку землю. І прийшла до Царгорода. Був тоді царем Костянтин¹. І прийшла до нього Ольга, і побачив цар, що вона дуже гарна лицем і розумна, подивувався її розуму, бесідуючи з нею, і мовив їй:

— Достойна ти еси царствувати з нами в столиці нашій.

Вона ж, розгадавши ті слова, відповіла цареві:

— Я ж бо язичниця. Якщо хочеш мене хрестити, то хрести сам; а як ні — то я не хрещусь.

І хрестив її цар з патріархом. Просвітившись, вона раділа тілом і душею.

Після хрещення покликав її цар і сказав їй:

— Хочу тебе взяти в жінки собі.

Вона ж відмовила:

— Як же ти хочеш взяти мене, коли ти сам хрестив і назвав мене дочкою. А в християн цього не дозволено — ти сам знаєш.

Засміявся цар і сказав:

— Переклюкала ти мене, Ольго! Перехитрила!

І дав їй дарів багато, золота і срібла, шовку і посуду дорогого. І відпустив її цар, назвавши своєю дочкою.

Прийшла Ольга в Київ. І вчила сина свого Святослава прийняти хрещення; він того не слухав, кажучи:

— Як же мені самому хреститися і перейти в іншу віру? А дружина моя стане насміхатися.

Ольга ж говорила йому:

¹ *Костянтин* — візантійський імператор Костянтин Багрянородний. У його творі «Про церемонії візантійського двору» детально описується прийом Ольги імператорською сім'єю.

— Якщо ти хрестишся, то й всі зроблять те саме.

А він і далі жив за язичницькими звичаями, та коли хто хотів хреститися, не забороняв, а тільки насміхався над тим.

Ольга ж любила свого сина, молилася за нього і за людей, наставляла його на розум до повних його літ і змужності.

Вліто 964. Коли Святослав виріс і змужнів, почав він збирати багато хоробрих воїнів. У походах він ходив легко, мов пардус¹, і багато воював. Не возив він за собою в походах ні воза, ні казанів, не варив м'яса, а тонко нарізавши конину, або звірину, або воловину, підсмажував на вогні і так їв. Не мав він і шатра, а спав, підстилаючи у голови пітник із сідлом, і такими ж були і всі його воїни. А коли князь виступав походом, то посилав у інші землі із словами: «Іду на ви». І пішов на Оку-ріку і на Волгу, зустрів там в'ятичів і спитав:

— Кому данину даєте?

Вони ж відповіли:

— Хозарам — по щелягу від сохи даємо.

Вліто 965. Пішов Святослав на хозар, почувши, хозари вийшли назустріч із князем своїм каганом, і зійшлись битися. І в битві здолав Святослав хозар, і взяв столицю їхню і Білу Вежу, а потім перемиг ясів і касогів².

¹ *Пардус* — гепард. Дресированих гепардів використовували для полювання. Вони легко і блискавично кидалися на звіра.

² *Біла Вежа* — хозарська фортеця Саркел. *Яси й касоги* — осетини й черкеси.

В літо 966. В'ятичів переміг Святослав і данину на них наклав.

В літо 967. Пішов Святослав на Дунай на болгар. І бились обидва війська, і здолав Святослав болгар, і взяв городів їхніх вісімдесят на Дунаї, і сів князювати там у Переяславці, беручи данину з греків.

В літо 968. Вперше прийшли печеніги на Руську землю¹, а Святослав був тоді в Переяславці на Дунаї. І заперлась Ольга в Києві з онуками своїми². І обступили печеніги місто великою силою: безліч їх стояло навкіл міста. І не можна було ні вийти з Києва, ні звістку послати, ні коня напоїти — стояли печеніги на річці Либеді. Знемагали люди без їжі та без води. І зібралися люди тієї сторони Дніпра на човнах і стояли на тому березі. І не можна було ні їм пробратися в Київ, ні з Києва до них.

І стали тужити люди в місті й питали:

— Чи нема кого, хто б міг перепливати на той бік Дніпра й сказати їм: коли не підступлять вони на ранок до міста і не допоможуть нам, здамось печенігам.

І сказав один отрок:

— Я перепливу.

І відповіли йому:

— Йди.

Він же вибрався з міста і побіг з вуздечкою в руках через стійбище печенігів, питаючи їх:

— Не бачив хто мого коня?

¹ Йдеться про перший напад печенігів на Київ.

² Онуки княгині Ольги — сини Святослава: Ярополк, Олег, Володимир; останній — майбутній великий князь Київський Володимир Святославич, який запровадив християнство на Русі.

Бо він умів говорити по-печенізькому, і його визнали за свого. І коли він проскочив до річки, то швидко зняв одєжину, кинувся у Дніпро і поплив. Побачивши це, печеніги метнулись за ним, стріляли у нього з луків, та нічого не могли зробити.

На тому березі помітили його, впливли навпроти човном, забрали його і привезли до дружини.

І сказав їм отрок:

— Якщо завтра не підійдете до міста, то люди здадуться печенігам.

Промовив же воєвода їхній, іменем Претич:

— Підійдемо завтра на човнах, заберемо княгиню й княжичів і помчимо на цей бік. Якщо не врятуємо їх, то ганьбою покриємо себе, і Святослав усіх нас вигубить.

Ранком, як тільки почало світати, сіли вони в човни і голосно засурмили. А на горах весь Київ озвався гуками. Печенігам же здалося, що то прийшов сам князь, і вони побігли від міста хто куди.

І вийшла Ольга з онуками до людей у човнах.

Печенізький же князь, побачивши її, повернувся один і спитав у воєводи Претича:

— Хто це прийшов?

Претич відказав йому:

— Люди з того боку Дніпра.

Печенізький же князь знов запитав:

— А ти не князь часом?

Претич відповів:

— Я воїн його і прийшов у сторожі, в першому загоні, а за мною іде військо із самим князем: без числа і ліку воїнів. Так він сказав, щоб пригрозити їм, князь же печенізький звернувся до Претича:

— Будь мені другом.

Той відповів:

— Так і зроблю.

І потисли вони руки один одному і дав печенізький князь Претичу коня, шаблю і стріли. Він же дав йому кольчугу, щит і меч.

І відступили печеніги від Києва, і стали на Либеді, і не можна було, як і раніше, коня вивести напоїти.

Послали кияни до Святослава із словами:

— Ти, князю, шукаєш чужої землі і про неї турбуєшся, а свою занехаяв. А нас мало не взяли печеніги, і матір твою, і дітей твоїх. Якщо не прийдеш і не оборониш нас, то нас таки візьмуть. Невже тобі не жаль вітчизни своєї, ані матері старої, ані дітей своїх?

Почувши те, Святослав швидко сів на коня і помчав у Київ з дружиною своєю. Поцілував він матір свою та дітей і пожурився з того, що натерпілись вони від печенігів. І зібрав воїнів, і прогнав печенігів у Поле¹, і настав мир.

В літо 969. Сказав Святослав матері своїй і боярам своїм:

— Не любо мені сидіти в Києві, хочу жити в Переяславці на Дунаї, бо то середина землі моєї. Туди сходяться всі блага: від греків — золото, шовки, вино і всілякі плоди земні, із Чехії й Угорщини — срібло й коні, із Русі ж — хутра і віск, мед і челядь.

Промовила йому Ольга:

¹ *Полям* називалися степи, що тяглися на південь від Києва.

— Бачиш — я хвора. Куди ти хочеш піти від мене? — Вона тоді розхворілася вже. І далі промовила: — Коли поховаєш мене, їдь куди хочеш.

Через три дні Ольга померла, і плакали за нею плачем великим син її, і внуки її, люди всі. І понесли, і поховали її на відкритому місці. Ольга заповіла не справляти по ній поминки, бо мала при собі священика, той і поховав її. Була вона передвісницею християнської землі, як ранкова зоря перед сходом сонця. Вона сяяла, як місяць уночі, так і вона світила серед язичників.

В літо 970. Святослав посадив свого сина Ярополка у Києві, а Олега в древлян. Тоді ж прийшли люди новгородські і попросили собі князя:

— Якщо не підете до нас, то ми самі знайдемо собі князя.

І сказав їм Святослав:

— А хто пішов би до вас?

І відмовилися Ярополк і Олег. І озвався Добриня:

— Просіть Володимира.

Володимир був сином від Малуші — ключниці Ольжиної. Малуша ж була сестрою Добрині, і був Добриня дядьком Володимирові¹.

І сказали новгородці Святославові:

— Дай нам Володимира.

Святослав їм відповів:

— Ось він вам!

І взяли до себе новгородці Володимира, і поїхав Володимир з дядьком своїм Добринею у Новгород, а

Святослав повернувся знов на Дунай
у Переяславець.

¹ *Добриня* — широковідомий герой билин; він був дядьком Володимирові, а потім його воеводою.

Вліто 971. Прийшов Святослав у Переяславець, а болгари зачинилися у місті¹. І вийшли болгари на битву проти Святослава, і була січа велика, і стали перемагати болгари, тоді сказав Святослав своїм воїнам:

— Тут нам і вмерти! Постоїмо ж мужньо, браття, і дружно!

І на вечір здолав болгарів Святослав, узяв місто мечем і послав до греків із словами:

— Іду на ви і хочу взяти вашу столицю, як і цей город.

І сказали греки:

— Ми не здужаємо вистояти проти вас. Візьми з нас данину на себе і на дружину свою, тільки скажи, скільки вас, і ми дамо на кожного.

Так говорили греки, підлещуючись до руських, як те вмiли вони робити. І сказав їм Святослав:

— Нас двадцять тисяч, — і надбавив десять тисяч, бо було руських усього десять тисяч.

І виставили греки проти Святослава сто тисяч війська і не дали данини. І рушив Святослав на греків, а греки вийшли на руських. Коли ж руські побачили їх — вельми злякалися такої безлічі воїнів.

І сказав тоді Святослав:

— Нам нема куди відступати; хочемо чи не хочемо — треба битися. Так не посоромимо землі Руської, а ляжемо тут кістьми, бо мертві не знають ганьби. Якщо ж побіжимо — сором нам буде. Тож не побіжимо, а станемо твердо, а я піду попереду вас. Якщо моя голова ляже, то про свої потурбуйтеся самі.

¹ Очевидно, поки Святослав проганяв печенігів, болгари знов захопили Переяславець.

І відповіли воїни:

— Де твоя голова ляже, там і свої голови складемо.

І вийшли полками руські, і була січа велика, і перемиг Святослав, і побігли греки.

Тоді пішов Святослав до столиці, воюючи і розбиваючи міста, які стоять і донині безлюдні. І скликав цар своїх бояр у палату і спитав їх:

— Що нам робити? Не можемо проти нього стояти.

І порадили йому бояри:

— Пошли йому дари; спокусимо і вивідаємо, що він любить: золото чи шовк?

І послали до нього греки золото і шовк з мудрим мужем, наказавши йому:

— Стеж за його очима, і лицем, і за мислями його!

Муж той узяв дари і пішов до Святослава. Переказали Святославі, що прийшли греки з поклоном. І мовив князь:

— Ведіть їх сюди.

Ввійшли греки, і поклонились, і поклали перед ним золото і шовк.

Святослав одвів очі вбік і сказав своїм отрокам:

— Сховайте.

Греки ж вернулись до свого царя, і скликав цар бояр.

Послані розповіли:

— Пішли ми до Святослава і піднесли йому дари, а він і не глянув на них, звелів сховати.

І промовив один:

— Спокуси і перевір його ще раз: пошли йому зброю.

Греки послухали його, і послали Святославі меч та іншу зброю, і піднесли йому. Він же взяв меч

і став царя хвалити, висловлювати любов і дяку цареві.

Знов повернулись греки до царя і повідали йому все, як було. І сказали бояри:

— Лютий буде муж цей, бо він багатством погордував, а зброю бере. Плати йому данину.

І послав до нього цар, говорячи так:

— Не ходи до столиці нашої, а візьми данину, скільки хочеш.

Бо тільки трохи не дійшов Святослав до Царгорода.

І дали йому данину. Він же взяв і на убитих, кажучи: «Візьме за убитого рід його».

І повернувся Святослав на Дунай у Переяславець з великими дарами і великою славою.

І направив Святослав послів до грецького царя, кажучи так:

— Хочу мати з тобою твердий мир і любов.

Цар же, почувши те, зрадів і послав йому дарів більше, як до того.

Святослав узяв дари і став думати з дружиною своєю: «Якщо не укладемо миру з царем і довідається цар, що нас мало¹, то прийдуть греки і обложать нас у стінах міста. А Руська земля далеко, печеніги з нами у війні, і хто нам допоможе? Укладемо ж мир з царем: вони ж бо присяглися платити нам данину — того і досить нам. Якщо ж перестануть нам платити данину, то знову із Русі, зібравши велике військо, підемо на Царгород».

¹ В боях з греками військо Святослава зазнало великих втрат.

Люба була дружині ця промова Святослава, і послали кращих мужів до грецького царя.

Наступного дня, ранком, цар покликав їх і сказав: — Хай говорять послы руські.

І звелів писареві записувати на хартію все, що передав Святослав.

І почали послы говорити, а писар записувати. І було сказано так:

— Я, Святослав, князь руський, як клявся, так і підтверджую договором цим свою клятву: хочу разом з усіма боярами і підданими мені руськими та іншими мати мир і правдиву любов з великим царем грецьким і з усіма людьми і ніколи не буду замишляти на країну вашу і не буду збирати війська ні на землю Грецьку, ні на Корсунську, ні на Болгарську. І якщо хто інший замислить супроти країни вашої, то я йому буду ворогом і буду воювати з ним, як уже клявся я грецьким царям. А зо мною бояри і вся Русь, та збережемо правдивий мир! Якщо ж ми не дотримаємося чогось із сказаного, то хай буду я і ті, хто зо мною і піді мною, хай будемо прокляті від бога, в якого віруємо, — Перуна і Волоса, бога худоби, і хай будемо жовті, як золото, і своїми мечами посічені будемо, не сумнівайтесь у правді того, що ми сказали вам нині, і записали на хартії цій, і скрипили своїми печатками.

Уклавши мир з греками, замислив Святослав повернутися в Київ, бо він побачив, що в нього мало дружини.

І сказав собі:

— Коли б хто не спокусився убити дружину мою і мене якими-небудь хитрощами.

Адже багато воїнів його було убито в боях.

І він промовив:

— Піду на Русь, приведу ще дружину.

Зібрався Святослав.

І поплив на човнах до порогів. І сказав йому воєвода батька його Свенельд:

— Обійди, князю, пороги на конях, бо стоять коло порогів печеніги.

Та не послухав його Святослав і поплив далі човнами. А переяславці послали до печенігів сказати:

— Ось іде мимо вас на Русь Святослав з невеликою дружиною, забравши у греків багато добра і полонених без ліку.

Почувши про те, печеніги заступили пороги.

І вийшов Святослав до порогів, і не можна було їх пройти, бо вже почало нести кригу. Зупинився Святослав зимувати у Білобережжі, та не стало у них харчів, і був голод великий, — платили по півгривни на конячу голову. Тут і перезимував Святослав.

В літо 972, коли настала весна, поплив Святослав через пороги. І напав на нього Куря, князь печенізький. Убили Святослава, узяли його і зробили чашу із черепа, обкувавши його, і пили із черепа печеніги.

Свенельд же врятувався і повернувся до Києва.

А всіх літ князювання Святослава
було двадцять вісім.

В літо 973. Почав князувати у Києві Ярополк, син Святослава. А воєводою у нього був Свенельд.

В літо 975. Одного разу Свенельдич, іменем Лют, вийшов із Києва на полювання і погнався за звіром у лісі. Побачив його Олег, брат Ярополка, і спитав у своїх:

— Хто це?

Йому сказали:

— Свенельдич.

Напавши, убив його Олег, бо він сам полював у тому лісі. І почалась від того ненависть між братами Ярополком і Олегом. А Свенельд завжди підмовляв Ярополка: «Піди на брата свого і захопи його волюсть», — бо він хотів помститися за сина свого.

В літо 977. Пішов Ярополк на брата свого Олега в Древлянську землю. І став проти нього Олег, і виступили полками обидва. Почалась між братами битва, і переміг Ярополк Олега. Олег же з своїми воїнами побіг у місто, назва якому Вручий¹, а через глибокий рів до міських воріт був перекинутий міст, і люди, стовпившись на ньому, спихали один одного вниз. І Олега штовхнули із мосту в яму. Багато людей попадало туди з конями, і давили коні людей.

Ярополк з мечем вступив у місто Олегове, і взяв владу там, і послав шукати свого брата. Довго шукали Олега, проте ніяк не могли знайти. Та ось якийсь древлянин сказав:

— Я бачив, як учора зіпхнули його з мосту.

Ярополк послав туди людей, і витягували трупи з ранку до обіду, а під трупами знайшли Олега. Винесли і поклали його на килимі. Припав до нього Ярополк, плакав над ним і сказав Свенельду:

— Дивись, ти цього хотів!

Поховали Олега в полі біля міста Вручого. І досі є могила його під Овручем, у древлянській землі. Повернувся Ярополк до Києва. Жінка у нього була грекиня. Її привіз колись батько його Святослав,

¹ *Вручий* — нині Овруч Житомирської області.

а була вона перед тим черницею, і він видав її за сина Ярополка заради краси її лиця.

Після смерті Олега Ярополк успадкував владу його на Древлянській землі.

Коли ж Володимир у Новгороді почув, що Ярополк убив брата, то злякався і втік за море.

А Ярополк посадив своїх людей у Новгороді і володів сам Руською землею.

Вліто 980. Володимир повернувся у Новгород з варягами, і сказав він посадникам Ярополковим:

— Ідіть до брата мого і скажіть йому: «Володимир іде, готуйся битися з ним».

Та перед тим він послав до Рогволода в Полоцьк. Цей Рогволод прибув колись із-за моря і тримав свою владу у Полоцьку. Велів Володимир передати йому:

— Хочу твою дочку взяти собі в жінки.

Той спитав у дочки своєї:

— Хочеш іти за Володимира?

Вона ж відповіла:

— Не хочу роззувати сина рабині, а хочу за Ярополка¹.

Повернулися отроки Володимира і передали йому всі слова Рогнеди — дочки полоцького князя Рогволода. Володимир же зібрав багато воїнів — варягів, слов'ян, чуді і кривичів — і пішов на Рогволода. А в цей час хотіли вже вести Рогнеду за Ярополка. І напав Володимир на Полоцьк, і убив Рогволода і двох його синів, а дочку його взяв собі за жінку.

¹ Роззування чоловіка було частиною древньоруського весільного обряду. Тут натяк на те, що Володимир був сином Святослава від простої жінки, Малуші, ключниці княгині Ольги.

Після того рушив Володимир на Київ. Прийшов до Києва з великим військом, а брат його Ярополк не посмів виступити проти нього і замкнувся в Києві з своїми людьми і воєводою Блудом. І став Володимир полком, окопався між Дорогожичем і Капичем. І зберігся рів той до сьогоднішніх днів. Послав же Володимир до Блуда, воєводи Ярополка, з облесними словами:

— Будь мені приятелем! Якщо я вб'ю брата мого, то буду шанувати тебе як батька свого, і велику честь матимеш від мене: не я ж бо почав убивати братів, а він. Я ж, того побоявшись, виступив проти нього.

І сказав Блуд послам Володимировим:

— Буду з тобою в серці твоїм і в дружбі з тобою.

О зла підступність людська! Як сказав Давид¹: «Людина, що їла хліб мій, віддячила мені лжею». Блуд же замислив лукаву зраду проти свого князя. І ще сказав той же Давид: «Муж підступний у душі своїй не проживе і половини своїх днів». Безумні ті, хто штовхає на кровопролиття і братовбивство, гірше вони зміїв.

Так ось і Блуд: він засів в облозі разом з Ярополком і, обдурюючи князя, часто посилав своїх гінців до Володимира, закликаючи його приступом узяти Київ, а сам тим часом замишляв, як би йому вбити Ярополка. Відкрито погубити не міг, боявся городян, а тому й придумав таку хитрість. Він почав говорити князеві:

— Кияни хочуть зрадити тебе, вони о голові твоїй помишляють. Тікай з міста!

¹ Давид — іудейський цар, якому приписується складання однієї з біблійних книг.

Ярополк послухав його, вибіг з Києва і замкнувся в місті Родні¹, у гирлі річки Рось. А Володимир вступив у Київ і з дружиною обклав Ярополка в Родні. Почався у Родні, на тій сухій, безплідній горі, великий голод, так що й досі живе приказка у народі: «Біда, як у Родні».

Блуд, який утік з Ярополком, і далі плів свої лукаві сіті. Він говорив князеві:

— Бачиш, скільки воїнів у брата твого. Нам їх не побороти. Укладай мир з братом своїм.

Так він сказав, обманюючи князя.

І Ярополк погодився:

— Хай буде так!

Блуд негайно послав до Володимира:

— Збулась думка твоя; приведу до тебе Ярополка, приготуйся вбити його.

Володимир же, почувши про те, ступив у отчий теремний двір, про який ми вже згадували, і сів там з воїнами і дружиною своєю.

А Блуд нашіптував Ярополкові:

— Піди до брата свого і скажи йому: «Що мені не даси, я все прийму».

Ярополк пішов, а Варяжко говорив йому:

— Не ходи, князю, уб'ють тебе. Біжи краще до печенігів і приведи воїнів.

Та не послухав його Ярополк. І пішов до Володимира. І коли ступив у двері, два варяги підняли його мечами під пазуху. Блуд же зачинив за ним двері і не дав зайти своїм.

І так було вбито Ярополка.

¹ *Родня (Родень)* — укріплене місто на високій горі над річкою Рось, недалеко від впадання її в Дніпро.

Варяжко, коли побачив, що Ярополк лежить у крові, утік з того двору до печенігів і довго воював з печенігами проти Володимира. Ледве привабив його Володимир на свій бік, давши клятвену обіцянку любити і шанувати його.

Володимир став жити з жінкою свого брата — грекинею, а була вона тоді вагітна від Ярополка і народився у неї від першого чоловіка син Святополк. Та мудро сказано: від гріховного кореня і злий плід буває. Тому-то й не любив Святополка князь Володимир, бо він нагадував йому про вбитого брата.

Одного разу, вже після того, прийшли до Володимира варяги і сказали:

— Це наше місто, ми з тобою захопили його, хочемо взяти викуп з киян по дві гривни з людини.

Володимир відповів їм:

— Почекайте з місяць, поки зберуть вам куни¹.

І чекали вони місяць, та Володимир не дав їм викупу. Тоді сказали варяги:

— Підманув ти нас, то відпусти в грецьку землю.

Він же їм відповів:

— Ідіть.

А ще перед тим відправив послів до грецького царя з такими словами:

— Ось ідуть до тебе варяги, не здумай тримати їх у столиці, бо нароблять тобі такого ж зла, як і тут, а розсели їх у різних місцях і сюди не пускай жодного.

І став Володимир князювати у Києві сам, і поставив дерев'яних богів на горі за теремним двором:

¹ Куна — хутро з куниці. Куна служила як грошова одиниця.

бога блискавок і грому Перуна із срібною головою і золотими вусами, потім Хорса — великого бога, а за ним Волоса — охоронника худоби і покровителя торгівлі, а ще Даждьбога і Стрибога, які тримали у своїх руках небо і вітер. А коло них поставив богів Симаргла і Мокошу, і саме до Мокоші, своєї богині, приходили чаклунки і жриці поклонятися. На тій же горі було капище. І там палили вогонь, і приносили туди жертви, називаючи дерев'яних ідолів богами. І приводили до цих богів своїх синів і дочок. Володимир же посадив Добриню, свого дядька, у Новгороді. І, прибувши у Новгород, Добриня поставив кумира¹ над річкою Волховом, і приносили йому жертву новгородці, як богові.

В літо 981. Пішов Володимир на поляків і захопив міста їхні Перемишль, Червен та інші, які і донині під Руссю. Того ж літа перемиг Володимир і в'ятичів і наклав на них данину — з кожного плуга, як і батько його брав.

В літо 983. Пішов Володимир проти ятвягів, перемиг їх і землю їхню взяв. Повернувся до Києва, приносячи жертви своїм богам. І сказали старійшини міста і бояри:

— Кинемо жереб на отроків і дівчат. На кого випадє він, того й принесемо в жертву.

¹ *Кумир* — скульптурне зображення язичеського бога. Після Перуна й Волоса в давній літературі деякі автори називають третім богом Позвізда, або Вихора, — бога повітря, погідної і безпогідної години (в інших місцях — бога Ярила); четвертим — Ладо, бога весілля і всякого благополуччя, йому приносили жертви ті, хто готувався до шлюбу; п'ятим згадується Купало — бог земних плодів, дуже популярний в усьому слов'янському світі; шостим виступає Коляда — бог веселого зимового святкування та інші дрібніші боги: Лель, Полель тощо.

Був тоді один варяг, а двір його стояв недалеко від Боричевого узвозу. Приплив той варяг із грецької землі і сповідував християнську віру. І був у нього син, прекрасний лицем і душею. На нього і випав жереб. От і прийшли до нього люди і сказали:

— На твого сина випав жереб, вибрали його собі боги, щоб ми принесли його в жертву.

Тоді промовив варяг:

— Не боги то, а просте дерево: зараз є, завтра згниє! Не їдять вони, не п'ють, не говорять, а зроблені людськими руками із дерева. Не віддам свого сина ідолам.

Послані відступилися і про все розповіли людям. Цілим натовпом розгнівані язичники, взявши зброю, повалили туди і рознесли його двір, варяг стояв у сіднях із своїм сином.

— Віддай сина! — сказали йому. — Так вимагають боги!

Він же відповів:

— Якщо вони боги, то хай самі пришлють одного з богів і хай він сам візьме. А ви чого клопочетесь за них?

І гукнули розгнівані, підсікли сіни, і впала раптом стеля, привалила батька з сином. Так і загинули вони під уламками дерева. Вже опісля, на тому місці, де батько і син потерпіли за віру християнську, князь Володимир поставив велику кам'яну церкву і назвав її Десятинною, бо віддав їй десяту частину прибутків од своїх володінь.

В літо 984. Пішов Володимир на радимичів. Був у нього воєвода Вовчий Хвіст; і послав Володимир Вовчого Хвоста попереду себе. Зустрів той радимичів на річці Піщанці і переміг їх. З того часу і

дражнять радимичів: «Піщанці од вовчого хвоста бігають».

В літо 985. Пішов Володимир на волзьких болгар у човнах із своїм дядьком Добринею, а торків повели вони берегом на конях. І перемогли болгар.

Сказав Добриня Володимирі:

— Оглянув я полонених колодників: усі вони в чоботях, цим данину не будемо платити; підемо пошукаємо собі в постолах¹.

І уклав князь Володимир мир з болгарами. Клятву дали один одному, і сказали болгари:

— Тоді не буде миру між нами, коли камінь стане плавати, а хміль — тонути.

І повернувся Володимир у Київ.

В літо 986. Прийшли з Волги болгари магометанської віри, кажучи:

— Ти, князю, мудрий і розумом тямущий, а закону² не знаєш; повіруй у наш закон і поклонись Магометові.

Володимир спитав:

— Яка ж ваша віра?

— Віруємо Богу, а Магомет нас учить: не їсти свинини, не пити вина, зате після смерті, каже, можна жити в розпусті. Дасть Магомет кожному по сімдесят вродливих жінок, і вибере одну найвродливішу, і покладе на неї вроду всіх, та й буде йому жоною. І хто на цьому світі бідний, то буде й на

¹ У цих словах Добрині вчувається кепкування над полоненими, над їхньою «заможністю».

² Закон — тут віра, релігія.

тому, — і всяку іншу лжу говорили, про яку й писати сором.

Володимир слухав їх, бо й сам любив жінок. Та ось що йому було нелюбо: не їсти свинини і заборона пити. І він сказав:

— Русі єсть веселіє пити, не можемо без того бути.

Потім прийшли іноземці з Рима і звернулися з такими словами:

— Ми прийшли від Папи Римського. Говорить тобі Папа так: наша віра — світло; ми поклоняємося Богу, який сотворив небо і землю, зорі і місяць і всяке дихання живе. А ваші боги — то просто дерево.

Володимир спитав їх:

— У чому ж заповіт ваш?

Вони відповіли:

— Поститися кріпко. Смирятися дух і тіло своє.

Володимир їм сказав:

— Ідїть, звідки прийшли. Бо й батьки наші не прийняли цього.

Дізнавшись про те, прибули хозарські євреї¹ і сказали Володимирові:

— Ми чули, що приходили болгари і німці², кожен навчаючи тебе своєї віри. Німці вірують у того, кого ми розп'яли, а ми віруємо в триєдиного бога нашого Авраама, Ісаака і Іакова.

Володимир спитав:

— Де ваша земля?

Вони ж сказали:

— Розгнівався Бог на батьків наших і розсіяв нас по всіх країнах за наші гріхи, а землю нашу віддав християнам.

¹ У Хозарському Каганаті жили євреї, вигнані з Ірану й Візантії.

² Німцями названі тут західні католики.

Володимир на це промовив:

— Як же ви інших учите, коли самі відкинуті Богом і розсіяні? Якби любив вас Бог і закон ваш, то не були б ви розсіяні по чужих землях, чи ви і нам того хочете?

Потім прислали греки до Володимира свого філософа, і той звернувся до князя з такими словами:

— Ми, греки, віруємо в Бога нашого Ісуса Христа. Він ходив по землі, проповідував Царство Небесне, а його розп'яли на хресті. Та Ісус воскрес і сказав учням своїм, що повернеться з неба на землю і буде судити живих і мертвих, кожному воздасть по заслугах його: праведникам — Царство Небесне, рай і радість без кінця, безсмертя, а грішникам — муки в пеклі й кипіння в смолі. Така буде кара тим, хто не вірить Богові нашому Ісусові Христові: будуть горіти в огні, хто не хреститься.

І, закінчивши слово своє, філософ показав Володимиріу запинало, на якому було намальовано судилище Господнє і тих стовплених грішників, які бредуть у пекельний вогонь. І праведників, тих, які у веселошах духу вступають до раю.

Володимир же, зітхнувши, сказав:

— Добре тим, хто праворуч — у раю, горе тим, хто ліворуч — у пеклі.

Філософ промовив:

— Якщо хочеш з праведниками стати праворуч, хрестись.

Володимиріу запала в серце думка ця, однак він сказав:

— Почекаю ще трохи, — бо хотів розвідати більше про всі віри.

І вручив Володимир грецькому філософові багаті дари й відпустив його з великою честю.

Вліто 987 скликав Володимир бояр своїх і старців городських¹. І сказав їм:

— Ось приходили до мене болгари з Волги, кажучи: «Прийми наш закон». Потім приходили німці і хвалили свій закон. За ними прийшли євреї. Після всіх прийшли греки, ганьблячи всі закони, а свій вихваляючи. Мудро вони говорили, чудно їх слухати. Якщо хто, кажуть греки, перейде в їхню віру, то померши, знову воскресне; якщо ж буде в іншій вірі, то на тому світі горіти йому в огні. Що ви на це скажете, що порадите?

І відповіли йому бояри і старці:

— Знай, князю, що свого ніхто не гудить, а хвалить. Якщо хочеш по-справжньому довідатися, то пошли своїх мужів, хай вони подивляться і розпитають, у кого яка віра.

І була люба мова їхня князю і всім людям; вибрали мужів славних і розумних, числом десять, і сказали їм:

— Ідіть до болгар, до німців і до греків, випробуйте їхні віри.

Пішли київські послы до болгар на Волгу, до німців і до греків. Коли ж вони повернулися, скликав князь Володимир бояр своїх і сказав:

— Ось прийшли мудрі мужі наші, послухаймо все, що з ними було, — і звернувся до послів: — Говоріте перед дружиною.

Вони ж сказали:

— Ходили ми до болгар на Волгу, дивилися, як вони моляться в храмі, себто в мечеті, і нема в них веселощів, а тільки печаль велика. Недобрий у них

¹ *Старці* — старійшини міста, які очолювали міське управління.

закон. І були ми у німців і бачили в храмах різну службу, але краси не бачили ніякої, та ось прийшли ми в грецьку землю. І повели нас на святкову службу: запалили кадила і влаштували церковні співи і хори. Ми в подиві стояли і не знали, де ми, — на небі чи на землі, бо нема на землі такого видовища і пишноти такої, і не знаємо, як розповісти вам про те. Знаємо тільки, що служба у них краща, ніж у всіх інших землях. Не можемо забути ми красоти тої, бо кожна людина, раз скуштувавши солодкого, не візьме потім гіркого. Так і ми.

Озвались бояри:

— Якби поганий був закон грецький, то не перейняла б його твоя баба Ольга, а вона була мудріша з усіх людей.

І спитав Володимир:

— Де будемо хреститися?

Вони ж відповіли:

— Де тобі любо.

Минуло ще одне літо, і в тій порі...

Вліто 988. Пішов Володимир з військом на Корсунь, місто грецьке, і замкнулися корсунці за високими стінами. І став князь на тій стороні міста, де пристань, на відстані одного перельоту стріли. І билися корсунці завзято. Володимир же взяв місто в облогу. Люди за стінами стали знемагати, і тоді сказав їм Володимир:

— Якщо не здастесь, то буду стояти хоч три літа.

Вони ж не послухали його.

Тоді Володимир, підготувавши своє військо, звелів робити земляний насип до городських стін. Русь-

кі воїни нагортали вал. А корсунці, підкопавши свою городську стіну, потроху вибирали насипану землю, носили її до себе і висипали посеред міста. Військо Володимира насипало ще і ще, і Володимир стояв. І от один корсунець, іменем Анастас, пустив стрілу до руського князя, так написавши на ній: «Колодязі за тобою зі сходу, із них вода тече по трубах у місто. Перекопай труби і перейми воду».

Володимир же, почувши про те, глянув на небо і промовив:

— Якщо збудеться все — хрещусь!

І одразу наказав копати поперек труб і от — перейняв воду. Люди знесилились від спраги і здалися. Володимир вступив у місто з дружиною своєю.

І послав до грецьких царів¹ сказати:

— Ось я взяв ваше славне місто. Чув я, що маєте сестру на виданні. Якщо не віддасте за мене заміж, то зроблю вашій столиці те саме, що і цьому місту зробив.

І, почувши те, опечалились царі й послали йому таку звістку:

— Не личить християнок видавати за язичників. Якщо хрестишся, то і сестру нашу візьмеш, і з нами одновірцем будеш. Коли ж не захочеш цього зробити, то не зможемо видати її за тебе.

Володимир сказав посланцям від царів:

— Скажіть вашим царям так: я хрещусь, бо ще до того уподобав закон ваш, і люба мені ваша віра і богослужіння, про яке розповідали мені послані нами мужі...

¹ У Візантії тоді при владі стояли два імператори-співправителі — Василь і Костянтин.

Раді були царі, почувши те, і передали Володимирові так:

— Хрестись, і тоді пошлемо свою сестру до тебе. Відповів же Володимир:

— Прийдіть з сестрою вашою і тоді хрестіть мене.

І стали царі просити сестру свою Анну, говорячи їй:

— Иди за Володимира. Може, ти порятуєш грецьку землю від страшної війни. Бачиш, скільки зла наробила грекам Русь? Тепер же, якщо ти не підеш, то зроблять і нам те ж саме, що і в Корсуні.

Вона ж не хотіла йти, одмовлялася:

— Як у полон іду, краще б мені вмерти тут.

І ледве примусили її царі. Вона сіла в корабель, з плачем попрощалася з рідними своїми й попливла через море. Коли ж прибула в Корсунь, вийшли їй назустріч корсунці з поклоном, привели її в місто і посадили в палаті.

А тут саме розхворівся Володимир очима й нічого не бачив. Тужив сильно і не знав, що робити. І послала йому цариця сказати такі слова:

— Якщо хочеш позбутися тієї хвороби, то хрестися швидше.

І звелів князь хрестити себе. Єпископ же корсунський з попами царициними, оголосивши про те, хрестили Володимира. І коли поклав єпископ на нього руку, в ту ж мить прозрів Володимир. Побачивши те, багато хто з дружинників хрестився того ж дня услід за своїм князем.

Потім привели Анну, щоб справити шлюбний обряд.

Водою і духом хрестили Володимира в церкві Святого Василя, а стоїть та церква у Корсуні посеред міста, де збираються корсунці на торг. Палата ж Во-

лодимира стоїть скраю церкви і до наших днів, а царицина палата — за олтарем. Ті ж, хто не знають правди, кажуть, що хрестився Володимир у Києві, а інші говорять — у Василеві, а ще інші — й по-іншому скажуть.

Після того взяв Володимир царицю, і Анастаса, і попів корсунських; узяв і посудини церковні, і грецькі ікони. Поставив церкву в Корсуні на тій горі, яку насипали під час облоги посеред міста; та церква стоїть і донині. Відпливаючи, взяв він і двох мідних ідолів і чотирьох мідних коней, які й досі стоять у Києві за Десятинною церквою і про які не-тямущі люди думають, що вони зроблені з мармуру. Корсунь же Володимир віддав грекам як вено¹ за царицю Анну, а сам повернувся в Київ.

Коли ж він прийшов у Київ, то звелів повалити ідолів — одних порубати, а інших спалити. Перуна ж наказав прив'язати коневі до хвоста і волочити його з гори крутим Боричевим узвозом до річки Почайни. І поставив дванадцять дружинників, щоб вони били Перуна палками.

Робилось це не тому, що дерево що-небудь почуває, а для наруги над бісом, який облещував людей у подобі цій, щоб він тепер дістав покару від людей.

Велик ти, господи, і чудні діла твої! Вчора ще був шанований людьми, а сьогодні зганьблений!

Коли тягли Перуна до Почайни, оплакували його невірні люди, всі ті, хто не був ще хрещений. І, притягнувши до берега, кинули його в Дніпро. Володимир же послав людей і сказав їм:

¹ *Вено* — викуп, який мав заплатити молодий батькам нареченої.

— Якщо пристане десь до берега, то відпихайте його. А коли промине пороги; тоді тільки облиште його.

Вони ж виконали все, що було їм звелено. І коли пустили Перуна і проминув він пороги, викинуло його вітром на мілину, і від того прозвалося те місце Перунова мілина, і назва ця й досі живе в народі¹. Потім послав Володимир по всьому місті сказати:

— Якщо не прийде хто завтра на річку — хай то багатий, чи бідний, чи нужденний, чи раб, — буде мені ворогом.

Почувши про те, пішли люди з гомоном до Дніпра, радіючи й кажучи:

— Якби не було це добрим, то не перейняли б того князі й бояри.

Наступного дня вийшов Володимир з попами корсунськими на Дніпро, і зібралось там люду сила-силенна. Забрели у воду, і стояли там одні по шию, інші по груди, дехто тримав дітей, молодь тислась до берега, а дорослі бродили; попи ж стояли на місці і творили молитви. Люди, охрестившись, розійшлися по домівках. І звелів Володимир будувати церкви і ставити їх на тих місцях, де колись стояли дерев'яні кумири.

Він поставив церкву во ім'я Святого Василя на тій горі, де стояв Перун та інші боги і де поклонялися князь і люди. І в інших городах почали ставити церкви і приводити людей на хрещення — з усіх містечок і сіл. Посилав князь збирати у кращих людей

¹ Існує й інша легенда. За Перуном бігли язичники й гукали: «Видибай, видибай, боже!» («Впливай!») І Перун вплив недалеко від Києва; саме в тому місці, у Видубичах, було споруджено пізніше Видубицький монастир.

дітей і віддавати їх у книжну науку. Матері ж тих дітей плакали за ними, як за мертвими.

Тим самим збулось на Русі пророцтво: «Древнє й ветхе минуло, тепер настає все нове».

І просвітився Володимир сам, і сини його, і земля його. Було ж у Володимира дванадцять синів: од Рогнеди з Полоцька, яку він поселив на Либеді, — сини Ізяслав, Мстислав, Ярослав, Всеволод і дві дочки, від грекині він мав Святополка, від чехині — Вишеслава, а ще від однієї — Святослава і Мстислава, а від болгарки — Бориса і Гліба¹.

Посадив їх Володимир правити — одного у Новгороді, іншого у Полоцьку, а ще інших — у Турові, Ростові, на Древлянській землі і в Тмуторокані. І сказав Володимир: «Не добре, що мало городів коло Києва». І став будувати міста на Десні, на Острі і на Трубежі, на Сулі і на Стугні. І почав набирати кращих дружинників од слов'ян і од кривичів, од чуді, од в'ятичів і заселяти нові міста, бо тоді була війна з печенігами. І воював з ними Володимир, і перемагав.

В літо 989. Задумав Володимир поставити церкву Пресвятій Богородиці і послав привести майстрів з грецької землі.

І почав її будувати в Києві, а коли закінчив, доручив її Анастасу Корсунянину і поставив служити у ній корсунських попів, давши їй усе, що взяв перед тим у Корсуні: ікони, посудини, хрести.

І сказав так:

¹ Уже за життя князь Володимир — Володимир Великий — був оповитий легендами й переказами (зберігся до наших днів цикл героїчних пісень і билин про нього). Очевидно, до поетичної вигадки треба віднести і число 12 синів; у літописі їх згадується менше.

— Даю церкві цій десяту частину від моїх багатств і від моїх городів.

І назвав він церкву во ім'я Богородиці, та в народі приклалася до неї інша назва — Десятинна¹, від десятої частини його багатств.

В літо 991. Володимир заклав місто Білгород, і набрав для нього людей із інших міст, і звів у ньому багато людей, бо любив цей город².

В літо 992. Пішов Володимир на хорватів. Коли ж повертався він з хорватської війни, прийшли печеніги на той бік Дніпра від Сули. Володимир виступив проти них і зустрів їх на Трубежі коло броду, де тепер Переяслав³. І став Володимир на цій стороні ріки, а печеніги на тій, і не насмілювалися ні наші туди перейти, ні печеніги сюди.

І от приїхав князь печенізький до ріки, викликав Володимира і сказав йому:

— Випусти ти свого мужа, а я свого, хай побоються. Якщо твій муж кине мого на землю, то не будемо воювати три роки. Якщо ж наш муж кине твого на землю, то будемо навпаки — воювати три роки.

І розійшлись вони. Володимир повернувся в свій табір і послав оповісників, а ті ходили й вигукували:

¹ *Десятинна церква* — один з найдревніших пам'ятників кам'яного зодчества на Русі (споруджена в 989—996 рр.). Оточена князівськими палацами, ремісничими майстернями, Бабиным торжком з античними статуями, церква була наймонументальнішою спорудою Володимирівого міста.

² *Білгород* — місто на березі р. Ірпінь, недалеко від Києва, одна з найбільших тогочасних фортець з князівським замком. Зараз село Білгородка.

³ *Переяслав* — тепер місто Переяслав-Хмельницький.

— Чи нема такого мужа, який поборовся б з печенігом?

І не знайшлося нікого. На ранок приїхали печеніги і привезли свого мужа, а у наших — не було нікого. Зажурився Володимир і знов послав оповісників, щоб обійшли усе військо. І ось прийшов до князя один старий дружинник і сказав йому:

— Князю! Є в мене дома один менший син. Я вийшов з чотирма, а той дома залишився. З самого дитинства ніхто його ще не поборов. Одного разу я насварив його, коли він м'яв кожу, так він так розсердився на мене, що взяв ту волову кожу й роздер її руками.

Почувши про те, князь дуже зрадів і послав по нього. І привели молодого Кожум'яку до князя, і князь оповів йому все.

Той відповів:

— Князю! Не знаю, чи зможу я поборотися з печенігом. Випробуй мене: чи нема у вас великого і сильного бика?

Бика знайшли, великого і сильного, роздратували його розпеченим у вогні залізом і випустили геть. Бик побіг повз людей, а хлопець схопив його рукою за бік і вирвав кожу з м'ясом, скільки захопила рука.

І сказав йому Володимир:

— Можеш боротися з печенігом.

На ранок знов прийшли печеніги і стали викликати:

— Де ж ваш муж? Наш ось уже готовий!

Печеніги виставили свого мужа: він був страшно великий і лютий лицем. Тоді виступив отрок Володимира. Побачивши його, печеніг засміявся, бо той був зростом і тілом середній.

І от розміряли місце між двома полками й пустили один проти одного борців. Вони зчепилися й міцно стисли один одного, і здушив отрок руками печеніга до смерті. І вдарив ним об землю. Скрикнувши, печеніги побігли, і гналися за ними руські, сікли їх і прогнали геть. Володимир вельми зрадів і заклав місто біля того броду, назвавши його Переяславом, бо тут переяв, тобто перейняв, славу у печенігів той Кожум'яка-отрок. Зробив його Володимир великим мужем і його батька теж. З перемогою і великою славою повернувся князь у Київ.

Вліто 996. А потім прийшли печеніги, і виступив проти них Володимир з невеликою дружиною. Зійшлись вони битися, і не вистояв проти них Володимир, побіг і став під мостом, ледве врятувався там від ворога. Позбувшись небезпеки, влаштував князь велике свято, наваривши триста мірок меду. І скликав своїх бояр, посадників і старійшин із усіх міст і всяких людей багато, і роздав бідним триста гривен. Святкував князь вісім днів, і повернувся в Київ, і тут знов налаштував велике свято, скликавши незліченну силу народу. І так робив щоліта.

Тим-то, що любив він книжну мудрість, почув якось князь такі слова:

«Не збирайте собі скарбів на землі, де їх міль їсть і злодії підкопуються, а збирайте собі скарби у душі своїй, де їх міль не їсть і злодії не викрадуть».

А ще такі слова:

«Продайте своє майно і роздайте нужденним».

Чувши все те, звелів Володимир усякому бідному і вбогому приходити на княжий двір і брати

все, що треба, пиття, і їжу, і гроші із скарбниці. А ще він робив таке: мовивши, що «немощні й хворі не можуть дістатися до мого двору», звелів запрягти підводу і, наклавши на них багато хлібин, м'яса, риби, усяких плодів, меду в бочках, а в інших квас, розвозити все те по місту, питаючи:

— Де хворий, бідний або той, хто не може ходити?

І роздавали їм усе, що треба. Та не тільки це, ще більше робив князь Володимир для своїх людей. Кожної неділі поклав він давати бенкети у своєму дворі, в гридниці¹, щоб приходили туди бояри, гриди, і соцькі, і десяцькі, і кращі мужі, при князі і без князя. Подавали там багато м'яса — яловичини і дичини, горою лежало там всяких наїдків. Коли ж, бувало, підп'ють гості, то починають ремствувати. І нарікати на князя, гомонячи між собою:

— Горе нашим головам: дав він їсти нам дерев'яними ложками, а не срібними.

Почувши про те, Володимир наказав викувати срібні ложки, мовивши такі слова:

— Сріблом і золотом не знайду собі дружини, а з дружиною добуду срібло і золото, як мій дід і батько з дружиною дошукалися золота і срібла.

Бо Володимир любив свою дружину, і з нею раду радив про лад на своїй землі, про мир і про закони в країні, і жив у мирі з сусідніми князями — з Болеславом Польським, Стефаном Угорським і Андріхом Чеським. І жив Володимир, пильнуючи заповітів батька й діда.

¹ *Гридниця* — бенкетне приміщення в князівському палаці; *гридні* — дружинники князя.

Вліто 997. Володимир пішов до Новгороду по нових воїнів проти печенігів, бо війна велика точилась безперервно. Дізналися печеніги, що нема в Києві князя, прийшли і стали під Білгородом¹. І не давали нікому вийти з міста, і Володимир не міг допомогти їм, не було ж у нього тоді воїнів, а печеніги напали силою-силенною. Затяглась облога, і був у місті великий голод. Зібрали білгородці віче² і сказали:

— Ось уже скоро помremo від голоду, а від князя допомоги нема. Хіба краще нам так помирати? Здамося печенігам; когось вони вб'ють, а когось залишать живим, а так усі загинемо від голоду.

З тим і погодились білгородці.

А жив один старець, який не був на тому вічі, він і спитав:

— Про що говорили на вічі?

Йому і оповіли люди, що завтра хочуть здаватися печенігам. Почувши про те, послав він по городських старійшин і сказав їм:

— Чув, що хочете здаватися печенігам.

Йому відповіли:

— Не стерплять люди голоду.

А старець промовив:

— Послухайте мене, не здавайтесь ще три дні і зробіть те, що я вам скажу.

Вони з радістю обіцяли послухатися.

А він їм сказав:

— Зберіть хоч по жмені вівса, пшениці або висівок.

Вони охоче пішли й зібрали. Тоді він звелів жінкам збовтати ціжу, з якої варять кисіль, викопати

¹ Білгород, як ви пригадуєте, був укріпленою фортецею, що захищала Київ з півдня.

² Віче — народні збори.

колодязь, і вставити в нього кадіб, і налити отої кисільної бовтанки. А потім викопати ще один колодязь, і вставити в нього кадіб, і пошукати меду. Люди пішли й принесли велику миску меду, яка була схована в князівській медівні.

І він звелів наготувати солодкий напій — ситу, вилити його в кадіб і поставити в інший колодязь.

Так було й зроблено. На ранок старець наказав послати по печенігів.

І сказали білгородці, прийшовши до печенігів:

— Візьміть від нас заложників, а самі пошліть чоловік з десяти у місто, подивіться, що робиться в місті нашому.

Печеніги зраділи, бо вже подумали, що білгородці хочуть їм здатися. Вони взяли заложників, а самі вибрали кращих мужів своїх і послали їх у місто, щоб вивідали, що робиться в місті. Коли прийшли в місто, люди сказали їм:

— Навіщо ви губите себе? Хіба ви можете перестояти нас? Якщо будете стояти і десять років, то що зробите нам? Ми ж бо маємо корм від самої землі. Коли не вірите, то погляньте своїми очима.

І привели їх до колодязя, де була ціжа для киселю, зачерпнули відром і вилили її в латки — великі глиняні сковороди. І тут же зварили кисіль. А потім пішли до другого колодязя і зачерпнули з нього солодкої сити. І стали їсти спершу самі, а потім і печенігам дали. Здивувалися ті і сказали:

— Не повірять нам наші князі, якщо самі не покуштують.

Люди ж налили їм повен глек ціжі й солодкої сити з колодязя і дали печенігам. А ті, повернувшись до своїх, оповіли все, що бачили. І, зваривши

кисіль, їли печенізькі князі і вельми дивувалися. Білгородці забрали своїх заложників і повернулися додому, а печеніги відступили від міста геть.

Вліто 1015. Пішли печеніги походом на Русь.

Володимир послав проти них свого сина Бориса, а сам дуже заслабував. Хворіючи, він і помер у липні на п'ятнадцятий день. Помер він у Берестові, у князівському селі під Києвом. І не сказали про його смерть нікому, втаїли, чекали, коли повернеться з походу Борис. Бо в цей час був у Києві Святополк. Уночі розібрали поміст між двома дерев'яними будівлями, загорнули Володимира в килим і спустили линвами на землю. Потім, поклавши його на сани¹, відвезли й поставили у Десятинній церкві, яку він сам збудував. Та почули про його смерть люди, зійшлись без ліку й числа і плакали за ним — бояри як за заступником землі, бідні ж як за своїм заступником і годувальником. І поклали його в труну мармурову, поховали тіло його, великого князя, з плачем.

Після смерті батька сів у Києві Святополк — старший син від грекині-черниці, братової жінки. Це був син двох батьків, той гіркий плід, якого не любив за життя князь Володимир. Святополк же, сівши на престолі, скликав киян і почав роздавати їм подарунки. Вони брали, але серце їхнє не лежало до нього, бо вони чекали Бориса, який з мужами і братами їхніми був у поході.

¹ Виносити тіло через пролом і перевозити покійника у будь-яку пору року на санях було обов'язковим елементом за древньоруським поховальним обрядом.

Коли ж Борис повертався з військом назад, так і не знайшовши печенігів, прийшла до нього звістка: «Твій батько помер». І плакав він за батьком гірко, бо любив його батько більше за всіх. І зупинився він табором, дійшовши до річки Лъти, або Альти.

Сказала йому дружина батькова:

— Ось у тебе батькова дружина і військо. Піди і сядь у Києві на батьківському престолі.

Він же відповів:

— Не знімуться в мене руки на свого старшого брата: коли батько помер, то хай Святополк буде мені за батька.

Почувши те, воїни розійшлися від нього. Борис залишився стояти з самими тільки отроками своїми.

А Святополк замислив підступне діло; мов Каїн¹, він виношував думку, як би погубити своїх братів. Тими ж днями він послав Борисові сказати: «Хочу мати з тобою братню дружбу й любов. І вділю тобі від батькового володіння ще». Так він облудно говорив, а сам уночі прийшов у Вишгород², таємно викликав Путшу і вишгородських бояр і сказав їм:

— Ви мені віддані всім серцем?

Ті поклялись:

— Готові за тебе голови покласти!

Тоді він звелів їм:

— Не кажучи нікому ні слова, йдіть і вбийте брата мого Бориса.

Вони обіцяли негайно виконати все. Прийшли вночі на річку Альту, де стояв Борис, і коли підкралися ближче до його шатра, то почули, як Борис молиться:

¹ *Каїн* — за біблійною легендою — братовбивця. Символ підступності, віроломства.

² *Вишгород* — заміська садиба київського князя.

— Господи! Порятуй мене і позбав мене од усіх гонителів моїх!

І тільки він ліг на свою постіль, як вони, немовби дикі звірі, напали на нього із-за шатра і списами проткнули Бориса, а разом закололи і слугу його, який, захищаючи князя, упав на нього своїм тілом. Був отрок цей родом угорець, на ім'я Георг, і його дуже любив Борис. Не могли вони швидко зняти з Георга золоту гривну, яку подарував йому Борис, і відсікли йому голову, і тільки тоді зняли гривну, а тіло відкинули геть.

Погубивши Бориса, ці окаянні люди загорнули його в шатро, поклали на підводу і повезли, а він ще дихав. Тоді один із варягів вийняв меч і проколов його серце. І тіло Бориса таємно перевезли у Вишгород.

Ті ж убивці прийшли до Святополка, ніби похваляючись усім содіяним.

Ось імена окаяних: Путша, Талець, Словит, Ляшко та ще два варяги, а батько їм — сатана. Ні, вони гірші сатани; біси — ті хоч Бога бояться, а той, хто прислуговує злому ділу, ні Бога не боїться, ні людей не соромиться. Святополк облудний став думати: «Ось я вбив Бориса; як би мені вбити і Гліба? Тоді б я сам володів усією Руською землею». І знов, мов той Каїн, вдався до обману — послав до Гліба з такими словами:

— Приїжджай сюди, брате, скоріше, батько тебе кличе: дуже він хворий.

Гліб одразу ж сів на коня і поїхав з малою дружиною, бо він завжди і в усьому слухав батька. І коли він приїхав на Волгу, то в полі спіткнувся його кінь у рівчаку і трохи підламав собі ногу.

«Недобрий знак!» — подумав Гліб. А скоро прийшла йому звістка про те, що Святополк обдурює його: батько вже помер, а Бориса підступно вбито.

Почувши те, Гліб голосно вигукнув, обливаючись сльозами і плачучи за батьком, а ще більше за братом:

— О горе, о печаль гірка! Краще було б мені вмерти з братом, ніж жити на цьому світі! Якби я бачив, брате, лице твоє, то я помер би з тобою. Для чого я зостався сам? Де твої очі ясні, де уста твої, які промовляли до мене, брате мій любий? Вже не почую більше твого тихого голосу, твоїх добрих слів. Сам я зостався у цьому оманливому світі!

І коли він так плакав, несподівано прийшли підіслані Святополком люди, щоб погубити Гліба. Вони зненацька захопили його корабель і вийняли мечі. Отроки Глібові розгубилися. А ті окаянні накинулися і вбили Гліба, як безневинне ягня. Коли ж повернулися вже в Київ, то сказали Святополкові:

— Зробили наказане тобою.

Святополк загордився ще більше, не знаючи, що сказав Давид: «Чому хвалишся злодійством, сильний?» Злі та облудні слуги погубили Гліба й кинули його на березі поміж колод. А вночі взяли його люди, і таємно перевезли до Києва, і поклали поруч із братом Борисом у церкві Святого Василя. Не дали поглумитися над їхніми тілами. Бо вони — заступники за Руську землю, вони — напамин і засторога усім князям проти зла, усобних воєн і братовбивств. Ось чому ми повинні достойно шанувати їх, страсто-терпців двох.

Святополк Окаянний¹ став князювати у Києві. Він збирав людей і роздавав їм кому плащі, кому гроші-куни, кому багатства.

Ярослав же, молодший син Володимира, сидів у Новгороді і не знав про батькову смерть. Було у нього багато варягів, і робили вони чимало зла новгородцям і їхнім жінкам. Новгородці повстали і перебили варягів. Розгнівався Ярослав і покликав до себе кращих дружинників-новгородців, тих, які посікли варягів, і, обманувши їх, скарав на смерть. У ту ж ніч прийшла до нього звістка з Києва від сестри його Предслави: «Батько твій помер, а Святополк сидить у Києві, убив Бориса, а на Гліба послав, стережись його дуже». Почувши те, опечалився Ярослав; жалів він і за батьком, і за братами, і за своєю дружиною: на ранок, зібравши рештки новгородців, звернувся до них Ярослав:

— О люба моя дружино, вчора я тебе перебив, а сьогодні ти мені потрібна!

Витер сльози і сказав до віча:

— Батько мій помер, а Святополк сидить у Києві і вбиває братів своїх.

Озвались на його слова новгородці:

— Хоч, князю, і побиті наші брати — можемо за тебе боротися!

І зібрав Ярослав тисячу варягів, а інших воїнів сорок тисяч і пішов на Святополка, сказавши:

— Не я почав вигублювати братів моїх, а він. Буду тепер мстити за невинно пролиту кров Бориса і Гліба, щоб припинити його злочинства. Бо він і зо

¹ Святополк так і згадується в історії під цим постійним прізвиськом: *Святополк Окаянний*.

мною, напевно, так зробити. Почувши, що Ярослав іде на нього, Святополк зібрав безліч воїнів, руських і печенігів, і виступив проти нього до Любеча, на той берег Дніпра, а Ярослав був на цьому.

В літо 1016. Зустрілись Ярослав і Святополк і стали військами на двох берегах Дніпра. І не зважувались ні ці вдарити на тих, ні ті на цих. Стояли так один проти одного три місяці. Та ось воєвода Святополків, роз'їжджаючи понад берегом, став насміхатися над новгородцями, вигукуючи:

— Чого прийшли ви з кульгавим цим? Теслярі, сокирники ви! Ось заставимо вас хороми нам тесати¹!

Почувши те, сказали новгородці Ярославові:

— Завтра ми переправимося на той бік. Якщо хто не піде з нами, самі ударимо на нього.

Були вже заморозки. Святополк стояв між двома озерами і всю ніч бенкетував з дружиною своєю. Ярослав же зранку підняв свою дружину і на світанні перебрався через Дніпро. Висадилися на берег, відштовхнули човни від берега, і пішли на ворога, і зіткнулися в битві. Була січа зла, і не могли через озеро допомогти печеніги Святополкові. Новгородці притисли Святополка з дружиною до озера, а ті відступили на кригу, і тріснула під ними крига, обламалася, і став бити їх Ярослав.

Побачивши це, Святополк кинувся тікати і побіг у Польщу. А Ярослав переміг і сів у Києві на престолі батьківському і дідівському. І було тоді Ярославові двадцять вісім років.

¹ *Кульгавим* («хромцем») називали Ярослава, який накульгував з раннього дитинства. А *теслярами*, *сокирниками* зневажливо обзивали новгородців, які славилися теслярським мистецтвом.

В літо 1017. Прийшов Святополк з Болеславом, королем польським, і з поляками на Ярослава¹.

Ярослав же, зібравши багато руських, і варягів, і слов'ян, рушив проти Болеслава і Святополка і прийшов до Волині². І стали вони на обох берегах річки Бугу. Був тоді у Ярослава воєвода Будий, і почав Будий насміхатися з Болеслава, кажучи:

— Ось чекай, ми тобі проткнемо кілком твоє товсте черево.

А Болеслав був дуже великий і тяжкий, так що не міг і на коні сидіти, зате був розумний. І сказав Болеслав дружині своїй:

— Якщо вам не сором за насмішки такі, то я сам загину.

Сів на коня, кинувся в річку, а за ним і всі воїни його. Швидко перепливли вони річку і напали на Ярослава. А Ярослав не встиг приготуватися до бою, і Болеслав перемиг його. Утік Ярослав з чотирма дружинниками до Новгороду і хотів був за море тікати. Але посадник Костянтин, син Добрині, з новгородськими людьми порубали Ярославові човни і сказали:

— Хочемо ще битися за тебе з Болеславом і Святополком.

Тим часом Болеслав увійшов у Київ із Святополком. І сказав Болеслав:

— Розведи мою дружину по городах на прокорм.

І було так зроблено. Та воїни його робили багато зла киянам і всім навколишнім людям.

¹ Святополк був одружений на дочці Болеслава й підтримував з ним тісні зв'язки.

² *Волиня* — місто, яке надало назву цілому краєві — Волині.

Тоді сказав Святополк Окаянний своїй дружині:
— Скільки є поляків у наших містах, бийте їх.

І перебили поляків. А Болеслав утік з Києва, забравши великі багатства, і сестер Ярославових забрав, і Анастаса — попа з Десятинної церкви. І людей багато повів за собою, і міста червенські¹ зайняв, і прийшов у свою землю.

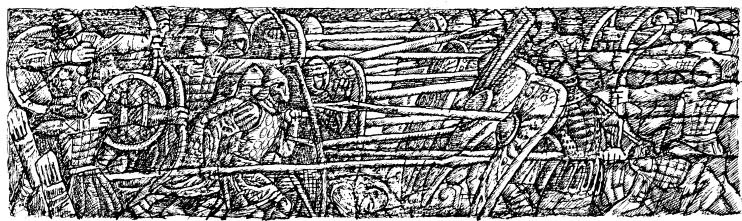
Вліто 1019. Зібрав Ярослав багато воїнів і рушив на Святополка. І прийшов на річку Альту. Святополк же утік до печенігів і скоро з'явився у силі грізній. І от вони стали один проти одного. Тоді виїшов Ярослав на те місце, де було убито Бориса, і піднявши руки до неба, сказав:

— Кров мого брата кличе до помсти, — а тоді промовив з молитвою: — Браття мої! Хоч ви і відійшли тілом звідси, допоможіть мені проти ворога нашого — убивці і клятвовідступника.

І коли він так сказав, рушили полки один проти одного, і покритися поле Альтинське тьмою воїнів. Була тоді п'ятниця, і сходило сонце. І зійшлися на битву обидва війська. Почалася січа зла, якої не було на Русі. Хапаючись за руки, рубалися, сходилися тричі, так що кров текла по низинах. Надвечір переміг Ярослав, а Святополк одступив і побіг. І коли він тікав, напав на нього страх, а йому здавалося, що біс женеться за ним; ослабло все тіло у нього, не міг він сидіти на коні, і везли його на носилках, прив'язаних до коней. Він же говорив:

— Тікайте зі мною, женуться за нами.

¹ Червенські міста — Червоної Русі, тепер Західна Україна.

Отроки його посилали сторожу в усі боки подивитися:

— Чи хто женеться за нами?

Та не було нікого, хто гнався б за ними, і вони тікали з ним далі. Він же лежав у немощах і, підхоплюючись, говорив:

— Он женуться! Ой, женуться вже за нами, тікайте!

Не міг він витерпіти на одному місці, і пробіг через усю польську землю, гнаний страхом і привидом смерті, і прибіг у пустельне місце між Польщею і Чехією, і там закінчив своє зле життя. Кара справедлива настигла його — не минули його муки окаянного.

Є могила його в тому пустельному місці і до сьогоднішнього дня. Несе від неї тяжким смородом. Все це явлено для науки руським князям, щоб знали вони, яку покару наготовлено їм, якщо вони ще раз содіють таке зле вбивство. Ярослав же сів у Києві, витер піт із чола з дружиною своєю, показавши перемогу і труд великий.

Вліто 1022. Мстислав, брат Ярослава, сидів тоді у Тмуторокані. І от він пішов походом на касогів. Почувши про те, князь касозький Редедя виступив проти нього. І коли стали полки один проти одного, сказав Редедя Мстиславові:

— Нащо нам губити свої дружини? Давай краще вийдемо та поборемося самі. Якщо ти переможеш, то візьмеш багатство моє, і жінку мою, і дітей моїх, і землю мою. Коли ж я переможу, то візьму все твоє.

Сказав Мстислав:

— Хай буде так.

А Редедя промовив Мстиславові:

— Не зброєю будемо битися, а боротьбою.

І зчепилися вони боротися сильно, і в довгій боротьбі став слабнути Мстислав, бо Редедя був дужий і великий тілом. Тоді сказав Мстислав:

— О Пречиста Богородице, допоможи мені! Якщо подужаю його, поставлю церкву в ім'я твоє!

І, промовивши так, ударив ним об землю. А тоді вихопив ніж і зарізав Редедю. Рушив у землю його, забрав усі багатства його, і жінку його, і дітей його і наклав данину на касогів.

Повернувшись у Тмуторокань, заклав церкву Святої Богородиці, і церква та й донині стоїть у Тмуторокані.

В літо 1023. Пішов Мстислав на Ярослава з хозарами і касогами.

В літо 1024. Повстали волхви у Суздалі. За темною бісівською намовою били волхви старшучаць — бояр і знатних людей, кажучи, що ті ховають запаси. Був на всій тій землі бунт і голод великий. Пішли на Волгу всі люди до болгарів, і привезли жито, і тільки так ожили. Ярослав же був тоді в Новгороді. Почувши про волхвів, прийшов у Суздаль, звелів захопити волхвів; одних він вигнав, а інших скарав, говорячи так:

— Бог за гріхи насилає на кожную землю голод, або мор, або засуху, або іншу кару, а люди не знають, за що.

Того ж літа, коли Ярослав був у Новгороді, прийшов Мстислав із Тмуторокані до Києва, але кияни його не прийняли. Тоді він пішов і сів на престолі в

Чернігові. Ярослав же, довідавшись про те, послав за море кликати варягів. І приплив Якун з варягами, і був Якун красень собою, і плащ у нього був золотом тканий. Удвох з Ярославом пішли вони на Мстислава.

І зустрілися полки перед Листвином, недалеко від Чернігова. Мстислав звечора підготувався до бою: поставив сіверян-чернігівців посередині, в чоло свого війська, прямо проти варягів, а сам став з дружиною своєю на правому й лівому крилі. І була ніч, була тьма, спалахувала блискавка, грім рокотав і лив дощ. Сказав Мстислав своїй дружині:

— Вдаримо на них.

І рушив Мстислав, а Ярослав проти нього, і зчепилися сіверяни з варягами, і трудилися варяги, рубаючи сіверян, а потім з боків ударив Мстислав із дружиною своєю і став рубати варягів. Була січа люта, і коли спалахувала блискавка — виблискували і мечі, і гроза лютувала сильна, і січа була велика й страшна. Побачив Ярослав, що його тиснуть силою, і кинувся тікати з Якуном, варязьким князем, і Якун, хапливо відступаючи, загубив свій плащ золотий. Зупинився Ярослав у Новгороді, а Якун побіг далі, за море.

Ранком, на самому світанні, глянув Мстислав на поле, де лежали побиті й порубані його сіверяни і Ярославові варяги, і сказав:

— Хто цьому не радий? Ось лежить сіверянин, а от варяг, а моя дружина ціла.

І послав Мстислав кликати Ярослава:

— Сідай у своєму Києві: ти старший брат, а мені хай буде ця сторона Дніпра.

Та не посмів іти Ярослав до Києва, поки не помиряться вони. І сидів Мстислав у Чернігові, а Ярослав — у Новгороді. Аж наступного літа зібрав Ярослав багато воїнів і повернувся в Київ. І уклав мир з братом своїм Мстиславом. Розділили вони землю Руську по Дніпрові; Ярослав узяв цю сторону, а Мстислав — ту, і почали жити мирно і в братолюбстві; затихли тоді міжусобні чвари та бунти, і була тиша велика в країні.

В літо 1027. Народився третій син у Ярослава, і нарекли його іменем Святослав.

В літо 1028. Знамення змієве з'явилося в небі, так що видно було його по всій землі¹.

В літо 1029. Мирно було.

В літо 1030. Народився четвертий син у Ярослава, і нарекли його іменем Всеволод. Того ж літа пішов Ярослав на чудь, і перемиг їх, і поставив місто Юр'їв².

Того ж літа помер Болеслав у Польщі, і був заколот і бунт у польській землі: повстали люди, перебили єпископів, і попів, і бояр своїх, і був серед них заколот і бунт.

В літо 1031. Ярослав і Мстислав, зібравши багато воїнів, пішли на поляків. Знову забрали червенські міста, і повоювали землю Польську, і багато поляків привезли, і поділили їх між собою. Ярослав же поса-

¹ Очевидно, йдеться про великий метеорит, падіння якого супроводжується довгим змієподібним вогняним слідом у небі.

² *Юр'їв* — місто на балтійському узбережжі, назване на честь Ярослава (Георгій, Юрій — християнське ім'я князя). Тепер місто Тарту.

див своїх поляків на річці Росі; там вони живуть і по сей день.

В літо 1032. Ярослав почав ставити міста на річці Росі¹.

В літо 1036. Мстислав вийшов на полювання, захворів і помер. Поховали його в Чернігові, в церкві Святого Спаса, яку він сам заклав. Були ж бо при ньому виведені стіни її на висоту, скільки можна дістати рукою, стоячи на коневі. Був Мстислав тілом дебелий, гарний лицем, з великими очима, хоробрий у битві, милостивий, любив дружину найбільше, не жалів для неї свого добра, ні в харчах, ні в питті — ні в чому їй не відмовляв. Після того заволодів усією спадщиною його Ярослав і став самовладцем Руської землі.

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, варягів і слов'ян, прийшов до Києва і прорвався у місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі — киян, а на лівому крилі — новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалась жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулись печеніги на всі боки тікати, і не знали, куди бігти; одні, тікаючи, тонули у Сетомлі, а ін-

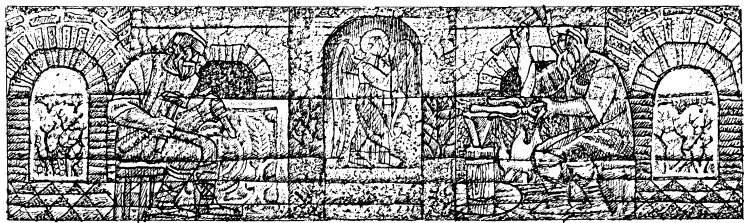
¹ Річка *Рось* межувала з степом, з кочівними племенами. Ось чому споруджувалися на її берегах невеликі міста-фортеці.

ші — в інших ріках, а залишок їхній бігає десь до сьогоднішнього дня.

В літо 1037. Заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополичу, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія і Святої Ірини¹.

І стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень, і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди і тішаються плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, — так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі. В книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене — знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто

¹ *Церква Святої Софії* — митрополича, бо при ній перебував митрополит, глава Руської Церкви того часу. *Церква Георгія* — на честь Ярослава (по-християнськи Георгія). *Церква Ірини* — на честь жінки Ярослава Ірини — Інгігерди, дочки шведського короля Олафа.

читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами церковними, і возносять у ній врочисті співи в призначену годину.

І в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їм учити людей. Радувався Ярослав, бачачи велику силу церков і людей християнських, а ворог нарікав і ремствував, переможений новими людьми християнськими.

Вліто 1043. Послав Ярослав сина свого Володимира¹ на греків і дав йому воїнів багато, а воєводство доручив Вишаті, батькові Яня². І рушив князь Володимир на човнах, приплив до Дунаю, а від Дунаю — до Царгорода. Та почалась буря велика і розбила кораблі руських, і вітер розламав князівський корабель. Воєвода Ярослава Іван Творимирич узяв князя на свій корабель. Решту ж воїнів Володимирових, числом до шести тисяч, викинуло на берег, і коли вони хотіли було повертатися на Русь, ніхто не пішов з ними із князівської дружини.

¹ В літописі за роком 1020-м записано: «Народився в Ярослава син, і дав йому ім'я Володимир». А далі за роком 1042-м ще один запис: «Пішов Володимир, син Ярослава, на Ям і переміг їх. І мерли коні у воїнів Володимирових, так що навіть із тих, які ще дихали, знімали шкуру: такий був мор на коней!»

² *Янь Вишата* — із роду новгородських посадників, нащадок оспіваного в билинах Добрині. Ряд записів у літописі зроблено на основі розповідей Яня та його батька Вишати.

Тоді озвався Вишата:

— Я піду з ними.

І висадився до них з корабля, і промовив так:

— Якщо буду живий, то з ними, а якщо загину, то з дружиною.

І пішли вони берегом, маючи надію пробитися до рідної землі. А тут надійшла звістка грекам, що море розбило Русь, і послав грецький цар, іменем Мономах¹, чотирнадцять своїх суден-трієр на руських.

Володимир же, помітивши з дружиною, що за ними плывуть греки, розвернув свої сили і розбив грецькі судна. А потім, сівши на свої кораблі, Володимир повернувся з дружиною на Русь.

Тим часом Вишата пробивався пішки з тими воїнами, яких бурею викинуло на берег. Наздогнали їх греки, схопили і привели в Царгород, а там багатьох осліпили.

Тільки на третє літо, коли було укладено мир з греками, відпустили Вишату на Русь до князя Ярослава. Тоді ж віддав Ярослав свою сестру за польського князя Казимира², а Казимир, замість весільного дарунка, віддав вісімсот руських воїнів, захоплених у полон ще Болеславом, коли той переміг Ярослава.

В літо 1044. В це літо помер Брячислав — батько Всеслава. Всеслав же, син його, сів на престолі батьковому в Полоцьку. Мати народила його, Всеслава, від чаклунства. Коли мати народила його, на голові у нього була сорочка, і сказали волхви матері:

— Цю сорочку нав'яжи на нього, хай носить її до смерті.

¹ *Мономах* — візантійський імператор Костянтин Мономах.

² *Казимир* — польський князь, одружився на дочці Ярослава Марії Добронезі.

І носить її на собі Всеслав і до цього дня; від того і немилосердний він на кровопролиття¹.

Літо 1047. Ярослав пішов на мазовшан, переміг їх і підкорив Казимирові.

Літо 1052. Помер у Новгороді Володимир, старший син Ярослава, і був похований у церкві Святої Софії, яку збудував сам.

В літо 1051. Поставив князь Ярослав Ларіона, русина родом, митрополитом у Святій Софії². А тепер розкажемо, чому так названо Печерський монастир. Князь Ярослав любив село Берестове і церкву, яка була там, і допомагав багатьом священикам, серед яких був і Ларіон, муж книжний і постник.

Ходив Ларіон із Берестового на Дніпро, на гору, де зараз стоїть старий монастир Печерський, а там був ліс великий. Викопав він печерку малу, на два сажні, і, приходячи із Берестового, одспівував там години і молився тайкома. Потім князеві Ярославові спала на серце думка поставити його, Ларіона, митрополитом у Святій Софії. А печерка його так і залишилася. Не в довгому часі знайшовся якийсь

¹ Всеслав, князь полоцький — один з героїв «Слова о полку Ігоревім». У «Слові» теж сказано, що він народжений «від волхвування», що у нього «віща душа» і що за одну ніч він «из Києва дорискаше до курь Тматороканя».

² *Митрополит Ларіон (Іларіон)*. — У 1051 митрополитом уперше було поставлено не грека (а до того всі митрополити на Русі були із Візантії), а русина Ларіона, священика із села Берестова. Ларіон був видатним проповідником свого часу. Йому належить знамените «Слово о законі и благодати» — один із кращих творів древньоруської літератури Київського періоду.

чоловік, мирянин із міста Любеча, котрий поклав собі на думку іти у світ прочанином. І подався він у грецьку землю, на гору Афон, побачив там монастирі, обійшов їх і, полюбивши чернецьке життя, попросив одного ігумена, щоб той постриг його в ченці. Той постриг його, дав йому ім'я Антоній, наставив і навчив, як жити по-чернецькому. І, благословивши, відпустив його назад.

Антоній прийшов у Київ і став думати, де б йому оселитися. Ходив по монастирях, але не вподобав їх. І став блукати по дебрях і горах, шукаючи собі місця. І вибрався на гору, де Ларіон викопав печерку, і возлюбив те місце, і поселився в ній. І став тут жити, годуючись хлібом сухим, і то через день, і води споживаючи в міру. Копав печеру і не давав собі спочинку ні вдень, ні вночі, перебуваючи в трудах невсипущих. Потім довідалися добрі люди і приходили до нього, приносили все, що треба на споживу йому. І став він скоро відомий як великий Антоній.

Опісля ж, коли помер великий князь Ярослав, владу взяв його син Ізяслав і сів у Києві. Довідавшись про праведне життя Антонія, прийшов Ізяслав сюди з дружиною своєю і попросив у Антонія благословення. І приходили до нього люди, і він почав приймати їх, постригати кого, і зібралось у нього братії числом дванадцять. Викопали вони велику печеру, і церкву викопали під землею, і келії, які й досі збереглись під старим монастирем. Коли зібралися докупи ченці, сказав їм Антоній:

— Живіть собі самі, і поставлю вам ігумена, а сам я хочу піти на ту гору один, бо я звик жити на відлюдді.

І прийшов Антоній до гори, і викопав іншу печеру, яка зараз під новим монастирем, і в ній закінчив

свої дні, живучи скромно, не виходячи нікуди з печери сорок літ. У ній лежать мощі його і до цього дня. З тих днів і розпочинається Печерський монастир; від того, що жили ченці спершу в печерах, і назвався він Печерським.

Після того було поставлено ігуменом Феодосія. І коли жив Феодосій у монастирі і приймав усіх прочан, хто приходив до нього, — прийшов до нього і я, слабкий недостойний раб, і прийняв він мене, а було мені від роду тоді сімнадцять літ. Написав я се і визначив, у який рік почався Печерський монастир і ради чого називається він Печерським. А про життя Феодосія скажу пізніше¹.

В літо 1054. Помер великий князь руський Ярослав. Коли ж він був ще живий, то зібрав синів своїх і сказав їм таке напутнє слово:

— Ось я покидаю сей світ, синове мої; майте любов між собою, бо ви всі брати, від одного батька і від одної матері. І якщо будете жити в любові між собою, Бог буде у вас і підкорить вам ворогів. І будете мирно жити. Якщо ж будете в ненависті жити, в чварах і незлагодях, то загинете самі і загубите землю батьків своїх і дідів своїх, які здобули її трудом своїм великим; але живіть мирно, слухаючись брат брата. Ось я доручаю стіл мій у Києві старшому синові моему і вашому братові Ізяславу; слухайтеся його, як слухались мене, хай він буде вам замість мене. А Святославу даю Чернігів,

¹ Тут уперше літописець Нестор прямо говорить про себе («язь придохъ худый и недостойный» і «лѣтъ ми суццю 17 от рожденья моего»). Пізніше Нестор справді написав «Житіє Феодосія Печерського» — один із видатних творів часів Київської Русі.

а Всеволоду — Переяслав, а Ігорю — Володимир, а Вячеславу — Смоленськ.

Так він розподілив між ними міста, заборонивши їм переступати межі інших братів чи виганяти з наділеного, і сказав Ізяславові:

— Якщо хто захоче скривдити брата свого, то ти допомагай тому, кого кривдять.

І так він навчав синів своїх жити в любові. Сам уже він був хворий тоді і, приїхавши у Вишгород, дуже заслабував.

І от настав кінець життя його, і помер він у першу суботу Великого посту. Всеволод був тоді при батькові, бо любив його батько більше за всіх братів і завжди тримав при собі.

Обрядив же Всеволод тіло свого батька, поклав на сани, повіз його в Київ у супроводі попів, які співали жалобних пісень. І, принісши, поклали його в мармурову труну і поставили у церкві Святої Софії¹. Плакали за ним люди, плакав Всеволод і весь народ. Жив же він всіх літ сімдесят шість.

Після смерті Ярослава сів Ізяслав на батьковому столі у Києві, Святослав же в Чернігові, Всеволод у Переяславі, Вячеслав у Смоленську.

Того ж року приходив Болуш з половцями. Князь Переяславський Всеволод уклав з ними мир, і вернулися половці назад, звідки й прийшли².

¹ *Мармурова труна* — великий мармуровий саркофаг Ярослава, який зберігся у Софійському соборі в Києві до наших днів.

² *Болуш з половцями* — це перше вторгнення половців на Русь. *Болуш* — половецький хан Блуш; кочові племена тюркської групи, половці, займали величезні степові простори від Волги до Дунаю.

В літо 1060. Брати Ярославичі — Ізяслав, Свято-слав і Всеволод, а також швидкий на кровопролиття Всеслав, народжений у сорочці, зібрали воїнів безліч і пішли походом на торків.

Рушили незліченною силою на конях і на човнах-лодіях. Почувши про те, торки злякалися, і кинулись тікати, і не вернулися до цих пір — так і перемерли тікаючи, хто від морозу, хто від голоду, хто від мору, насланого на них. Так і була порятована Руська земля від поганих.

В літо 1061. Знов прийшли половці війною на Руську землю. Всеволод вийшов проти них зимою в лютому, на другий день місяця. І половці перемогли у битві Всеволода і, повоювавши землю, пішли геть. То було перше зло від поганих. Був князь у них Іскол.

У ті часи було знамення на заході, звізда велика, з промінням мовби кривавим. Звечора спалахувала вона на небі після заходу сонця, і так було сім днів¹. Знамення це було не на добро, після того почалися усобиці і нашість поганих на Руську землю, бо та звізда була мовби кривава, віщуючи крові пролиття.

Перед тим сонце змінилося і не стало світлим, а було воно, як місяць, про таке сонце невігласи кажуть, що воно об'їдене. Знамення ж на небі, або в зірках, або в сонці, або в птицях, або в чомусь іншому не на добро бувають: вони віщують а чи війну, а чи голод, а чи смерть.

В літо 1064. Утік Ростислав, онук Ярослава, в Тмуторокань. З ним утекли воєводи новгородські

¹ Тут описано появу на нічному небосхилі комети Галлея, яка була найбільш близька до землі в кінці березня 1066 р.

Порей і Вишата. І, прийшовши туди, силою вигнали вони тмутороканського князя, і сів на його місце Ростислав.

В літо 1066. Коли Ростислав князував у Тмуторокані і брав данину з касогів та з інших народів, цього так злякалися греки, що облудою підіслали до нього котопана¹. Той же прибув до Ростислава і ввійшов йому в довіру, і Ростислав приголубив його біля себе. Одного разу, коли Ростислав бенкетував з своєю дружиною, котопан сказав:

— Князю, хочу випити за тебе!

Князь відповів:

— Пий.

Той відпив половину, а половину дав випити князю, опустивши палець у чашу, а під нігтем була у нього смертельна отрута. І дав князю, провістивши йому смерть не пізніше сьомого дня. Князь випив, котопан же повернувся у Корсунь.

І там сповістив, що саме в цей день помре Ростислав. Так воно й сталося. Котопана цього побили камінням корсунські люди. Був Ростислав муж хоробрий, войовничий, міцний тілом і гарний лицем, милосердний до убогих. Помер він третього лютого і похований на тмутороканській землі.

В літо 1067. Підняв рать у Полоцьку Всеслав, скорий на кровопролиття, той, який народився у сорочці від волхвування. Силою він захопив Новгород. Троє ж старших Ярославичів — київський Ізяслав,

¹ *Котопан* — «голова, керівник», впливова особа при візантійському дворі.

чернігівський Святослав і переяславський Всеволод, — зібравши воїнів, пішли на Всеслава.

Був мороз великий, і сніги лежали глибокі. Брати підступили до Мінська, взяли його і вийшли до річки Немиги. Тут і зустрів їх військом Всеслав, і рушили вони один проти одного. Була січа зла, і багато загинуло в снігах; перемогли Ізяслав, Святослав і Всеволод. А Всеслав утік.

Того ж літа, десятого червня, брати Ярославичі цілували хрест чесний, клялись і передавали Всеславі:

— Прийди до нас, не зробимо тобі ніякого зла.

Він же, повіривши у їхнє цілування хреста, переїхав до них на човні через Дніпро. Тут же схопили його брати і, порушивши свою клятву, привели в Київ і кинули у поруб-темницю.

В літо 1068. Прийшли чужоплемінці на Руську землю, половців незліченна сила. Ізяслав же, і Святослав, і Всеволод виступили проти них на річку Альту.

Вночі зійшлися супротивники один проти одного. Наслав Господь поганих за гріхи наші, і побігли руські князі, і половці перемогли.

Диявол радіє злomu вбивству і пролиттю крові, розпалюючи чвари і заздрість, братоненависть і обмови. І от кара народові за гріхи: або смерть, або ще голод, або нашествя поганих, або засуха, або гусінь, або якась біда. Ми ж тільки називаємося християнами, а живемо, як язичники. Хіба ж ми не по-язичницькому діємо, коли віримо в усякі прикмети? От коли ми зустрінемо чорноризника, то з півдороги вертаємось назад, так же ми робимо, коли зустрінемо кабана або свиню, — хіба це не по-язичницькому? По намовленню нечистої сили тримаються всі ті прикмети. Інші вірять у чхання, яке насправді буває на здоров'я голові! Лука-

вий задурює нас і таким і сяким чином, одвертає нас од віри і трубами, і скоморохами, і гусями, і русаліями. А гляньте на втолочені грища, на яких товчуться, і людей тьма на них, так що давлять одне одного, влаштовуючи собі видовиська, — а церкви порожні стоять! Коли ж буває година молитви, то мало кого зустрінете в церкві. Ось чому і кару приймаємо, і навали ворогів — все те за гріхи наші, за братовбивства, за пролиття крові князями на своїй землі.

Та повернемося до розповіді нашої.

Вже було сказано, що на річці Альті половці перемогли руських князів. Ізяслав із Всеволодом побігли у Київ, а Святослав у Чернігів.

Київські люди зібрали віче на торговиці і послали сказати князеві:

— Ось половці розсіялися по всій землі, дай нам, князю, зброю і коней, і ми будемо ще битися з ними.

Ізяслав же не послухав їх. І тоді люди стали ремствувати і нарікати на воєводу Коснячка. Гуртом пішли із віча на гору, де стояв двір Коснячків, і, не знайшовши його дома, сказали:

— Ходімо звільнимо Всеслава і наших людей із поруба-темниці.

Розділилися на два гурти: одні пішли до погребу звільняти людей, а інші через міст — до князівського двору.

Ізяслав же сидів у сінях і раду радив із дружиною своєю. І ті, що прийшли, загаласували в дворі і стали викликати князя. А князь стояв і дивився із віконня вниз.

Один з дружинників, Тука, сказав Ізяславі:

— Бачиш, князю, люди галасують, так недалеко і до біди. Пошли, хай краще стережуть Всеслава.

А інший дружинник мовив князеві:

— Звели, нехай-бо наші підкличуть його обманом до віконця і заколють його мечем.

Князь не послухав їх обох.

І поки вони говорили, ще один гурт прийшов у двір. Люди закричали і з гуками рушили до темниці, де сидів Всеслав.

І побачивши те, Ізяслав кинувся тікати з двору разом із братом своїм Всеволодом: нарушивши клятву, вони боялися помсти.

Люди ж сокирами розрубали темницю, і звільнили Всеслава, і прославили його тут же серед князівського двору.

Було те на п'ятнадцятий день вересня. Двір же князівський пограбували — велику гору золота і срібла забрали, в монетах і в дорогих оздобах. Ізяслав утік у Польщу.

А звільнений із порубу Всеслав сів у Києві і князував сім місяців.

Сталося те в науку землі Руській, щоб не порушували клятви і не переступали чесного хреста, цілуючи його.

В літо 1069. Пішов Ізяслав з польським князем Болеславом на Всеслава. Всеслав же виступив їм назустріч. Та, прибувши до Білгорода — князівської фортеці під Києвом, Всеслав дочекався темної ночі і таємно від киян утік у свій Полоцьк.

Ранком же люди, побачивши, що князь утік, повернулися в Київ, зібрали там віче і звернулись до Святослава і Всеволода, кажучи їм:

— Ми зробили зло, прогнавши свого князя. А тепер він веде на нас Польську землю, підіть у місто

свого батька і порятуйте нас, коли не хочете, щоб ми проти волі своєї запалили місто і пішли у грецьку землю.

І сказав їм Святослав:

— Ми пошлемо до брата свого. Якщо він піде з поляками губити вас, то ми виступимо на нього військовою і не дамо нищити міста свого батька. Коли ж він схоче іти з миром, то хай прийде з невеликою дружиною.

І тим утішив киян.

А Святослав і Всеволод послали до старшого брата Ізяслава, кажучи йому:

— Всеслав утік, не веди поляків на Київ, тут же нема у тебе ворогів. Якщо ж ти хочеш мати гнів у серці і погубити місто, то знай, що ми станемо на захист батькового столу.

Почувши те, Ізяслав залишив поляків, а сам пішов з невеликою дружиною; поперед себе він послав до Києва сина свого Мстислава. І, вступивши у Київ, Мстислав перебив киян, які звільняли з темниці Всеслава, числом сімдесят чоловік, а інших осліпив, а ще деяких без вини і суду посік і згубив.

Коли ж Ізяслав підійшов до міста, вийшли до нього люди з поклоном, і прийняли кияни свого князя. І сів Ізяслав на столі своєму.

Торг, де бунтували люди, Ізяслав перегнав на гору, ближче до свого міста, а Всеслава прогнав геть —
і з Києва, і з Полоцька.

В літо 1071. Воювали половці недалеко від Києва, біля Ростовця і Нятина.

Того ж літа об'явився один волхв, спокушений нечистою силою. Прийшовши до Києва, він розповідав людям, що на п'яте літо Дніпро потече назад і землі почнуть пересуватися на інші місця, що Грецька земля стане на місце Руської, а Руська на місце Грецької, та й інші землі пересунуться. Невігласи слухали його, мудрі ж сміялися, кажучи йому: «Лихий грає тобою на погубу тобі». Так воно й сталося: в одну з ночей зник він без сліду. А ми розкажемо, як лихі підбурюють людей на зло.

Одного разу, під час неврожаю на Волзі, в ростовських землях з'явилися два волхви з Ярославля, кажучи, що вони знають, хто ховає запаси добра й хліба. І покликали вони людей на Волгу, і куди не прийдуть, тут же називають заможних жінок, говорячи, що «та жито ховає, а та мед, а та рибу, а та хутро». І приводили до них жінок, матерів і сестер — тих, кого називали вони. Волхви ж, чаклуючи, обрізали у них за спиною мішечки¹ і виймали звідти або жито, або рибу, а багатьох жінок убивали, забираючи собі добро.

І пішли волхви далі, на Білоозеро, і було з ними людей триста. В тім часі випало Яневі, синові Вишати, бути в тих краях. Він прийшов із Чернігова від князя Святослава і збирав там данину. І повідали йому білоозерці, що два волхви убили вже багатьох жінок на Волзі і на річці Шексні, а тепер прийшли до них. Янь же спитав, чиї то смерди, і довідався, що вони — смерди його чернігівського князя. Він послав до тих людей, які ходили з волхвами, і сказав їм:

¹ Для жертвопринесення харчі складалися в мішечки і на тасмі носилися за спиною. Очевидно, саме ці мішечки й обрізали волхви.

— Видайте мені волхвів, бо вони смерди мої і мого князя.

Люди ж не послухались його.

Тоді Янь сам пішов до них без зброї.

Отроки ж сказали йому так:

— Не ходи без зброї, осоромлять тебе.

Він звелів отрокам узяти зброю і з дванадцятьма чоловіками пішов до лісу, де ховалися волхви і люди з ними.

А ті приготувалися до бою, і коли Янь з топірцем рушив на них, виступили від них три мужі і мовили йому:

— Бачиш, що йдеш на смерть, відступись!

Та Янь не послухав їх, і вони кинулись на нього, і один замахнувся на Яня сокирою, рубонув — та мимо. Янь же схопив його сокиру, і обухом ударив того, і гукнув отрокам рубати усіх їх. Вони ж побігли в ліс і убили Яневого попа. Янь же, повернувшись у місто до білоозерців, сказав їм:

— Якщо не зловите отих двох волхвів, що втекли, буду стояти у вас усе літо.

Білоозерці тоді пішли, спіймали їх і привели до Яня.

І спитав Янь волхвів:

— Заради чого ви погубили стількох людей?

Ті відповіли:

— Вони ховають запаси, і якщо знищимо їх, то буде достаток. Хочеш, ми й перед тобою виймемо у тутешніх людей сховане при них добро — жито, або рибу, або щось інше.

Янь же вигукнув:

— Достеменно це брехня або чаклунство! Люди-на — з тіла і кісток, і більше нема при ній нічого. Як же ви візьмете жито чи рибу?

Вони ж сказали:

— Ми знаємо, як людина створена.

— Як? — спитав Янь.

— Бог мився у мивниці і спітнів, витерся віхтем і кинув його з неба на землю. І засперечався сатана з Богом, кому із того віхтя створити людину. І створив сатана людину, а Бог уклав у неї душу. Ось чому коли вмирає людина, йде тіло в землю, а душа до Бога.

Янь їм сказав:

— Усе це пусті вигадки: видно, що вас напоумив лихий. А через те — ви приймете від мене муку тут, а після смерті — там.

Вони ж відповіли:

— Ти нам нічого не зробиш, так підказують нам боги, а боги наші охороняють волхвів.

Янь засміявся:

— Брешуть ваші боги! — і звелів бити їх і вискубувати їм борода.

І коли били й скубли їх, спитав Янь:

— Ну, що вам тепер мовлять ваші боги?

Вони ж відповіли:

— Стати перед князем Святославом і йому відповідь давати, а не тобі.

І наказав Янь вкласти їм у вуста дерев'яні колодки-обрубки, прив'язати їх до щогли, та так і пустити перед собою в човні, а сам поплив за ними. Зупинилися в гирлі Шексни, і спитав Янь волхвів:

— А що тепер вам кажуть боги?

Волхви відповіли:

— Кажуть нам боги так: «Не бути нам живими від тебе».

І сказав Янь:

— Ось тепер вони правду вам повідали!

І спитав Янь веслярів-перевізників:

— У кого з вас вони рідних убили?

Вони ж відповіли:

— У мене матір, у того сестру, а в іншого дочку.

Янь же сказав їм:

— Мстіть за своїх!

Вони ж, схопивши волхвів, убили їх і повісили на дубі. Коли Янь поїхав додому, то на другу ніч заліз ведмідь на те дерево і не давав їм спокою, мертвим. Так загинули вони від намовлення бісівського, іншим людям долю пророкуючи, а своєї смерті не передбачивши. Бо коли б знали вони щось наперед, то не прийшли б на те місце, де їм судилося бути спійманими.

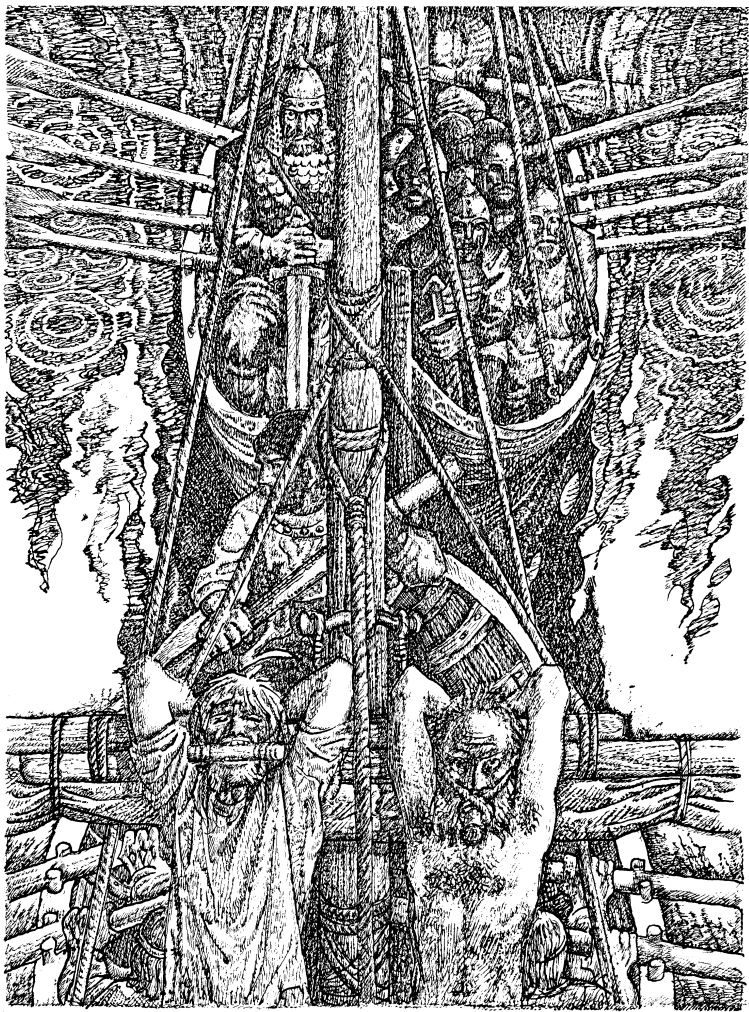
А ось ще розповімо про багатоліччя бісівське і про те, як воно затьмарює розум людям. Такий же волхв об'явився і при князеві Глібові в Новгороді. Промовляв до людей, прикидаючись богом, і багатьох ошукав, мало не весь город, кажучи, що він знає все наперед. Ганьблячи віру християнську, запевняв, що: «Переїду через Волхов перед усім народом». І був заколот у місті, і всі вірили йому, і хотіли погубити єпископа. Єпископ узяв хреста в руки, одягнув ризу, вийшов наперед і сказав:

— Хто хоче вірити волхву, хай іде за ним. А хто вірує Богові, хай іде до хреста.

І розділились люди надвоє.

Князь Гліб і його дружина пішли і стали коло єпископа, а люди всі пішли до волхва. І почався бунт і заколот великий між ними. Гліб узяв сокиру під плащ, підступив до волхва і спитав:

— Знаєш ти, що завтра буде і що сьогодні трапиться до вечора?

Той відповів:

— Знаю все.

— А знаєш, що буде з тобою сьогодні? — спитав Гліб.

— Чудеса великі сотворю, — сказав той.

Гліб вихопив сокиру, розрубав волхва, і упав той мертвий, а люди розійшлися. Так загинув він тілом, а душею віддався дияволу.

Вліто 1072. Перенесли тіла Бориса і Гліба. Зібралися Ярославичі — Ізяслав, Святослав і Всеволод. І влаштували вони свято. І поминали братів Бориса і Гліба із світлим серцем. Тіла їхні перенесли у нову церкву, збудовану Ізяславом, яка стоїть і донині¹. Спочатку Ізяслав, Святослав і Всеволод узяли Бориса в дерев'яній труні і, поклавши труну на плечі свої, понесли; чорноризці йшли попереду із свічками в руках. А за ними диякони з кадилами. І принесли його в нову церкву, а там уже стояла наготовлена для нього велика кам'яна гробниця — рака. І коли відкрили її — наповнилася церква духмяністю, пахощами дивними. Та митрополита охопив жах, бо він не твердо вірив у них, Бориса і Гліба, і упав він ниць, благаючи прощення. З дерев'яної труни тіло Бориса переклали у кам'яну раку.

Після того взяли труну Глібову, поставили її на сани і, взявшись за вірьовки, повезли її. Коли були вже в дверях, зупинилась труна його і далі не йшла.

¹ Ізяслав збудував у Києві на Михайлівській горі Дмитрівський монастир, а син його Святополк там же — відомий своїми розписами Михайлівський золотоверхий собор.

Тоді звеліли народові благати: «Господи, помилуй!» — і потягли його. Поставили гробниці Бориса і Гліба поряд.

І відспівавши літургію, обідали брати Ярославичі разом, кожен з боярами своїми, у великій любові.

Вліто 1073. І звів диявол чвари поміж братами Ярославичами. В тих чварах Святослав із Всеволодом був заодно проти старшого брата Ізяслава. Покинув Ізяслав Київ і великий князівський стіл, який передав йому батько. А молодші брати вступили до Києва і сіли на столі у Берестовому, порушивши батьківський заповіт¹.

Винуватцем же вигнання брата був Святослав, бо він прагнув до ще більшої влади. Він спокушав і Всеволода, говорячи йому:

— Ізяслав змовляється проти нас. Якщо ми його не виженемо, то він нас прожене.

Так і підбурих брата проти Ізяслава.

Ізяслав же подався у Польську землю з великим багатством, говорячи, що золотом добуде собі воїнів².

Поляки все добро його забрали, а його вигнали. Та й між молодшими братами не було миру.

Святослав сам сів у Києві, а Всеволода прогнав. Ще більше порушив заповіт батька.

¹ Як ви пригадуєте, Ярослав Мудрий заповідав: київський стіл — Ізяславові, чернігівський — Святославові; переяславський — Всеволодові, «скорий на кровопролиття» Всеслав сидів у Полоцьку.

² Ізяслав був одружений на Гертруді, тітці польського короля Болеслава II. З допомогою польського короля Ізяслав кілька разів повертав собі Київ.

Велик то гріх — переступати заповіт батька. Як не раз було в давності, хто посягав на чуже, чекала на того кара і помста страшна.

В літо 1075. Прийшли послы від німців до Святослава у Київ. Святослав, пишаючись, показав їм своє багатство. Вони ж, оглянувши велику гору золота, срібла, шовкових тканин, сказали йому:

— Це нічого не варте, бо воно лежить мертво. Краще нього — воїни-кмети. Бо вони добудуть ще більше добра. Так хвалився і цар іудейський перед послами асирійськими; та після смерті царя все добро його розвіялося порохом.

В літо 1076. Помер у Києві Святослав, син Ярослава, від розрізання гулі. І сів після нього на столі Всеволод, князь Переяславський.

В літо 1077. Пішов Ізяслав з поляками на свою землю, а Всеволод вийшов проти нього на Волинь. І уклали брати мир. І сів Ізяслав знов у Києві, а Всеволод у Чернігові.

В літо 1078. Утік Олег, син Святослава, в Тмуторокань од Всеволода. Привели Олег і Борис поганих на Руську землю і пішли на Всеволода з половцями¹.

Всеволод вийшов проти них на Сожицю, притоку Сули, і перемогли половці Русь, і багато було убито тут. Убитий був Тука, і Порей, і чимало інших. Олег же й Борис прийшли до Чернігова, гадаючи собі, що вони перемогли, а насправді багато зла причинили Руській землі, пролили кров християнську, і будуть вони ще покарані за невинно погублені душі.

Розбитий Всеволод прийшов до брата свого Ізяслава у Київ; поцілувались і сіли радитися.

¹ Після смерті батька *Олег* — згодом засновник династії Ольговичів — претендував на батьківський стіл у Чернігові; *Борис* — двоюрідний брат Олега; *погани* — половці.

Всеволод розповів про все, що скоїлось.

І сказав йому Ізяслав:

— Брате! Не тужи. Бачиш, скільки зі мною лиха приключилося: хіба не вигнали мене спочатку кияни і не пограбували моє добро? А потім, у чому я завинив другий раз? Чи не був я вигнаний вами, братами моїми? А чи не поневірявся я в чужих землях, добра позбавлений свого, нікому не заподіявши зла? І тепер, брате, не тужімо. Якщо буде нам щастя в Руській землі, то обом. Якщо не буде його, то в обох. Я покладу голову свою за тебе.

І, мовивши так, утішив Всеволода і звелів збирати воїнів од малого до великого. І рушили в похід Ізяслав з Ярополком, сином своїм, і Всеволод з Володимиром, сином своїм, названим Мономахом¹.

Підступили вони до Чернігова. І сказав Олег Борисові:

— Не підемо проти них, хіба можемо ми вистояти проти чотирьох князів? Краще ж пошлемо з благанням про мир до дядьків своїх.

Однак Борис не погодився з ним:

— Дивись, роби, як хочеш. А я сам стану проти них усіх.

Похвалився він дуже, не відаючи, що Бог чинить гордим наперекір, щоб не хвалився сильний своєю силою. І пішли вони назустріч Ізяславу і Всеволоду, і коли були поблизу села на Нежатиній ниві, зійшлися обидва війська, і почалась січа зла. Першим убили Бориса, який похвалявся вельми. А потім, коли Ізяслав стояв серед піших, раптом під'їхав

¹ Прізвище *Мономах* Володимир Всеволодович (1053—1125) отримав від матері — дочки візантійського імператора Костянтина Мономаха.

один і списом ударив його ззаду в плече. Так був убитий Ізяслав, син Ярослава. Січа тривала, і кинувся тікати Олег з невеличкою дружиною, і ледве врятувався, побігши в Тмуторокань. Тіло ж убитого Ізяслава взяли і повезли в човні, і вийшов назустріч йому весь Київ. Поклали його на сани і з печальним співом повезли в місто. І не можна було чути співів за великим плачем, бо плакало за ним усе місто Київ. Ярополк же йшов за ним, плачучи з дружиною своєю:

— Батьку, батьку мій! Скільки ти жив у печалі на світі цьому, скільки ти мав напастей від людей і від братів своїх! Та помер ти не від брата, а за брата віддав голову свою.

І понесли його, і поклали в мармурову гробницю, поховали його в Десятинній церкві. Був Ізяслав гарний лицем і тілом великий, незлостивий на вдачу, брехню ненавидів, любив правду. І не було в ньому хитрощів, а був простий розумом, не таїв ні на кого зла. Скільки йому випадало кривд і лиха — і від людей, і від братів своїх, але він не платив їм злом на зло, а склав голову за брата свого, не прагнувши ні до більшого володіння, ні до більшого багатства, а за братову кривду.

Бо сказано мудрими: «Любов найвища за все».

Або ще так:

«Брати в біді допомагають один одному».

Всеволод сів у Києві, на столі свого батька і брата свого, взявши владу над усією Руською землею. І посадив він сина свого, прозваного Мономахом, у Чернігові.

В літо 1079. Привели удільні князі половців на Руську землю. Всеволод став біля Переяслава і мир уклав з половцями. А Олега, який утік в Тмуторокань, захопили хозари і відправили за море до Царгорода. Всеволод же посадив у Тмуторокані своїм посадником Ратибора.

В літо 1080. Піднялись торки переяславські на Русь. Всеволод послав на них сина Володимира Мономаха. І Володимир, прийшовши, переміг торків.

В літо 1085. Ярополк, син Ізяслава, хотів був іти на Всеволода, послухавшись злих порадників. Дізнавшись про те, Всеволод послав проти нього сина свого Володимира. Ярополк же покинув свою матір і своїх воїнів, утік у Польщу.

В літо 1086. Повернувся Ярополк із Польщі і уклав мир з Володимиром Мономахом. І пішов Володимир назад — князувати у свій Чернігів, а Ярополк сів у місті Володимирі. Та знов почалися чвари, Ярополк виступив проти удільних князів і, не дійшовши до Звенигорода, був він убитий проклятим Нерадцем, якого напоумили злі люди. Лежав Ярополк на возі, і його проткнули шаблею. І тоді підвівся Ярополк, висмикнув із себе шаблю і скрикнув:

— Ох, таки спіймав мене ворог!

Проклятий Нерадець утік, а Ярополка поклали отроки на коня і повезли у місто Володимир, а звідти в Київ. Назустріч вийшов йому благородний князь Всеволод, сини його і бояри, і поховали вони Ярополка з великими почестями.

В літо 1092. Предивне чудо трапилося в Полоцьку: вночі стояв тупіт, щось ніби стогнало на вулиці, і рискали якісь тіні — подобі людей. Коли

хто виходив із дому, щоб подивитися, одразу на того незримо нападала моровиця, і він умирав од неї, і ніхто не насмілювався виходити за ворота. А потім і вдень мчали коні, однак їх не видно було, а було видно лише копита коней, і уражали вони мором людей у Полоцьку і в навколишніх землях. Того ж літа знамення було в небі — ніби круг стояв посеред неба превеликий¹. Того ж літа засуха була така, що вигорала земля і багато лісів спалахнули самі і болота; і війна велика була, і половці сунули звідусюди: взяли три міста і багато сіл взяли по обох берегах Дніпра. Того ж літа, коли Всеволод полював на звірів за Вишгородом і вже були закинуті тенета і гукачі гукнули, упала зоря, мов превеликий змій, із неба, і жахнулись всі люди. В ті ж часи земля стугнула так, що багато хто чув. Усе це коїлось тому, що помножились гріхи наші і неправди.

В літо 1093. Помер великий князь Всеволод, син Ярослава, внук Володимирів. Князь Всеволод з дитинства любив правду і обдаровував убогих.

— Сину мій! — казав йому батько. — Якщо ти приймеш стіл мій після твоїх братів по праву, а не насильством, то коли помреш, лягай, де я ляжу, поряд моєї могили, бо я тебе люблю найбільше з твоїх братів.

І справдилося батькове слово, сказане йому. Одержав він, після смерті брата, стіл свого батька і сів князувати в Києві. Було в нього печалей більше, ніж тоді, коли він сидів у Переяславі. Коли

¹ В 1091 році було велике кільцевидне затемнення сонця. А «чудо», про яке тут мовиться, — то постійні в ті часи епідемії, засухи, неврожаї та інші стихійні лиха.

князював у Києві, горе йому було від племінників його, бо почали дозояти йому, один вимагаючи одного наділу, а інший іншого; він же, щоб заморити їх, роздавав їм землі. В цих печалях застали його недуги. А за ними приспіла і старість. І почав він любити молодших дружинників, збирав їх до себе на раду; вони ж стали напоумлювати князя, щоб він одкинув дружину свою старшу, і люди не могли домогтися правди княжої. Почали ж ці молоді грабувати і продавати людей, а князь того не знав через хвороби свої. Коли ж він зовсім занедужав, послав він за сином своїм Володимиром Мономахом у Чернігів. Володимир же, прибувши до нього і побачивши його зовсім хворого, заплакав. У присутності Володимира і молодшого сина Ростислава, коли настав час, і помер Всеволод тихо й спокійно, приєднавшись до предків своїх. Поховали його у церкві Святої Софії. Після смерті батька Володимир став міркувати, говорячи так:

— Якщо я сяду на столі свого батька в Києві, то буду воювати з Святополком¹, бо цей стіл колись займав його батько Ізяслав. Поміркувавши так, він послав по Святополка у Турів², а сам пішов до Чернігова, а свого молодшого брата Ростислава посадив у Переяславі.

І от у неділю, після весняних великодніх свят, прийшов Святополк у Київ. Вийшли назустріч йому кияни і зустріли його з радістю, і сів він на столі свого батька і свого діда — Ярослава.

¹ *Святополк* — син старшого з братів Ярославичів, Ізяслава; він був двоюрідним братом Володимирові Мономаху.

² *Турів* — місто на річці Прип'ять, нині Гомельської області.

Почувши, що вмер Всеволод, пішли половці на Руську землю. Посунули вони незліченною силою і оточили місто Торчеськ. Святополк почав збирати воїнів, щоб виступити проти них.

І сказали розумні мужі князеві:

— Не пробуй іти проти них, бо в тебе мало воїнів.

Він же сказав:

— Маю отроків своїх сімсот, які можуть стати проти них.

Почали ж інші, нерозумні, говорити йому:

— Піди, князю.

Розумні ж казали:

— Якби виставив і вісім тисяч воїнів, і то було б непогано. Наша земля збідніла від воєн і всяких поборів. Ти пошли до брата свого Володимира Мономаха, щоб він тобі допоміг.

Святополк послухав їх і послав у Чернігів до Володимира.

Володимир же Мономах зібрав своїх воїнів і послав до свого молодшого брата Ростислава у Переяслав, звелівши йому теж виступати проти половців.

Коли ж Володимир прийшов у Київ, зустрілися вони в Михайло-Видубицькому монастирі, затіяли чвари й суперечки між собою, а половці тим часом спустошували землю.

І сказали братам розумні мужі:

— Чого ви сваритесь між собою? А погані гублять землю Руську. Опісля владнаєте, а зараз виступайте назустріч поганим — або з миром, або з війною.

Володимир Мономах хотів миру, а Святополк хотів війни.

І пішли вони разом, Святополк, і Володимир, і Ростислав до Триполя — міста над Дніпром.

І прийшли до річки Стугни¹. Скликали свою дружину на раду, збираючись переходити річку, і почали думати.

Володимир же сказав:

— Поки за рікою стоїмо, укладемо мир з половцями.

І приєднались до його слів розумні дружинники. Кияни ж не захотіли слухати доброї поради, а сказали:

— Хочемо битися, перейдемо на ту сторону річки.

І сподобалась багатьом їхня мова, і всі перейшли Стугну-річку. А в Стугні дуже піднялась тоді вода. Святополк же, Володимир і Ростислав, приготувавшись до бою, виступили. І йшов на правому крилі Святополк, на лівому Володимир, посередині ж був юний Ростислав. Минувши Трипіль, перейшли вони вал².

І ось половці тьмою посунули назустріч, а стрільці їхні рухалися попереду них. Наші ж, ставши між валами, поставили свої стяги, і стрільці руські вийшли з-за валу.

А половці, підступивши до валу, поставили свої стяги і навалилися спочатку на Святослава, зламали його полк. Потім навалилися на Володимира, і бій був лютий; не витримавши натиску половців, побіг і Володимир з Ростиславом, і воїни його. І падали посічені воїни перед ворогами нашими, і багато хто загинув тоді.

Військо ж наше побігло до річки Стугни. І подалися вбхід Володимир з юним Ростиславом, і по-

¹ *Стугна* — права притока Дніпра; в її гирлі стояло місто Трипіль — одне з укріплених міст, яке захищало Київ з півдня.

² Маються на увазі великі оборонні вали, споруджені на південній межі Київської держави.

чав тонути Ростислав на очах у Володимира. Хотів був Володимир підхопити свого брата, та мало не втонув сам. Не вдалося йому врятувати молодшого брата. Загинув юний Ростислав, син Всеволода, онук Ярослава.

Володимир же перебрів Стугну з малою дружиною, бо загинуло багато в полку його і бояри його голову склали. І, перейшовши на той бік Дніпра, плакав за братом своїм і за своєю дружиною і пішов у Чернігів вельми запечалений. А Святополк утік у Трипіль, там пересидів до вечора, а вночі тихо прийшов до Києва. Ростислава, пошукавши, знайшли у річці і перенесли його до отчого міста. Плакала за ним його мати, і всі люди сумували — через юність його.

А половці, побачивши, що перемогли вони, пустилися воювати й спустошувати землю. І стояв плач великий на нашій землі, опустіли села наші й міста наші, і були ми січені й гнані ворогами нашими.

Це ж бо Господь напустив на нас поганих, покарав нас нашестям, щоб ми опам'яталися і утрималися від неправди і злого путі свого. Багато ж крові було пролито даремно, у чварах і братовбивстві, а тому народ і зазнає мук: одних ведуть у полон, інших убивають, а ще інші тремтять, бачачи убитих, а інші від голоду помирають і від спраги. Одна покара, одна відплата усім, хоч лиха різні: кого в'яжуть і б'ють ногами, кого на морозі тримають і завдають ран. Що заслужили, те й маємо: міста всі спустошені, села пусті; пройдіть через поле — де паслися табуни коней, вівці й воли, — все тепер безплідне бачимо. Ниви заросли бур'янами і стали притулком для звірів. Плач стоїть на всіх вулицях, де лежать посічені і побиті поганими.

...Одні половці спустошували землю, а інші повернулися до Торчеська. Взяли місто в облогу, а торки оборонялися і мужньо билися із міста, викошуючи багатьох ворогів. Половці ж стали навалюватися новою силою, а тоді одрізали воду. І почали знемагати люди у місті від спраги й голоду. І прислали торки гінців до Святополка, кажучи йому:

— Якщо не пришлеш харчів, здамося.

Святополк послав їм, та не можна було прорватися до міста через величезну силу ворожих військ.

Дев'ять тижнів стояли половці навколо Торчеська. А потім розділилися надвоє: одні залишилися стояти біля міста, воюючи з обложеними, а інші пішли на конях до Києва і вчинили напад між Києвом і Вишгородом.

Святополк виступив їм назустріч, і пішли один проти одного; зійшлися — і почалась битва.

До самого вечора билися люто, і не витримали наші, побігли від поганих, і падали посічені перед ворогами нашими, і було мертвих більше, ніж під Триполем. Святополк прийшов у Київ з двома-трьома дружинниками, а половці повернулися до стін Торчеська. Содіялося все те горе на ранок, в день святих мучеників Бориса і Гліба, і не радість, а плач великий стояв у Києві.

Половці ж повернулися до Торчеська, і знесли люди у місті без води і їжі, і здалися вони ворогам. Захопивши місто, половці підпалили його вогнем, і людей поділили між собою, і багато християнського народу повели у вежі¹ свої, до сімей сво-

¹ *Вежі* — поселення половців.

їх і родичів: стражденні, печальні, лютим холодом скуті, змучені голодом і спрагою, в біді, з сірими обличчями, з почорнілими тілами, йшли вони чужиною, йшли невідомою країною. Голі бредучи і босі, з язиком запаленим і ногами, окутаними терням, зі сльозами відповідали вони один одному, кажучи:

— Я був із цього міста.

А інший:

— Я був із того села.

Так перепитували вони один одного в сльозах, рід свій називаючи і тужливо зітхаючи, очі підводячи до неба.

Хай же ніхто не посміє сказати, що Бог ненавидить нас! Ні, ще раз ні! Бо кого так любить Бог, як нас возлюбив? Кого так шанував, як нас прославив і возвеличив? Нікого! А тому і вельми розгнівався на нас, що більше всіх пошановані були і гірше всіх содіяли гріхи. От і я, грішний, багато і часто гнівлю Бога і часто грішу у всі дні.

Вліто 1094. Уклав київський князь Святополк мир із половцями і взяв собі за жінку дочку Туторкана, князя половецького. Того ж літа прийшов Олег з половцями із Тмуторокані і підступив до Чернігова¹.

¹ *Олег* — син чернігівського князя Святослава, онук Ярослава. Він утік у Тмуторокань, приводив половців на батькового брата Всеволода. Після поразки знов утік у Тмуторокань, був висланий у Візантію; там він одружився на знатній грекині і з допомогою греків одвоював Тмуторокань, вигнавши звідти Всеволодового посадника Ратибора. Після цього Тмуторокань у літописі більше не згадується. Вчені вважають, що Олег удруге з'являється з половцями під стінами Чернігова, воюючи вже проти Володимира Мономаха. Недаром у «Слові о полку Ігоревім» Олега Святославича названо Гореславичем.

Володимир же Мономах замкнувся в місті. Олег попав навкруг міста і монастирі попалив. І взяв Чернігів в облогу. Тоді Володимир уклав мир з Олегом і пішов з міста на батьківський стіл у Переяслав, а Олег вступив у місто і сів на стіл свого батька¹. Половці ж спустошували землю і воювали навколо Чернігова, а Олег їм не перешкодив, бо сам звелів їм воювати. Це вже третій раз навів він поганих на Руську землю, і багато християн загублено було, а інших захоплено в полон і розсіяно по різних землях. І не було ще в Руській землі з перших її днів того, що бачили очі наші.

В літо 1095. Прийшли половці до Переяслава, де сидів Володимир Мономах, і стали поміж валами. Віддав їм Володимир свого сина у заложники. На той час трапився якраз із Києва чоловік — Славята. Він прийшов до Володимира у якійсь справі; і стали думати дружинники, як би їм перебити половецьку чадь.

Володимир того не хотів, відказуючи їм:

— Як же я можу це зробити, давши їм клятву?

І відповіла дружина Володимирові:

— Князю! Нема на тобі гріха в тому. Вони ж бо завжди, даючи тобі клятву, гублять землю Руську і проливають кров християн безперестанку.

Послухав їх Володимир. І послав він тієї ж ночі Славяту з невеликою дружиною і торками до валів. І, викравши спочатку сина-заложника, убили вони половецького князя Китана і перебили його воїнів.

Тоді ж Володимир Мономах і Святополк Київський послали у Чернігів до Олега, запрошуючи

¹ Батько Олега — Святослав — згідно з заповітом Ярослава Мудрого одержав свого часу у володіння Чернігів (а батько Володимира Мономаха — Всеволод — Переяслав).

його йти з ними на половців. Олег пообіцяв — і не пішов з ними у спільний похід.

Святополк же і Володимир виступили на половецькі вежі, і взяли їхні вежі, і захопили худобу і коней, верблюдів і челядь, і привели їх у свою землю. І почали гнів мати на Олега, який не пішов з ними на поганих. І знов послали до нього, кажучи:

— Ось ти не пішов з нами на поганих, які губили землю Руську, а тримаєш біля себе сина половецького князя. Або вбий його, або прожени. Він ворог землі Руській.

Олег не послухав їх, і була між ними ворожнеча.

Того ж літа прийшли половці за Рось, люди тікали до Києва. Святополк же звелів закладати місто на Витичевій горі, над Дніпром, і за своїм іменем назвав його Святополчим містом. Того ж літа прийшла сарана, в кінці серпня, і покрила землю, і було страшно дивитися. Йшла вона до північних країн, поїдаючи траву і просо.

Святополк і Володимир послали до Олега, кажучи так:

— Іди в Київ, укладемо договір про землю Руську перед єпископами, і перед ігуменами, і перед мужами батьків наших, і перед людьми городськими; будемо разом боронити землю Руську від поганих.

Олег же, сповнений зухвалих намірів і гордовитих слів, відповів їм так:

— Не гоже, щоб судили мене єпископи, або ігумени, або смерди ваші.

І не захотів іти до братів своїх, послухавшись злих порадишників. Тоді Святополк і Володимир сказали йому:

— Раз ти не йдеш ні на поганих, ні на раду до нас, то ти замишляєш проти нас і хочеш допомагати половцям.

І виступили Святополк і Володимир на Олега. Олег же вибіг із Чернігова і кинувся тікати. Вони гнались за ним, а Олег утік у Стародуб і там замкнувся. Святополк і Володимир Мономах оточили місто, і вперто билися люди з міста, а київський і переяславський князі ходили приступом на фортечні стіни, і порубаних та посічених було багато з обох сторін.

Була між ними війна люта, і стояли під городськими стінами тридцять три дні, і знеслилися люди в місті. Вийшов тоді Олег з міста і попросив миру. Володимир і Святополк дали йому мир, сказавши так:

— Іди забери свого брата Давида, і приходьте у Київ, бо то найстаріше місто на всій нашій землі — Київ. Там, на столі батьків наших і дідів наших, і належить нам зійтися і покласти край усім чварам.

Олег обіцяв так зробити, і на тому цілували хрест.

Того ж літа, 1096-го, прийшов Боняк з половцями до Києва, в неділю ввечері, і повоював навколо Києва, підпалив двір княжий на Берестові. Тоді ж прийшов і Тугоркан, тесть Святослава, до Переяслава і став коло міста, а переяславці замкнулися в місті. Святополк же і Володимир Мономах виступили проти нього, бо він порушив клятву.

Вони пішли цим берегом Дніпра, а трохи нижче перейшли річку вбхід, і не помітили їх половці.

Підготувавшись до бою, виступили князі до Переяслава; люди в місті, побачивши їх, зраділи і виїшли до них. А половці стояли на тому березі Трубежа і теж підготувалися до бою.

Святополк і Володимир пішли вбхід через Трубіж — двома дружинами на половецькі полки. Ударили по конях і кинулись на ворога. Побачивши те, половці не витримали і сипонули врозтіч, а наші погнались за ними, рубаючи їхніх воїнів. Велике спасіння сталося того дня: убили половецького князя Тугоркана і сина його та інших князів; і багато ворогів наших загинуло тут. На ранок знайшли Тугоркана мертвого, і взяв його Святополк як тестя свого, привіз до Києва і поховав його у Берестові, на перехресті двох доріг.

Знов прийшов до Києва Боняк безбожний, шолудивий, потайки, мов звір хижий, зненацька. І мало в місто не ввірвалися були половці: запалили Оболонь перед Києвом і спалили монастирі й села. Прийшли погані і до монастиря Печерського, коли ми по келіях відпочивали після заутрені — ранкової служби; і гукнули гуком бойовим біля монастиря, і поставили два стяги перед ворітьми монастирськими, а ми бігли поза дворами, а інші сховалися на хорах кам'яної церкви Успенської.

Безбожні сини вирубали ворота монастирські і пішли по келіях, виламуючи двері, і виносили, коли щось знаходили в келії. Потім спалили будинок святої володарки нашої Богородиці, і прийшли до церкви, і підпалили двері, які на південь улаштовані, і другі — на північній стороні. І влізли у притвор біля гробу Феодосія, засновника Печерського монасти-

ря, хапали ікони, запалювали двері і оскверняли віру нашу, кажучи:

— Де бог їхній? Хай допоможе їм і врятує їх! — та інші богохульні слова говорили, насміхаючись. Тоді ж запалили «красний двір»¹, який поставив благовірний князь Всеволод на горі Видубицькій; все це окаянні половці запалили вогнем і вбили декілька чоловік із братії нашої. Хай же стануть вони колесом, хай стануть вогнем перед лицем вітру, щоб погнало їх геть бурею, а обличчя покрило їм досадою!

Звідки вони прийшли на землю Руську, вороги наші — печеніги, торки і половці? Вийшли вони з пустелі Єтрівської між Сходом і Північчю. І було їх чотири коліна, а крім них були волжські болгари і хвилинци, а після них вийдуть ще вороги, яких замкнув і заклепав у горах Олександр Македонський.

Ось що повідав мені чотири роки назад один новгородець, кажучи так:

— Послав я отрока свого в Печору, до людей, які данину платять Новгородіві. І прийшов мій отрок до них, а від них подався в землю Югорську. Югра — це люди, а мова їхня незрозуміла, і живуть вони сусідами із самояддю у північних краях.

Югри ж сказали отрокові моєму:

— Дивне ми диво знайшли, про яке не чули досі. А почалось те три літа тому. Є за лісами гори, які заходять у морську затоку; висотою вони начеб до неба. І в тих горах стоїть гук великий і гомін. Чути,

¹ «Красний двір» — оточений стінами замок, що його збудував син Ярослава Мудрого Всеволод. Тут же він заснував і Михайлівсько-Видубицький монастир. «Красний двір» Всеволода і його монастир відігравали важливу роль в обороні Києва з півдня, як Вишгород з півночі.

як з глибини землі січуть і рубають ту гору, намагаючись вийти з неї. І вже прорубано у тій горі маленьке віконце, і говорять з тієї гори, та мови не зрозуміти, а вони махають руками і показують на все залізне — на сокири, ножі, мечі, просять: дайте заліза! І якщо хто дасть їм ножа або сокиру, вони замість того дають шкури і хутра. А дорога до тих гір непрохідна, пролягає через провалля, ліси і сніги, тим-то не завжди добираємося до них; і шлях верстається далі на північ.

Я ж сказав новгородцеві:

— То люди, заклепані в горах Олександром, царем Македонським. Так сказано про них у давніх книгах. Олександр, цар Македонський, дійшов у східних країнах до моря, до так званого Сонячного місця, і побачив там людей злих і войовничих, які все оскверняли і поїдали мух і зміїв, і не ховали своїх покійників. Уздрівши все те, Олександр побоявся, як би вони не розмножилися і не осквернили землю, і загнав їх у північні країни у гори високі. Зімкнулися за ними гори, тільки не зійшлися гори на дванадцять ліктів. І тут воздвиглися мідні ворота, і якщо хто захоче взяти їх приступом, то не зможе: ті ворота ні вогонь не палить, ні залізо не бере. А в останні дні самі вийдуть із пустелі Єстрівської племена завойовників, і ці вийдуть, заклепані в горах, які просять собі заліза, сокир і ножів.

Та повернемося до попереднього, про що говорили раніше.

 лег обіцяв узяти брата свого Давида і з ним прийти в Київ і укласти мир, та не схотів Олег того

зробити, а зібрав на смоленській землі воїнів і пішов до Мурома, а в Муромі сидів тоді син Володимира Мономаха Ізяслав. Послав до нього Олег своїх послів, кажучи:

— Иди у волость свого батька, а Муром — це волость мого батька. Хочу я, сівши тут, укласти договір з твоїм батьком Володимиром Мономахом. Бо то ж він вигнав був мене з Чернігова, з міста мого батька. А ти мені тут не хочеш дати мого ж хліба.

Ізяслав не послухав тих слів, покладаючись на силу своєї дружини: перед тим він послав у Суздаль, Ростов і до білоозерців і зібрав багато воїнів. А Олег покладався на свою правду, бо тут правда була його, і він рушив з військом на Муром. Ізяслав же підготувався до бою перед містом у полі. Олег повів на нього свій полк, і зійшлись обидва, і почалась люта битва. І вбили Ізяслава, сина Володимира Мономаха, а інші воїни його побігли, одні через ліс, а декотрі в місто. Олег вступив у Муром, і зустріли його люди. Взявши місто, Олег переловив ростовців, суздальців і білоозерців і закував їх, і кинувся на Суздаль. Здалися йому суздальці. Олег же, замиривши місто, одних схопив, інших вигнав, а їхнє добро забрав. Потім пішов до Ростова, і ростовці йому здалися. І завоював Олег всю землю муромську і ростовську, посадив там своїх посадників і почав збирати данину. А далі замислив захопити ще й Новгород. У Новгороді сидів тоді інший син Володимира Мономаха — Мстислав. І послав Мстислав до Олега, говорячи так:

— Не воюй чужі волості. І я пошлю благати батька мого і помирю тебе з моїм батьком. Хоч ти і вбив брата мого, та то не дивно: у бою і царі, і мужі гинуть.

Олег же ніби послухав і попросив облудно миру. Мстислав повірив йому і розпустив свою дружину по селах. Нічого не сказавши, Олег підійшов зовсім близько і став на річці Клязьмі. Він думав, що, злякавшись його, Мстислав побіжить. Але доля рятує благочестивих людей! Того ж дня дружина сама зібралась до Мстислава. Прийшли до нього і новгородці, і ростовці, і білоозерці. І от, коли почався бій, Мстислав дав одному половчанину стяг Володимира Мономаха. І половчанин розгорнув Мономахів стяг і став перед піхотинцями. Коли ж Олег побачив, що стяг Володимира рушив на нього і став заходити йому в тил, він злякався, жах напав на нього і на його воїнів. Олег побіг і замкнувся в Муромі, а потім вискочив і побіг далі, в Рязань.

Послав до нього Мстислав, кажучи так:

— Не тікай нікуди, а проси своїх людей, щоб не позбавляли тебе Руської землі. А я пошлю до батька і проситиму за тебе.

І пообіцяв Олег так зробити.

В літо 1097. Прийшли Святополк Київський, і Володимир Мономах, і Олег, і брат його Давид, і Василько Ростиславич. Зібралися вони в Любечі¹ на раду для влаштування миру і сказали один одному:

— Для чого губимо Руську землю, самі між собою влаштовуючи розбрат? А половці землю нашу роздирають на шматки і радіють з того, що ми війни ведемо між собою. Об'єднаймося віднині єдиним серцем і будемо берегти й шанувати землю Руську, і хай кожен

¹ Князівський з'їзд у Любечі — один із цілого ряду таких з'їздів, де князі намагалися утвердити принцип удільного володіння («каждо да держить отчину свою»), щоб уникнути розбрату перед лицем половецької небезпеки.

володіє вотчиною своєю: Святополк — Києвом, Володимир Мономах — Переяславом, Олег — Черніговом, Василько — Теробовлем¹, а інші — своїми землями.

І на тому цілували хрест:

— Якщо віднині хто на кого піде, проти того ми будемо всі і хрест чесний.

Сказали всі:

— Хай буде проти того хрест чесний і вся земля Руська!

І, попрощавшись, розійшлися у свої володіння.

Повернувся Святополк з Давидом у Київ, і раді були всі, та тільки диявол був роздратований їхньою згодою.

І вліз сатана в серце деяким боярам і дружинникам, і почали вони нашіптувати Давидові²:

— Володимир Мономах змовився з Васильком на Святополка і на тебе.

Давид же, повіривши їхнім облудним словам, почав наговорювати Святополкові на Василька:

— Хто убив твого брата? А тепер він замишляє проти мене і проти тебе і поєднався з Володимиром Мономахом, потурбуйся про свою голову.

Святополк дуже знітився душею і промовив:

— Правда твої слова чи брехня, не знаю. Коли ти правду говориш, то Бог тобі свідок. Коли від заздрості намовляєш, то Бог тобі буде суддею.

Святополк згадав свого брата, і дуже пожалкував за ним, і про себе подумав: а може, і правда? І по-

¹ *Теробовль* — тепер м. Теробовля Тернопільської області.

² Тут мова йде про Давида Ігоровича — двоюрідного брата Олега (на відміну від Давида Святославича, його рідного брата).

вірив Давидові, а Давид ошукав Святополка, і почали вони думати, як позбутися Василька.

Давид сказав:

— Якщо не схопимо Василька, то ні тобі не князювати у Києві, ні мені на Волині¹.

І послухав його Святополк. Василько саме приїхав обозом до Києва. Зупинився під горою Видубицькою, де колись вплив був Перун, і пішов поклонитися Святому Михайлові у монастир, там і повечеряв, а обоз свій залишив недалеко. Коли ж став вечір, повернувся він до свого обозу.

А ранком прислав до нього Святополк гінця, кажучи:

— Не від'їжджай додому перед моїми іменинами. Василько ж відмовлявся:

— Не можу затримуватися. Хоча б не було війни дома.

Тоді прислав гінця Давид:

— Не їдь, брате, послухай брата старшого. Поїдемо назад разом.

Та Василько не хотів того робити.

І сказав Давид Святополкові:

— Бачиш, не пам'ятає про тебе, хоч стоїть біля твого міста. А як поїде у свою волость, то займе всі твої міста. Згадаєш моє слово. Ти поклич його тепер, схопи і віддай мені.

Святополк послухав його і послав до Василька з такими словами:

— Як не хочеш залишатися до моїх іменин, то приходь зараз, поздоровиш мене, і посидимо всі з Давидом.

¹ Давид Ігорович князував у місті Володимирі-Волинському.

Василько ж обіцяв прийти, не знаючи про той підступ, який замишляв на нього Давид. Сів на коня й поїхав, а дорогою зустрів його отрок і сказав йому:

— Не ходи, князю, туди, хочуть тебе схопити.

Та не послухав його Василько, думаючи: «Як же вони можуть мене схопити? Ось тільки-но цілували хрест і присягали: якщо хто на кого піде, то буде на того хрест і ми всі».

І, подумавши так, він сказав:

— Хай буде воля Господня!

І поїхав з малою дружиною на княжий двір.

Вийшов до нього Святополк і запросив його до своєї гридниці. Прийшов також Давид, і посідали. Святополк почав говорити:

— Зостанься на свято.

А Василько промовив:

— Не можу, брате, залишитись: я вже і обозові звелів їхати наперед.

Давид же сидів, як німий.

І сказав Святополк:

— То хоч поснідай, брате!

Василько обіцяв поснідати з ними.

Тоді сказав Святополк:

— Посидьте тут, а я піду звелю, щоб приготували нам.

І вийшов геть, а Давид з Васильком сиділи.

І почав Василько говорити до Давида, але Давид і голос втратив, слух, бо весь був охоплений жахом і грів на серці обман. Посидівши трохи, спитав Давид у отроків своїх:

— Де Святополк?

Вони відповіли йому:

— Стоїть у сінях.

Тоді Давид підвівся і мовив:

— Я піду по нього, а ти, брате, посидь.

І вийшов геть. І як тільки зник за дверима Давид, замкнули Василька, окували його подвійними око-
вами і на ніч приставили до нього сторожу.

На ранок довідалися про те кияни і стали благодіяти за Василька. Святополк хотів був відпустити його.

А Давид боявся його і почав намовляти на осліплення:

— Якщо цього не зробиш, а відпустиш його, то ні тобі не князувати, ні мені.

Тієї ж ночі повезли Василька у Білгород, невеличке місто за Києвом, верстов з десять до нього. І привезли його на підводі закутим, зсадили його з підводи і повели в маленьку кімнатку. І, сидячи там, побачив Василько торчина, який гострив ніж, зрозумів, що хочуть його осліпити, і скрикнув із сльозами великими і плачем.

І ось влізли в кімнату два конюхи, підіслані Давидом і Святополком; розстелили кінське покривало, схопили Василька і хотіли повалити його. І хоч боролися сильно, та не могли ніяк його подужати. Тоді накинулися ще двоє, зв'язали його, зняли з печі дошку і придавили дошкою Василька.

І підступив тоді торчин, іменем Берендей, вівчар Святополків, з ножем у руці. І вдарив ножем, осліпив Василька.

І був тоді Василько як мертвий.

Загорнули його в покривало і кинули на підводу, мов неживого, і повезли до Володимира-Волинського, міста Давидового. Коли перейшли Здвиженський міст, стали на торговиці, стягли з нього закривавле-

ну сорочку і дали попаді випрати. Попада випрала й одягла на нього, коли ті обідали; і почала оплакувати його попада, як мертвого. Його розбудив той плач, і він спитав:

— Де я?

Люди сказали йому:

— В місті Здвижені.

Він попросив води, і люди дали йому напитися. А як він напився, вернулась душа до нього, і опам'ятався він, обмацав сорочку і промовив:

— Для чого знімали її з мене? Краще б я у цій кривавій сорочці помер і став би перед Богом у ній.

Ті ж, візники, пообідали і поїхали з ним швидко на підводі, грудкуватою дорогою, бо тоді був місяць грудень, цебто ноябр¹. І приїхали з ним у місто Володимир-Волинський на шостий день. Прибув і Давид за ними, так як наче якусь здобич зловив. Посадили Василька у дворі і поставили стерегти його тридцять мужів і двох княжих отроків, Улана і Колчка.

Володимир же Мономах, коли почув, що Василька схоплено і осліплено, жахнувся, заплакав і мовив:

— Не бувало ще в Руській землі ні за дідів наших, ні за батьків наших такого зла!

І негайно послав до Олега Святославича і його брата Давида, кажучи:

— Збирайтесь до Києва, в Городець², поправимо те зло, що сталося в Руській землі і між нами, братами, бо кинуто ніж у нас. А якщо цього не поправи-

¹ В ті часи груднем називався передостатній місяць року, листопад.

² *Городець* — містечко проти Києва, на лівому березі Дніпра.

мо, то ще більше зла настане між нами, і почне брат різати брата, і загине земля Руська, а вороги наші, половці, прийдуть і візьмуть землю Руську.

Почувши те, Олег і Давид опечалились дуже.

Заплакали і промовили:

— Того не було ще в роду нашому.

І, хутко зібравши воїнів, прийшли до Володимира Мономаха. Володимир же стояв тоді з військом у бору. Втрюх вони послали своїх мужів до Святополка Київського, кажучи йому:

— Навіщо ти зло учинив на Руській землі і кинув у нас ніж? Навіщо осліпив ти свого брата? Якби була яка вина на ньому, то оскаржив би перед нами і, доказавши його вину, зробив би з ним так. А тепер відкрий нам вину його, за яку вчинив з ним таке.

І сказав Святополк:

— Не я осліпив його, а Давид. Він і повіз його до себе.

І промовили мужі Володимирові, Олегові і Давидові:

— Не виправдуйся тим, нібито Давид осліпив його. Адже ж не в Давидовому місті його схоплено і осліплено, а в твоєму.

І, сказавши так, вони розійшлись.

На другий день Володимир, Олег і Давид хотіли перейти через Дніпро і рушити на Святополка. А Святополк уже зібрався тікати з Києва, та кияни не дали йому. Вони послали вдову Всеволодову¹ і митрополита до Володимира Мономаха, переказуючи йому:

¹ Дослідники вважають, що Всеволод, батько Володимира Мономаха, був одружений двічі, і тут згадується друга жінка його — мачуха Володимира Мономаха.

— Благаємо тебе, княже, і братів твоїх, не губить Руської землі. Бо як почнете війну між собою, половці будуть радіти і візьмуть землю нашу, яку великим трудом і хоробрістю відстояли батьки ваші і діди ваші, обороняючи її і прилучаючи до неї нові землі, а ви хочете загубити її.

Всеволодова вдова і митрополит прийшли до Володимира Мономаха, молили його і передали благання киян — укласти мир, і берегти землю Руську, і битися з поганями. Вислухавши їх, Володимир заплакав і мовив:

— Воістину батьки наші і діди наші берегли і шанували землю Руську, а ми хочемо зруйнувати її!

І схилив чоло Володимир на благання княгині, котру шанував, як матір. Княгиня повернулася в Київ і повідала Святополкові і киянам, що буде мир. І всі помирилися на тому, що все лихо сколотив Давид, і сказали Святополкові:

— Іди, Святополче, на Давида і або схопи його, або прожени геть.

Святополк погодився, і на тому князі цілували хрест між собою і укладали мир.

Коли Василько, осліплений, сидів у місті Володимирі під сторожею, був там, у тім місті, тоді і я. Одного разу, вночі, якраз перед Великим постом, покликав мене до себе Василько і сказав:

— Посидь трохи.

І звелів своєму слuzі йти геть, і сів коло мене, і почав говорити:

— Ось чую, що хоче мене видати полякам Давид. Мало він наситився моєю кров'ю, хоче ще більше насититись, видавши мене їм.

Справді, трохи опісля замислив Давид нове зло: пішов з дружинниками, щоб захопити Василькову волость. І зустрів його на річці Бузі Володар, брат Васильків. І сказав йому Володар:

— Як це ти, заподіявши зло, не каєшся в ньому? Згадай нарешті, скільки лихого ти накоїв?!

Давид же почав складати вину на Святополка:

— Хіба то я зробив? Хіба то в моєму місті було? Я сам боявся, щоб мене не схопили і не зробили зо мною те саме. Проти волі я пристав до їхньої змови і підкорився їм.

Володар сказав:

— Там, після нас, Богові даси відповідь. А тепер відпусти брата мого, і я помирюся з тобою.

І, зрадивши, послав Давид по Василька, а коли його привезли, передав його одразу братові. Заклучили вони мир між собою і розійшлися. І сів Василько у своїм Теробовлі, а Давид повернувся до свого дому.

Та коли настала весна, Володар і Василько рушили на Давида. Прийшли вони до міста Всеволожа, а те місто було Давидове, і взяли його приступом, і запалили вогнем. Люди побігли від пожежі, а Василько звелів рубати їх усіх і так помстився над невинними людьми, проливши даремну кров. Потім вони прийшли до Володимира-Волинського. Давид замкнувся в місті, а брати обступили стіни і послали до володимирців, кажучи:

— Ми не прийшли на ваш город, ані на вас, а тільки на ворогів наших, які підмовили Давида, і Давид їх послухав, і заподіяв це зло. Якщо хочете за них битися, то ми готові, а як ні, то віддайте наших ворогів.

Почувши те, городяни скликали віче, і сказали люди Давидові:

— Видай тих намовників, ми не будемо битися за них. А якщо ні, то ми відчинимо ворота у місто, і тоді сам турбуйся про себе.

Давид полукавив трохи і видав їх.

І уклали вони мир у неділю. А наступного ранку, на зорі, повісили трьох намовників, і сини Василькові розстріляли їх стрілами. І тоді відступили брати від міста. Це вже другу помсту довершив Василько, а того не годилося було б робити: нехай би сама земля мстила їм.

Святополк обіцяв прогнати Давида і пішов до Берестя. Почувши про те, Давид кинувся до поляків просити допомоги.

Поляки пообіцяли йому допомогти і взяли з нього п'ятдесят гривен золота. Але, взявши золото, обдурили його. І Давид сам замкнувся у своєму місті Володимирі. А Святополк обложив місто і стояв під стінами сім тижнів.

І почав Давид проситися:

— Пусти мене з міста!

Святополк випустив його. І цілували вони хрест між собою. Святополк вступив у місто Володимир, а Давид утік до поляків.

Прогнавши Давида, став Святополк замишляти на Василька і Володара, кажучи:

— Це волость батька мого і брата мого.

І пішов на них походом. Коли Василько і Володар довідались про це, виступили вони проти нього і взяли хрест, який він цілував їм, присягаючись:

— На Давида я прийшов, а з вами хочу мати мир і згоду.

Однак Святополк зламав клятву — переступив хрест, покладаючись на велику силу своїх воїнів. І зійшлися вони ворогами, і приготувалися до битви: і тоді взяв Василько хрест, підняв над собою і сказав:

— Ти цілував його; спочатку ти відняв зір у моїх очей, а тепер хочеш відняти мою душу. То хай буде між нами цей чесний хрест!

І рушили вони в бойових лавах один проти одного, і зійшлися полки, і багато людей бачило, як високо підносив хрест Василько над своїми воїнами. Почалась велика битва, і багато падало в обох полках; і коли побачив Святополк, яке вирує люте побоїще, відступив і побіг до Володимира. А Василько і Володар, здобувши перемогу, зупинились на тому ж місці і сказали:

— Належить нам на своїй межі стати.

І не пішли далі нікуди.

Давид, який утік був до Польщі, повернувся назад і пішов у половецьку землю. Там зустрів його Боняк, отой шолудивий половецький князь, який не раз палив села й міста під Києвом. І пішли вони вдвох на Волинь, щоб виступити разом на Святополка. А Святополк покликав до себе угорців і став з королем угорським понад гірською річкою!

А тим часом Давид вів на Волинь Боняка. І от вони зупинилися на ночівлю. І коли смеркло в степу, встав Боняк, від'їхав од воїнів і почав вити пововчому, і один вовк одвив йому, а тоді стало вити безліч вовків. Боняк повернувся і сказав Давидові:

— Обіцяна тобі перемога над уграми завтра.

Ранком Боняк підготувався до бою.

Давида він поставив під стягом, а своїх воїнів розділив на три полки. Одного з половецьких князів, Алтунопу, він пустив нападати на угорців. Угорці ж і Святополк посунули на нього кількома лавами, бо їх було сто тисяч. І от Алтунопа, підскакавши до першого ряду, випустив стріли і побіг назад; угорці ж погналися за ним. Вони так захопилися гонитвою, що проскочили повз Боняка. Тоді Боняк замкнув їх з двох боків і кинувся за ними, рубаючи їх з тилу. І не пустили Боняк і Давид угорців назад, збили їх у клубок, як сокіл збиває галок. І, змішавши, сікли й рубали їх сотнями. Угорці кинулись тікати, і багато їх утонуло в Сяні, а інші побігли в гори, понад крутою річкою, і штовхали вони один одного з круч, а половці гнались за ними два дні й сікли їх. Там же убили єпископа їхнього і багатьох бояр, говорили ж бо, що загинуло їх сорок тисяч.

І не було миру на Руській землі. Воювали князь з князем, місто з містом. І той приводив половців, а той поляків, нападали і перехоплювали один в одного або волость, або місто, або престол братній.

Вліто 1100. Тридцятого серпня в Уветичах¹ зібралися в одне коло всі брати — Святополк Київський, Володимир Мономах, Олег Чернігівський. І прийшов до них Давид із Волині, той, що осліпив Василька. І спитав Давид:

— Нащо ви мене кликали? Ось я. Хто на мене ображений?

¹ Уветичі — тепер село Вітичів на Дніпрі, нижче Трипілля.

Відповів йому Володимир Мономах:

— Ти сам прислав до нас: «Хочу, брати, прийти до вас і поскаржитися на свої кривди». Ось ти й прийшов і сидиш з братами своїми на одному килимі — то чому ти не скаржишся? На кого з нас у тебе образа?

І не відповідав Давид нічого.

Тоді сіли брати на коней: став Святополк зі своєю дружиною, а Володимир і Олег кожен зі своєю окремо. А Давид сидів осторонь, і не підпускали вони його до себе, а думу думали про нього окремо. І, здумавшись, послали до Давида своїх мужів — Путятю, Ратибора і Торчина. А ті сказали Давидові:

— Ось що говорять тобі брати: не хочемо дати тобі столу Володимирського на Волині, бо ти кинув ніж поміж нами, чого не було ще на Руській землі. Та ми не зв'яжемо тебе і ніякого лиха не заподіємо, а ось що даємо тобі: іди і сідай у Бузьку і Острозі, а Святополк дає тобі Дубно і Чорторийськ¹, а Володимир Мономах дає тобі двісті гривен і Олег з братом — двісті гривен.

Тоді ж послали князі своїх послів до Володаря і Василька і сказали Володареві:

— Візьми брата свого Василька до себе, і хай вам буде одна волость, Перемишль. І якщо вам буде любо, то сидіть там обидва, а якщо ні, то відпусти Василька сюди, ми його прогодуємо тут.

І сів Давид у Бузьку. Потім дав Святополк Давидові Дорогобуж, де той і помер.

В літо 1101. Зібралися всі брати: Святополк Київський, Володимир Мономах, і Олег, і Давид. При-

¹ Тут перелічено міста, які й зараз існують у Західній Україні.

слали половці послів од усіх князів своїх до всіх братів, просячи миру. І сказали їм руські князі:

— Якщо хочете миру, то зберемося коло Сакова. І зібрались на раду біля Сакова, уклали мир, обмінялись заложниками і розійшлися в свої володіння.

Вліто 1102. Святополк Київський хотів посадити сина свого у Новгороді. І прийшли новгородці до Святополка, і сказали йому:

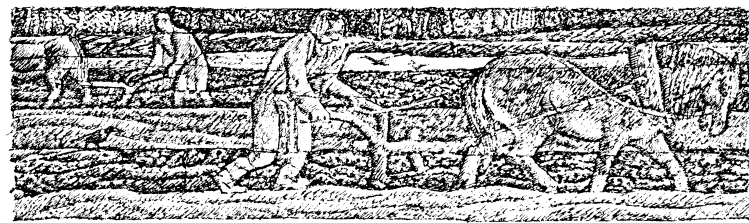
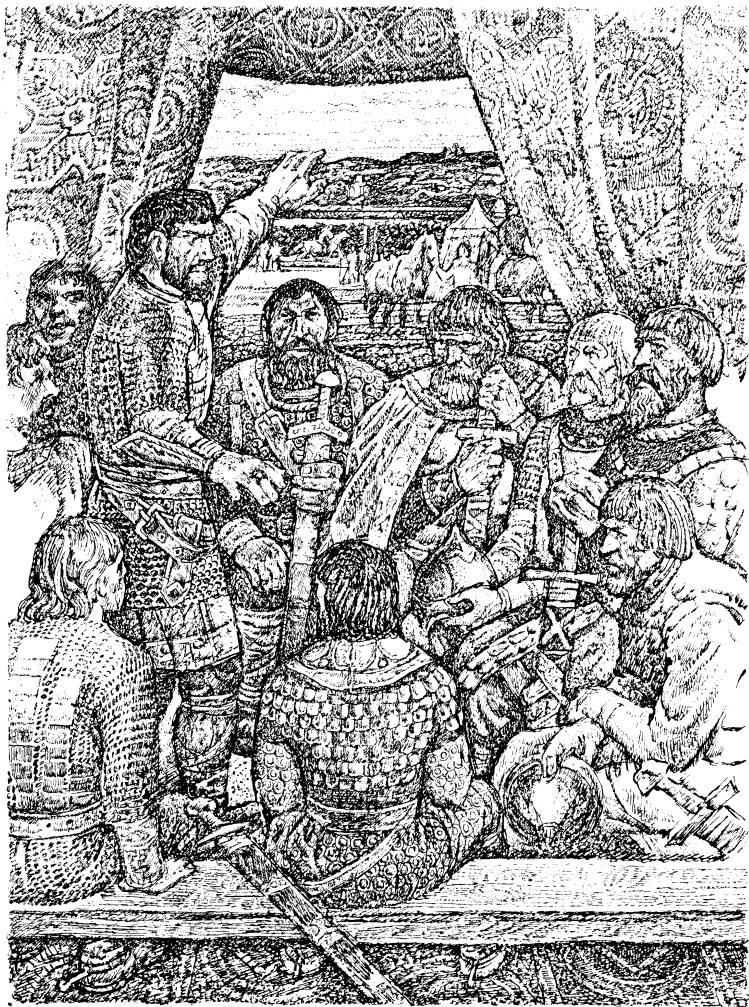
— Ось нас, князю, прислали до тебе. І сказали нам у Новгороді: «Не хочемо ні Святополка, ні сина його. Якщо ж твій син має дві голови, то посилай його. А ось цього князя, Мстислава, сина Володимира Мономаха, нам дав ще дід його Всеволод. Ми самі вигодували собі князя і хочемо його».

Святополк довго сперечався з ними, та вони не послухали його, взяли Мстислава і повернулися в Новгород.

Того ж року було знамення в небі, двадцять дев'ятого січня, стояла ніби заграва пожежі із сходу, з півдня, з заходу, з півночі, і було таке світло всю ніч, як від повного ясного місяця, і було так три дні. І люди, дивлячись на те знамення, зітхали і благали слізно, щоб повернулося те знамення на добро: адже бувають знамення одні на добро, а інші на зло¹.

На прийдешне літо добра мисль спала на серце руським князям: задумали вони дерзнути на половців, піти в їхню землю, що й зробили, як скажемо далі, під наступним роком.

¹ Як видно, в літописі йдеться про північне саяво.

В літо 1103. Поклав Бог на серце руським князям Святополкові і Володимирові Мономахові зібратися на думу. І зібрались вони в Долобську. Сів Святополк із своєю дружиною, а Володимир з своєю в одному шатрі. І стала думати Святополкова дружина і говорити до них:

— Не годиться нині, весною, іти на половців. Погубимо смердів і поля їхні з ріллею.

І вигукнув тоді Володимир:

— Дивно мені чути, дружино, що коней ви жалієте, якими хто оре! А чому ви не подумаете про те, що ось почне орати смерд, а приїде половчанин, уб'є його стрілою, а коня його візьме, а в село його приїхавши, забере його жінку, і дітей його, і все його добро? То коня вам жалко, а самого його не жаль?

І нічого не могла відповісти дружина Святополкова. Святополк же сказав:

— Добре, я готовий іти!

І встав Святополк.

А Володимир промовив до нього:

— Це ти, брате, велике добро зробиш для Руської землі.

І послали вони в Чернігів до Олега і до його брата Давида з словами:

— Ходімте разом на половців! Або живі будемо, або помремо з честю.

І послухав їх Давид, а Олег не захотів того, сказавши чомусь:

— Нездужаю.

Володимир же Мономах поцілував брата свого, пішов у Переяслав, а Святополк та інші князі — за ним.

І вирушили вони в похід на конях і на лодях-човнах, і прийшли Дніпром нижче порогів, і стали

табором на острові Хортиці. А потім сіли на коней. А піші висадилися із човнів, і йшли вони полем чотири дні аж до річки Сутець.

Половці, прочувши, що йде походом Русь, зібралися без числа й ліку багато і почали думати, і сказав Урусоба, князь половецький:

— Попросимо миру у русичів; будуть вони битися нещадно з нами, бо ми багато зла заподіяли Руській землі.

А молоді сказали Урусобі:

— То ти боїшся русичів, а ми не боїмося! Перебивши цих, підемо в землю їхню і заберемо їхні міста, і хто нас зупинить там?

Руські ж воїни і князі готувалися до бою і давали обітниці хто кутею, хто милостинею убогим. А половці послали перед собою в сторожі Алтунопу, який славився у них безстрашністю. Та руські князі теж послали свою сторожу. І підстерегли руські в засаді Алтунопу, оточили його і вбили і його, і тих, хто був з ним, так що ніхто з них не врятувався.

І от пішли в наступ половецькі полки, як ліс, кінця й краю не видно їм було; і Русь пішла проти них. І вселився великий жах у половецьке військо, і страх напав на них і трепет перед лицем руських воїнів, і заціпеніли вони самі, і в коней їхніх не було швидкості в ногах. Наші ж з веселим гуком, на конях і піші, пішли назустріч їм.

Коли ж побачили половці, як ринули на них руські, то, не дійшовши до них, побігли перед полками руськими. А наші погнались, рубаючи їх. У день четвертого квітня велике спасіння прийшло на Руську землю — перемога збулася над ворогами нашими.

І вбили тоді в бою двадцять князів половецьких, і Урусобу вбили, а Белдюзя-князя захопили в полон.

Після того сіли брати в шатрі, перемігши ворогів своїх, і привели Белдюзя до Святополка, і почав Белдюзь давати за себе золото, і срібло, і коней, і худобу. Святополк же послав його до Володимира Мономаха.

І коли він прийшов, сказав йому Володимир:

— Знай, ви покарані за те, що відступались від клятви. Скільки разів клялись ви нам — і все-таки воювали землю Руську! Чому ти не вчив синів своїх і рід свій не порушувати клятву, а проливав кров християнську! Хай же тепер буде кров твоя на голову тобі.

І звелів убити його. Руські взяли тоді худобу, і овець, і коней, і верблюдів, і половецькі вежі з здобиччю та челяддю, і захопили печенігів і торків із вежами. І повернулися на Русь з полоном великим, і з славою, і перемогою великою.

В літо 1104. Повели дочку Володареву за царевича, за Олексинича, в Царгород. Того ж літа повели Предславу, дочку Святополка, в Угорщину за королевича.

Того ж літа було знамення на небі: стояло сонце в крузі, а посеред круга хрест, а посеред хреста сонце, а поза кругом з двох боків два сонця, а над сонцем поза кругом дуга рогами на північ. Таке ж знамення було і на місяці три ночі підряд.

В літо 1106. Воювали половці коло Зарічська, і послав на них Святополк свого воєводу Яня та ще Іванка-хозарина. Прогнали вони половців і відняли у них полон. Того ж літа помер Янь, київський воєвода, старець добрий, який прожив 90 років, у ста-

рості глибокій. Від нього я багато почув розповідей, які й записав у літописанні цьому. Був він муж бла- гий, і лагідний, і тихий, уникав усякого зла. Похо- ваний він у Печерському монастирі. Того ж літа постриглася в черниці Євпраксія, сестра Володими- ра Мономаха, дочка київського князя Всеволода¹.

В літо 1107. Сьомого травня померла жона Во- лодимира Мономаха — Гіта, дочка англійського короля Геральда. Того ж місяця воював Боняк і захопив коней біля Переяслава. Тоді ж прийшли Боняк і Шарукан старий і багато інших князів половецьких і стали біля Лубен. Святополк же, та Володимир Мономах, та Мономахові сини пішли на половців до Лубен, і о шостій годині дня пере- йшли вброд річку Сулу, і гукнули на них. Половці жахнулися, від страху не могли і стягу поставити і побігли, хапаючи коней, а декотрі бігли піші. Наші рубали їх, женучись за ними, а інших руками ло- вили, і гнали їх мало не до Хоролу. Убили Таза, бонякового брата, а Шарукан ледве утік. Покинули половці і обоз свій, і взяли його руські воїни в серпні на дванадцятий день, і повернулися додому руські з великою перемогою.

Того ж літа пішов Володимир Мономах до поло- вецького князя Аєпи і до іншого Аєпи, і уклали мир. І взяв Володимир Мономах за свого сина Юрія

¹ Сестра Володимира Мономаха Євпраксія прожила складне бурхливе життя. Вона була повінчана з маркграфом Генріхом Ша- денським, однак незабаром після весілля стала вдовою. Вийшла заміж за імператора Священної Римської імперії Генріха IV, поки- нула чоловіка, який відзначався розпутністю, і перейшла в табір його ворогів. Потім Євпраксія повернулася в Київ і постриглася в черниці. Про її життя написав роман «Євпраксія» відомий україн- ський письменник Павло Загребельний.

Довгорукого Аєпину дочку. А п'ятого лютого тряс-
лась земля вночі перед світанком.

В літо 1108. Закладена була церква Святого Ми-
хайла, золотOVERXа, князем Святополком, одинадця-
того липня¹. Того ж літа вода була велика на Дніпрі,
на Десні і на Прип'яті.

¹ Мова йде про один із шедеврів древньої архітектури — відомий Михайлівський золотOVERXий собор у Києві, прикрашений мозаїками, фресками та іншими розписами; собор простояв до 30-х років XX століття.

ПОВЧАННЯ

ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА ДІТЯМ

Я недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим і батьком своїм і матір'ю своєю з роду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на санях, тобто збираючись уже помирати, звертаюсь до вас з цим словом. Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамотицю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять¹, і перш за все до нашого дому, але не поселяються в одній країні, а сильні й слабі розлітаються по всіх землях, щоб на-

¹ За слов'янськими повір'ями, птахи на зиму відлітають у вирій, ірій — казкову країну, де не буває зими й куди ховається вся жива природа. Ірій у повір'ях ототожнюється з раєм.

повнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знов скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні: коли їм звелено, то заспівають і звеселяють людей, а коли ні — то, маючи і мову свою, оніміють.

Прочитавши отсі слова, діти мої, похваліть Творця всього земного й небесного, а все, що далі, — то мого слабого розуму повчання. Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі. Якщо ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте, а поклявшись, не переступайте клятви, бо загубите душу свою.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів.

Пам'ятайте, як учив мудрий Василь¹, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на тиуна або на отро-

¹ В ті часи була популярна книга «Повчань» Василя Кесарійського, перекладена з грецької мови.

ка¹, щоб не посміялися люди ні над домом вашим, ні над вашим обідом. На війну вирушивши, не лінуйтесь, не сподівайтесь на воєвод; ні їжі, ні питтю не віддавайтесь без міри, ні солодкому сну. Сторожу самі наряджайте і вночі, з усіх боків поставивши охорону, лягайте відпочивати коло своїх воїнів, а вставайте рано. Зброю не скидайте з себе поспіхом, не оглянувшись добре. Адже буває, що через лінь людина зненацька гине. Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло. Куди б ви не верстали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного. Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий, чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте. Жінку свою любіть, та не давайте їй влади над собою.

Якщо забуваєте про це, то частіше заглядайте в мою грамотицю: і мені буде не соромно, і вам буде добре.

Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтесь, — як батько мій, дома сидячи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших краї-

¹ *Тиун* — економ, господарчий розпорядник при дворі; *отрок* — тут: слуга.

нах¹. Лінощі — це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтесь ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі. На світанні, побачивши сонце, з радістю прославте день новий і скажіть: Господи, додай мені літа до літа, щоб я честю й добром виправдав життя своє. Так я кажу, коли сідаю думати з дружиною, або збираюся чинити суд людям, або їхати на полювання, або збирати данину, або лягти спочивати. Спочинок у полудень людям дається за труди: після трудів спочиває і звір, і птиця, і люди.

А тепер повідаю вам, діти, як трудився я в походах і на ловах з тринадцяти років. Спершу я на Волгу пішов, лісами, крізь землю в'ятичів; послав мене батько туди, до Ростова-Суздальського. І знову, вдруге, ходив я до Смоленська, а від Смоленська ходив до Володимира на Волині. Тією ж зимою послали мене брати в Берестя² на пожарище, що поляки попалили, і там я правив містом утихомиреним... Потім послав мене Святослав у Польщу, ходив я до Чеського лісу, і ходив у тих землях чотири місяці. Коли Святослав помер³, знов я ходив у Смоленськ, а із Смоленська повернувшись, пройшов крізь половецькі війська з боєм до Переяслава

¹ Син Ярослава Мудрого — Всеволод, батько Мономаха, належав до найбільш освічених людей Європи. Західні вчені захоплювалися знаннями німецького імператора Карла IV, який знав теж п'ять мов, і вважали його чи не ідеалом «освіченого монарха».

² *Берестя* — зараз Брест, місто на західному Бузі.

³ *Святослав* — київський князь, рідний дядько Володимира Мономаха, помер в 1076 р.

і застав там батька, який повернувся з походу. А потім того ж літа ходили ми з батьком до Чернігова битися з Борисом і Олегом і перемогли їх¹. Знов ганялися за половцями, і гнали їх за Хорол, і обоз їхній великий взяли. А на весну посадив мене батько в Переяславі вище всіх братів. І билися ми з половцями, і ходили до Дніпра за річку Супій. І на шляху зустріли нас раптово половецькі князі, з вісьмома тисячами воїнів, і ми хотіли з ними битися, та наша зброя була відправлена вперед на возах, і ми вступили в місто Прилуки. А наступного дня пішли ми до Білої вежі: перебили дев'ятсот половців і двох князів їхніх узяли, Осеня і Сакзя, і тільки два воїни їхні втекли. І знову, після смерті батька, на Стугні билися ми з половцями до вечора, бились біля Халепа, села над Дніпром, а потім мир уклали з їхніми князями. А потім Олег пішов на мене з усією половецькою землею до Чернігова, і билась дружина моя з ними вісім днів за малий вал і не дала їм увійти в місто. Пожалів я християнські душі, села палаючі та монастирі і сказав:

— Хай не похваляються своєю силою погані!

І віддав Олегові стіл його батька в Чернігові, а сам пішов на стіл свого батька в Переяслав. І вийшли ми з Чернігова і їхали крізь полки половецькі, близько ста чоловік нас було, з дітьми та жінками. І облизувалися на нас половці, немовби вовки, стоячи біля перевозу і на горах² та не далися ми їм на поживу, а живі та здорові прибули до Переяслава.

¹ Тут згадується битва на Нежatinій ниві поблизу Чернігова в 1078 році.

² Перевіз через Десну, а гори — Болдині під Черніговом.

Сидів я в Переяславі три літа і три зими з дружиною своєю, і багато лиха та біди випало нам від війни і голоду. І ще не раз ми ходили на половців, ганялися за Боняком, били їхніх князів, а деяких брали в полон.

З Чернігова ж і до Києва я разів сто їздив до батька на коні, верстаючи всю дорогу за один день до вечірні.

А всього походів було вісімдесят три великих, а решту і не згадаю менших. Укладав я мирів з половецькими князями без одного двадцять, при батькові і без батька, і роздаровував багато худоби і своєї одежі. І відпустив із оков сто кращих князів половецьких, серед них братів Шаруканевих, братів Богубарових і братів Осеневих.

А ось як я трудився на ловах-полюванні, коли сидів у Чернігові: коней диких ловив я своїми руками в пущах і на рівнині і зв'язував їх живими. Два тури кидали мене рогами разом з моїм конем. Один олень колов мене, а з двох лосів один топтав ногами, а другий рогами бив. Дикий кабан у мене на стегні меч одірвав, ведмідь мені при самому коліні пітник прокусив, а лютий звір¹ стрибнув до мене на сідло і коня зі мною повалив, та доля зберегла мене живим і цілим. І з коня я падав багато разів, і голову собі двічі розбивав, і руки та ноги в юності ламав, не дорожив своїм життям і не щадив своєї голови.

Що належало робити молодшому воїнові моему, отроку, те сам я робив — на війні і на ловах, вночі і вдень, в спеку і в холод, не даючи собі спокою. Не

¹ *Лютий звір* — очевидно, хижак із родини котячих.

покладався я на посадників, ні на биричів¹, все робив сам, що треба було, весь лад удома в себе сам настановлював. Стежив я за роботою ловчих і конюхів. І про соколів та яструбів сам турбувався². І бідного смерда і убогу вдову теж не давав я на поталу сильним.

Не осудіть мене, діти або хто інший, хто прочитає моє слово: не хвалю я ні себе, ні своєї сміливості, а хвалю я силу Творця і прославляю милість його за те, що він мене, грішного і слабого, стільки років охороняв од смертельної небезпеки і не лінивим мене створив, а на всякі людські діла достойним. Прочитавши цю грамотицю, постарайтеся робити добрі діла на землі, смерті, діти, не бійтесь ні на війні, ні од звіра, труд виконуйте мужський, як вам те подобає.

СІЛЬВЕСТР, ІГУМЕН СВЯТОГО МИХАЙЛОВИДУБИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ, НАПИСАВ КНИГУ ЦЮ, ЛІТОПИСЕЦЬ, СПОДІВАЮЧИСЬ ВІД БОГА МАТИ МИЛІСТЬ ПРИ КНЯЗЕВІ ВОЛОДИМИРІ МОНОМАХОВІ, КОЛИ КНЯЗЮВАВ ВІН У КИЄВІ, А Я В ТОЙ ЧАС ІГУМЕНОМ БУВ У СВЯТОГО МИХАЙЛА РОКУ 1116-го. А ХТО ЧИТАЄ ЦЮ КНИГУ — СПОМ'ЯНИ МЕНЕ.

¹ *Бирич* — той, що збирає податки і штрафи.

² Соколине та яструбине полювання було дуже поширене при князівських дворах за часів Київської Русі.

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Переклад Максима Рильського

Чи не гоже було б нам, браття,
Розпочати давніми словами
Скорбну повість про Ігорів похід,
Ігоря Святославовича? —
А зачати нам отую пісню
По сьогоденних бувальщинах,
Не по намислу Бояновім.
Боян бо наш віщий
Як хотів кому пісню творити,
Розтікався мислю по дереву,
Сірим вовком по землі,
Сизим орлом попід хмарами.
Спогадає перших днів усобиці —
Випускає він десять соколів
А на зграю лебединую:
Котру сокіл доганяє,
Та перша і пісню зачинає —
Чи старому князю Ярославові,
Чи Мстиславові хороброму,
Що зарізав Редедю
Перед полками касозькими,
А чи красному Роману Святославовичу.
Боян же, браття, не десять соколів
Напускав на зграю лебединую, —

Накладав він на живі струни
Віщі персти свої,
І самі вони славу князям рокотали.
Зачнемо ж ми, браття,
Від старого Володимира
До Ігоря сьогоденного.
Ігор сей, славен князь,
Міццю розум оперезав,
Мужністю сердечною нагострив,
Ратного духу виповнився
Та й повів полки свої хоробрі
На землю Половецьку,
За землю Руську.

О Бояне, солов'ю наш давній!
Тобі б сей похід ошебетати,
По дереву мислі пурхаючи,
Розумом ширяючи під хмарами,
Давню славу звиваючи з новою,
Летючи тропою Трояноюю
Через степи на море.
Тобі б співати пісню Ігореві,
Ігореві, Олега внукові:
«Не буря ясних соколів
Занесла через поля широкі, —
Галич лине зграями
К Дону великому».
А чи так би заспівати тут,
Віщий Бояне, внуче Велесів:
«Іржуть коні за Сулою,
Слава дзвенить у Києві,
Сурми сурмлять в Новгороді,
Стяги мають у Путивлі-граді,

Дожидає Ігор брата Всеволода.
Каже йому буй-тур Всеволод:
«Один брат, один світ світлий, Ігорю,
Обидва ми Святославовичі.
Сідлай, брате, свої коні бистрі,
Мої бо вже готові стоять,
Під Курськом осідлані.
А мої куряни — вправні воїни,
Під сурмами сповиті,
Під шоломом викохані,
З кінця списа годовані.
Всі путі їм відомі,
Яруги їм знайомі,
Луки в них напружені,
Сагайдаки відкриті,
Шаблі нагострені;
Самі скачуть, як вовки сірі в полі,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави».

* * *

Глянув Ігор на ясне сонце
Та й побачив — військо тьма покрила,
І сказав до дружини-вояцтва:
«Браття мої, друзі вірні!
Лучче нам порубаними бути,
Ніж полону зазнати!
А сядьмо, браття,
На бистрі свої коні,
На синій Дон погляньмо».
Зажадалося князеві
На провіщання не зважати,
Пошукати долі на Дону великім.

«Хочу, — каже, — з вами, русичі,
Чи списа зломити
При полі Половецькому
Та й наложити головою.
Чи шоломом пити воду з Дону».
Ой же ступив та Ігор князь
У золоте стремено
Та й поїхав по чистому полю.
Сонце йому тьмою шлях закрило,
Буря розбудила птаство,
Звіра в табуни ізбила свистом.
Див кричить на верху дерева,
Велить послухати землі незнаній, —
Волзі та й морю,
Сулі та й Сурожу,
Корсуню ще й тобі,
Тмутороканський ідоле!

А половці дорогами небитими
Помчалися к Дону великому.
Риплять вози опівночі,
Мов ті лебеді ячать сполохані.
Ігор на Дон війська веде,
А вже лихо його тяжкеє
Підстерігають птахи на дубах,
Вовки грозу в ярах навивають,
Орли-білозерці клекотом
Звірину скликають на кості,
Лисиці брешуть на щити багряні.
О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Довго ніч темніє.
Зоря-світ запалала.

Сивий туман покриває поле,
Примовкає солов'їний щебет,
Галчиний гомін здіймається.
Загородили русичі
Поле щитами багряними,
Шукаючи собі честі,
А князеві слави.

* * *

У п'ятницю рано-пораненьку
Розтоптали вони полки погані.
Полки половецькі,
Стрілами у полі розсипались,
Умикали красних дівчат половецьких,
Тканинами, оксамитами та кожухами
Ще й уборами пишними половецькими
Мости по болотах вимощували.
Багряне древко, а корогва біла,
Багрян бунчук, а держало срібне —
Відважному Святославовичу!

Дрімає в чистому полі
Олегове гніздо хоробре,
Далеко залетіло-залинуло!
Не вродилось воно кривду терпіти
Ні від сокола, ні від кречета,
Ані від чорного того ворона,
Від поганого половчанина!
Біжить Гзак, сірим вовкам стелеться,
Кончак слід йому показує
К Дону великому.

Ой рано-вранці пораненьку
Кривава зоря світ-день ізвістує,

Чорні хмари находять з моря,
Чотири сонця закрити хочуть.
Трепече в них синя блискавка —
Бути грому великому,
Литися дощеві стрілами
З Дону великого.
Тут же то списам поламатися,
Тут же то шаблям пощербитися
Об шоломи половецькі
На річці Каялі
Близько Дону великого!
О Руська земле,
Уже ти за могилою!

Се вітри, внуки Стрибогові,
Віють з моря стрілами
На хоробрі полки Ігореві.
Земля гуде,
Вода в ріках каламутиться,
Порохи поле вкривають,
Гомонять стяги,
Половці наступають від Дону,
Від Дону та й від моря
І відо всіх сторін широких,
Обступили полки руські.
Діти бісові поле чисте
Криком перегородили,
А хоробресильні русичі
Своїми щитами багряними.

Славний яр-тур Всеволоде!
Стоїш ти на полі ратному,
Сиплеш на воїнів стрілами,

Гримиш об шоломи половецькі
Мечами гартованими.
Де тільки тур виросте,
Золотим своїм шоломом посвічуючи,
Там і лежать зітнуті
Нечестиві голови половецькі,
Ще й шоломи аварські,
Шаблею посічені булатною —
Твоєю, яр-тур Всеволоде!
Чи то на рани зважати йому,
Що забув і почесні й життя своє,
І веселий Чернігів-город,
І отецький золотий престол,
І всі звичаї та обичаї
Красної своєї дружини Глібівни!

Були віки Троянові,
Минулися літа Ярославіві,
Одгули війни Олегові,
Олега Святославовича.
Той бо Олег мечем незгоду кував,
Стріли розсівав по землі.
Як ступав він в золоте стремено
У Тмуторокані, —
Дзвін той чув син Ярославів,
Великий Всеволод,
А Володимир князь у Чернігові
Уші собі щоранку затикав.
Бориса ж В'ячеславовича
Хвальба на суд привела,
На тирсі зеленій
Погребний покров слала,
Карала за кривду Олегову,

Молодого князя відважного.
Тож із Каяли тієї
І звелів князь Святополк
Тіло батька свого взяти,
Між іноходцями угорськими покласти.
Везти до Святої Софії Київської.
Отоді за Олега Гориславовича
Сіялись-росли усобиці,
Гинули внуки Дажьбогові,
В княжих чварах віку позбавлялися,
Отоді в землі Руській
Не так ратаї гукали-покликали,
Як ворони крякали-кричали,
За трупи перекір маючи,
Чорні галки одна одну кликали,
На поживу вилітаючи в поле.

Так було за битв колишніх,
А такого побою ще не чувано!
З ранку красного до вечора,
З вечора до світу ясного
Летять стріли гартовані,
Гримлять шаблі об шоломи,
Тріщать списи булатні
У полі невідомому,
Серед землі Половецької.
Чорна земля під копитами,
Кістями засіяна,
Кров'ю полита, —
Тугою зійшли тії кості
На Руській землі!
Що то шумить, що то дзвенить
Перед зорею ранньою?

Ігор полки свої повертає,
Жаль йому брата любого Всеволода.
Бились день та бились і другий,
А на третій, в південну годину,
Похилились Ігореві стяги!

Тут брати розлучились
Над рікою Каялою бистрою.
Не стало вина кривавого,
Закінчили своє погуляння русичі.
Сватів своїх добре напоїли,
Самі полягли за землю Руську.
Никне трава жалощами,
Древо з туги к землі клониться.
Невесела, браття, настала година,
А що силу руську пустиня вкрила!

Встала тоді обида
В силах Даждьбожого внука,
Дівою ступила на землю Троянову,
Сплеснула крильми лебединими,
На синьому морі
Біля Дону плещучись,
Прогнала часи достатку.
Перестали князі невірних воювати,
Стали один одному казати:
«Се моє, а се теж моє, брате!»
Стали вони діла дрібні
Вважати за великі,
На себе самих підіймати чвари, —
А невірні з усіх сторін находили,
Землю Руську долали.
Ох, далеко ж ти залетів,

Ясен соколе,
Птиць край моря побиваючи!
Ігорового війська преславною
Довіку вже не воскресити!

* * *

Зайшов тоді стогін великий,
Розтялися тяжкі прокльони
По землі Руській.
Ой покликнули Карна і Жля,
Побігли по Руській землі,
Огонь роздмухуючи
В розі полум'яному.
Жони руські заплакали,
Словами промовляючи:
«Вже ж нам про милих своїх
Ні мислю не помислити,
Ні в думці не подумати,
Ні очима їх не побачити,
Вже ж нам сребром-золотом
Довіку не тішитись!»

Застогнав тоді Київ тугою,
Заголосив Чернігів напастями,
Журба розлилась по Руській землі,
Печаль гірка розтеклася.
А князі самі на себе
Незгоду взяли кувати,
А невірні набігали на Руську землю,
По білиці з двору данини брали.
Тож бо два хоробрі Святославовичі,
Ігор та Всеволод,
Розбудили лихо недобре,

Що приспав був отець їх,
Святослав грізний великий київський.
Був же він грозою на ворога,
Приборкав його полками сильними
Ще й мечами булатними,
Наступив на землю Половецьку,
Потоптав гори та яруги,
Скаламутив ріки й озера,
Висушив болота і потоки,
А невірного Кобяка з лукомор'я
Од залізних полків половецьких
Мовби той вихор вихопив, —
І упав Кобяк у Києві,
У світлиці Святославоїв.
Тут німці і венеційці,
Тут греки і морав'яни
Славу співають Святославої,
Гудять Ігоря Святославовича,
Що потопив скарби в Каялі половецькій,
Руського золота в неї насипав.
Пересів Ігор князь із сідла золотого
В сідло невольницьке,
Мури в містах засмутилися,
Померкли веселощі.

* * *

Смутен сон приснився Святославої
На горах київських.
«Укрили мене, — каже, — звечора
Чорним запиналом на ліжку тисовому,
Черпали мені синього вина
З отрутою мішаного,
Сипали мені на лоно

Сагайдаками порожніми поганськими
Перли великі
Та ще й мене голубили, —
А вже в моїм теремі злотоверхім
Покрівля розвалена,
З вечора до ранку самого
Сизокрилі ворони крякали
Коло Плісненська на оболоні,
Похоронні сани їхали
До синього моря».
І сказали бояри князеві:
«Туга, князю, ум полонила!
Се ж бо злетіли два соколи
З отецького столу золотого
Пошукати города Тмуторокані,
А ще й з Дону шоломом напитись.
Повтинали поганці їм крила,
Закували їх самих у залізо.

Темно було того дня:
Померкли два сонця,
Два багряні стовпи погасли,
Ще й два молоді місяці,
Олег і Святослав,
Тьмою огорнулись.
На ріці Каялі мла світ закрила,
Розсипались по землі половці,
Мов та згряя лютих пардусів,
Потопили наших у морі,
Хану своєму велику дали потугу.
Уже ганьба славу поборола,
Уже насильство побило волю,
Уже див шугнув на землю.

Заспівали готські діви красні
На березі синього моря,
Руським золотом видзвонюють,
Співають про часи недавні,
Славлять помсту Шароканову.
А нам тепер, друзі-дружино,
Не до веселощів!»

Зронив тоді великий Святослав
Золоте слово, зо слізьми змішане:
«Дітки мої, Ігорю і Всеволоде!
Рано взялись ви землю Половецьку
Мечами разити,
А собі слави шукати.
Не з честю ви ворога подолали,
Не з честю пролили кров поганську.
Серця ваші хоробрі
З булата міцного викуті,
Буйною відвагою гартовані.
Що ж бо зробили ви
З сивиною моєю срібною?
Уже не бачу я влади сильного,
На війська багатого
Брата мого Ярослава
З чернігівськими боярами,
З могутями і з горянами,
З зайдиголовами та з похожанами, —
Ті без щитів,
Із ножами захалявними
Криком війська побивають,
Прадідною славою видзвонюючи.
Ви ж сказали: «Самі мужаймось,
Самі візьмем славу прийдешню,

Колишньою самі поділимось».
Чи то диво, браття,
Старому помолодіти?
Коли сокіл перелиняє,
Високо він птахів ганяє,
Не дає гніздо своє скривдити.
Тільки ж лихо: не маю підмоги
Від князівства, братів моїх кривних. —
Невесела година настала!
Уже Римів кричить
Під шаблями половецькими,
А Володимир поранений-порубаний,
Туга і печаль сину Глібовому!

Великий князю Всеволоде!
Чи не прилинув би ти здалека
Отчий золотий престол покріпити?
Твої бо воїни можуть
Волгу веслами розплескати,
А Дон шоломами вилити,
Коли б ти був, —
Продавалась би невольниця по ногаті,
А невольник — по різані.
Ти бо можеш на суходолі
Живими стріляти самострілами —
Завзятими синами Глібовими!

Ти, буй-Рюриче, і ти, Давиде!
Чи не ваші воїни
Золотими шоломами
У крові ворожій плавали?
Чи не ваша хоробра дружина
Рикає, мов ті тури,

Ранені шаблями гартованими
В полі незнаному?
А вступіть же, панове-браття,
В золотее стремено
За кривду сьогочасну,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі.
Підперши гори угорські
Своїми залізними військами,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї,
Через хмари каміння кидаючи,
Суд по Дунай рядячи.
Грози твої по землях течуть.
Одчиняєш ти браму Києву,
Стріляєш із отчого столу золотого
На султанів у далеких землях.
Стріляй, господарю, Кончака,
Раба поганого,
За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!

А ти, буй-Романе, і ти, Мстиславе!
Мисьль одважна
Покликає ваш розум на діло.
Високо плаваєш ти, Романе,
В подвигах ратних,

Як той сокіл на вітрі ширяючи,
Птицю долаючи одвагою.
Маєте ви залізні нагрудники
Під шоломами латинськими.
Та й не одна країна гунська,
Литва ще й ятвіги,
Деремела й половці
Списи свої покидали,
А голови преклонили
Під тими мечами булатними!

Та вже князю тому Ігореві
Світ-сонце примеркло,
А дерево не на добро
Листя своє зронило,
Понад Россю та й понад Сулою
Городи поділено!
Уже Ігорового війська славного
Не воскресити!
Дон тебе, князю, кличе,
Князів на подолання ззиває.
Хоробрі князі Ольговичі
Готові до бою!
Інгвар і Всеволод
І всі ви, три Мстиславовичі,
Не лихого гнізда кречети, —
Чи не в битвах,
Не в звитягах славетних
Здобули ви собі володіння?
Де ж ваші золоті шоломи,
Щити добрі і списи ляські?
Загородіть полю ворота
Гострими своїми стрілами

За землю Руську,
За рани Ігореві,
Хороброго Святославовича!»

Уже Сула бистрая
Не рине срібними струмнями
До города Переяслава,
Двина-ріка тече болотами
Назустріч грізним половчанам
Крик поганих розтинається!
Сам тільки Ізяслав, син Васильків,
Подзвонив мечами своїми гострими
У шоломи литовські.
Приголубив він славу ратну
Діда свого Всеслава,
А самого його під щитами багряними
Литовські мечі приголубили.
І сходив він кров'ю юною,
Сам собі слово промовляючи:
«Дружину твою, княже,
Укрили птиці крилами,
Звірі її кров полизали».

Не було там брата Брячислава,
Ані другого, Всеволода,
Сам-один зронив він перлову душу
Крізь золоте намисто.
Голоси жалобою лунають,
Навкруги веселощі примовкли,
Трублять труби городенські.
Ярославе і всі внуки Всеславові!
Преклоніть ви свої корогви,
Укладіте в піхви мечі оганьблені,

Втратили бо ви дідівську славу!
Ви своїми чварами
Зачали наводити невірних
На землю Руську,
На життя Всеславове!
Що ж то була за наруга
Через лихі усобиці
Від землі Половецької!

На сьомім віці Трояновім
Метнув князь Всеслав жереб
На дівчину, йому любу.
Сів він на бистрого коня,
Помчався до Києва-города,
Діткнувся кінцем списа
До золотого столу київського.
Поринув він лютим звіром
Серед ночі темної
Із города Білгорода,
Окрився млою синьою,
А вранці-рано
Відчинив сокирами браму новгородську,
Розбив славу Ярославову,
Скочив вовком до Немиги з Дудуток.

Не снопи кладуть на Немизі, —
Кладуть голови молодецькі,
Молотять ціпами булатними,
Стелять на току життя,
Одвівають душу від тіла.
Береги криваві немизькі
Не добром-збіжжям засіяні, —

Засіяні кістьми синів руських.
Всеслав князь людей судив.
Городи мирив із князями,
А сам вовком серед ночі темної
Вибігав із города з Києва,
До півнів сягав Тмутороканя,
Вовком путь перебігаючи
Великому Хорсові.
Йому в місті Полоцьку
Дзвонили дзвони до заутрені
У Святій Софії раннім-рано,
А вже в Києві він чув той дзвін.

Віща душа була
В тілі його молодецькому,
А не раз, не два біди зазнавала.
Тим же то Боян віщий
І склав колись мудру приповідку:
«Ні мудрому, ні меткому,
Ні за пташку прудкішому
Суда Божого не минути!»

Ой і стогнати землі Руській,
Колишні часи і князів колишніх
Пригадуючи!
Не можна ж було прикути
Того старого Володимира
До гір київських!
Стали бо корогви
Одні Рюрикові, інші — Давидові,
В різні боки вони розвіваються,
Списи співають на Дунаї!

Ярославни княгині чути голос.
Як та чайка-жалібниця,
Стогне вона вранці-рано:
«Полечу, — каже, — зозулею по Дунаю,
Умочу бобровий рукав
У Каялі-ріці,
Обмию князеві криваві рани
На тілі його дужому!»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи!
«О вітре, вітрило!
Чому, господарю, силою вієш?
Чому мечеш ворожі стріли
На крилах своїх легких
Проти воїнів мого милого?
Чи то мало тобі шугати під хмарами,
Кораблі на синім морі гойдаючи?
Чому, господарю, по ковилі срібній
Розсіяв ти мої радощі?»
Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«О Дніпре-Славуто!
Пробив ти кам'яні гори
Крізь землю Половецьку,
Гойдаєш кораблі Святославові,
До полків несучи Кобякових.
Принеси ж ти, господарю,
До мене мого милого,
А не слала б я сліз йому ревних
На море пораненьку!»

Плаче-тужить Ярославна
Вранці в Путивлі на валу,
Словами промовляючи:
«Сонце світле, трисвітле!
Для всіх ти тепле і красне!
Чому ж, сонце-господарю,
Простерло гаряче своє проміння
На воїнів мого милого
У полі безводному,
Спрагою їм луки посушило,
Тугою сагайдаки склепило!»

* * *

Опівночі море заграло,
Мла іде стовпами-вихрами,
Ігореві князю Бог путь являє,
Із землі Половецької
На землю Руську,
До отецького золотого престолу.
Погасла зоря вечорова,
Ігор спить, Ігор не спить,
Ігор мислю поле міряє
Од великого Дону
Та й до Дінця малого.
Овлур свиснув на коня за річкою,
Подає вістку князеві...
І нема вже князя Ігоря!
Стогне-гуде земля,
Шелестить трава,
Намети половецькі сколихнулися.
А Ігор князь поскочив горностаєм
Між очерети високі,
Білим гоголем на воду полинув.

Іспав же він на коня бистрого
Ще й помчався вовком-сіроманцем
До лугу донецького,
Ще й полетів ясним соколом,
Гуси-лебеді в тумані сизому
На підживок собі забиваючи.
Коли Ігор соколом летить,
Овлур сірим вовком стелеться,
Студену росу струшуючи:
Заморили ж вони бистрі свої коні.

Каже Донець: «Княже Ігорю!
Не мало тобі слави,
Кончакові — досади лютої,
А Руській землі веселощів!»

Каже Ігор: «О Донець-ріко!
Не мало тобі слави,
Що носив ти князя на хвилях,
Стелив йому траву зелену
На берегах срібних,
Окривав теплим туманом
У затінку зеленого дерева,
Стеріг на воді гоголем,
На хвилі птахом-рибалкою,
На вітрі качкою-чорнухою!»
Не така ж та річка Стугна,
Що мало води в собі має,
Та чужі забирає собі потоки,
Широко в гирлі розливаючись!
Потопила вона край темного берега
Юнака князя Ростислава.
Плаче мати Ростиславова

По юнакові Ростиславу князеві!
Никли квіти жалощами,
Дерево з туги к землі клонилося!

Не сороки заскрекотали, —
Їдуть Гзак і Кончак
Слідом Ігоревим.
Тоді ворони не крякали,
І галич примовкла,
І сороки не скрекотали, —
Тільки полози повзали,
Тільки дятли стукотом
Шлях до річки показували,
А ще соловейки співом веселим
Ясен світ віщували.

Каже Гзак Кончакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає, —
Не пустім молодого соколяти,
Золотими стрілами застрельмо».

Каже Кончак Гзакові:
«Коли сокіл до гнізда відлітає, —
То опутаймо соколя його
Красною дівчиною».

Каже Гзак Кончакові:
«Як опутаєм його
Красною дівчиною,
То не бачити нам ні соколяти,
Ані дівчини тієї красної,
Тоді нас птахи почнуть бити
В полі нашому Половецькому!»

Сказав Боян, піснетворець давній
Часу Олега ще й Ярослава,
Про дні сказав Святославові:
«Тяжко голові без плечей,
А зле тілу без голови».
Так само тяжко й Руській землі
Без князя Ігоря.

Сонце сяє в небі ясному,
Ігор князь — у Руській землі!
Дівчата співають на Дунаї,
В'ються голоси через море
До Києва города.
Іде Ігор Боричевим
До Святої Богородиці Пирогощої.
Землі раді, городи веселі,
Співають вони про давніх князів,
Про молодих виспівують.
Слава славна Ігорю Святославовичу,
Буй-турові Всеволоду,
Володимирові Ігоревичу!
Здоров'я князеві й дружині,
Що борються за народ християнський
Із військами поганями!
Князям і дружині слава!

АМІНЬ

НАРОДНІ ДУМИ І БАЛАДИ

ДУМИ

КОЗАК НЕТЯГА

Ой од поля Килиїмського їде козак Нетяга,
Рукою махає,
Ні о чім не дбає.
Ой у нього сермячина по коліна,
На нім постоли бобровії,
Онучі бавельнянії,
Напотим пищаль семип'ядная за плечима,
Аж где ся взяв татарин, старий, бородатий,
На двох конях лисавих за ним уганяє.
Аж до нього козак промовляє:
«Старий татарине бородатий,
Чого ти за мною уганяєш?
Чи на мої зброї яснії,
Чи на мої коні воронії,
Чи на мої шати дорогії?»
Що промовить старий татарин бородатий
до козака запорозького:
«Не набігаю на твої коні воронії,
Ані на твої шати дорогії,
Не набігаю я на твою зброю ясную,
Тільки я набігаю на тебе, козака молодого.
Коли б тебе мені судив бог узяти,
Не зарікав би я ся в Килиї за тебе шликом
червонців брати».

Аж промовить к ньому козак український:
«Старий татарине бородатий,
Не так то мене треба взяти,
Треба зо мною в Килимському полю погуляти».
До річки до Вітки примикав,
Навколішки припадав,
Семип'ядную пищаль з плеча здіймав,
Двома кульками набивав,
З татариним жартував,
З обох коні позбивав,
Словами промовляв:
«Татарине старий,
Не буду я злий
Такий на тебе, як ти на мене!
Як ти мене хотів брати,
До Кили мене приводити,
Хотів червонії за мене шликами брати.
А тепер, татарине, жарту козацького не знаєш
Та й з коні ся валяєш,
Нічому ся (не) спротивляєш.
Тепер буду скарби твої брати,
До війська, до табору козацького прибувати.
Буду Килимськеє поле вихваляти,
Що маю здобичі з військом козацьким
пропивати».

КОЗАК ГОЛОТА

Ой полем, полем килиїмським,
То шляхом битим ординським,
Ой там гуляв козак Голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.

Правда, на козакові шати дорогії —
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів незгожа.
А ще, правда, на козакові постולי в'язові,
А онучі китайчані —
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові —
Удвоє, жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка,
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях походжає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татарко!
Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях
походжаєш,
А не знаю, що ти думаєш да гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає, —
То козак Голота добрим конем гуляє.
Я його хочу живцем у руки взяти
Да в город Килію запродати,

Іще ж ним перед великими панами-башами
вихваляти,
За його много червоних, не лічачи, брати
Дорогії сукна, не мірячи, пощитати».
То тее промовляє — дороге плаття надіває,
Чоботи обуває,
Шлик бархотний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
Та козак Голота добре козацький
звичай знає, —

Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
Чи на мою ясненькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене, козака молодого?» —
«Я, — каже, — важу на твою ясненьку зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килію запродаати,
Перед великими панами-башами вихваляти
І много червоних, не лічачи, набрати,
Дорогії сукна, не мірячи, пощитати».
То козак Голота добре звичай козацький знає,
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
«Ой, — каже, — татарине, ой сідий же ти,
бородатий!

Либонь, же ти на розум небагатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
А вже козакові віри доняв,

А вже за його й гроші пощитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш».
То теє промовляв,
На присішках став,
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця в груди посилає.
Ой ще козак не примірівся,
А татарин ік лихій матері з коня покотився.
Він йому віри не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле килиїмське хвалить-вихваляє:
«Ой поле килиїмське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хороші мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під ноги топтали!»

Слава не вмере, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

СМЕРТЬ КОРЕЦЬКОГО

Од неділі першого дня
Стояв обоз невелик
В чистім полі на Цецорі.
А в тім обозі був гетьманом,
Всім жолніром і всім паном,
Князь Дмитро, князь Корецький.
Третього дня з своєю дружиною
Обід з ними обідає,
А о своїй пригоді не відає.
Аж де ся взяв хан татарський,
Вдарив на обоз син поганський,
Весь табор преч розгромив.
Там всі полки вирубали,
Всю дружину зарубали,
Корецького живцем взяли,
До Царигорода його повели,
Назад йому очі зав'язали
Чорним бритом азаматом.
Аж к ньому яничари промовляють:
«Княже Дмитро, пан Корецький,
Чи воюєш, чи крамуєш,
Чи нашого Царигорода розглядаєш?»
А тоді князь Корецький листи пише,
Листи пише, тяжко здише,
До своєї матухи посилає:
«Ой мати моя Корецькая,

Продай Корець і Межиріче,
Викуп мене з неволеньки!»
А к ньому мати листи одписала:
«Же'м тебе три рази з неволі викувала,
Міста-села потратила,
Потіхи і разу з тебе не мала.
Четвертий раз уже не буду,
Міста, села не тратить буду,
Скарбів моїх не тратить буду».
А що рече турський цар:
«Ввіруй, князю, в віру нашу,
А потопчи віру вашу,
А сестру рідну мою бери».
А що ж рече князь Дмитер:
«Бодай ти того, царю, не дождав,
Щоб я твою віру вірував,
А християнську поламав.
Ей, коли б тепер при мені був мій
острий міч.
То б я тобі, поганче, зняв голову з пліч;
Научив би я тебе віри свої,
Міч свій утопивши у крові твої».
Взлився в той час турський царевич,
Сказав на слуги свої яничари:
«Озьміте його на море Чорное,
Скиньте його на гак високий.
Нехай високо сидить,
Далеко глядить.
Где зобачить на морі джавра —
Нехай нам повідає».
Повисів князь Корецький два дні
І пити-їсти не їв.
Аж третього дня наступає.

Приходили од турецького царевича
яничари його наглядати,
Стали до нього словами промовляти:
«Княже Дмитер, пан Корецький,
Високо сидиш,
Далеко глядиш,
Чи не бачиш на морі де джавра?»
Аж он промовить княже Дмитер:
«Високо сиджу,
Далеко гляджу,
Не бачу ніде на морю джавра,
Тільки бачу на дубі високім голуба з голубкою.
Коли б при мні мій тугий лук і мої стрілки,
Убив би голуба з голубкою:
Єдно вашому пану на сніданне,
А другеє на обіданне».
Яничари на сміх тоє піднімали,
Тугий лучок йому подавали.
Дві стрілки-калинівки на лук накладає,
А до голубів міряє,
Як налучив,
Так умірив
Та забив голуба з голубкою.
Назад тугий лучок подає,
До яничар промовляє:
«Підіте, яничари,
Візьміте два голуби,
Свему пану єдного на сніданне,
А другого на обіданне».
Аж прийшли яничари до свого пана:
«Пане, пане наш, царю турський,
Вбив князь Корецький два голуби,
Одного на вечерю, другий на обіданне.

Аж не вбив княже Корецький голуба з
голубкою.

Вбив царевича з царівною,
З його рідною сестрою».
А що мовить турський царю до яничар:
«Подіте князя Корецького з гаків здійміте,
А перед мене приведіте».
Княже Дмитер перед царем став,
На криж свої руки складав,
До пана свого промовляв:
«Ой пане мій, пане царю,
Зготував я тобі з голубів вечерю».
Рече турський цар до князя Дмитра:
«Не голуби то, мої то діти,
Син царевич з царівною,
Княже Дмитер тожесь хитер,
Ніхто тебе не ухитрить,
Хіба тебе смерть ухитрить».

НЕВОЛЬНИКИ

Що на Чорному морю,
Потреби царській,
Громади козацькій,
Там много війська понаджено,
У три ряди бідних, безщасних невольників
посаджено,
По два та по три докупи посковано,
По двоє кайданів на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки пов'язано.
Тоді бідні, безщасні невольники на коліна упали,
Вгору руки підіймали,

Господа милосердного прохали та благали:
«Господи милосердний!
Создай з неба ясне сонце-мати.
Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,
Сирая сириця коло рук ослабати.
Хай ми будем, бідні, безщасні невільники,
У чужій землі хоч мале число полегкості собі мати».
Тое промовляли,
Землю турецьку кляли-проклинали:
«Земле турецька,
Проклята віро бусурменська!
Розлука ти на світі християнська!
Що ти не одного розлучила мужа з жоною,
Або брата з сестрою,
Альбо кровну родину з родиною,
Альбо близьку сосіду з сосідою.
Хто у тобі срібло-злато виробляє,
По всіх землях проходжає,
У турецькій землі нікогда собі отрадості не має,
Визволь, Господи, невільника з неволі,
На простії дороги,
На ясні зорі,
На руський берег,
На край веселий,
Між мир хрещений!»

ПЛАЧ НЕВОЛЬНИКА

Поклоняється бідний невольник
Із землі турецької, із віри бусурманської
У города християнської, — до отця, до матусі.
Що не може він їм поклонитися, —

Тільки поклоняється голубоньком сивеньким:

«Ой ти, голубоньку сивенький!

Ти далеко літаєш, ти далеко буваєш;

Полини ти в города християнськії

До отця мойого, до матусі,

Сядь, пади на подвір'ї отцевськiм,

Жалобненько загуди,

Об моїй пригоді козацькій припом'яни.

Нехай отець і матуся

Мою пригоду козацькую знають,

Статки-маєтки збувають,

Великі скарби собирають, —

Головоньку козацькую із тяжкої неволі

ВИЗВОЛЯЮТЬ.

Бо як стане Чорнеє море согравати,

То не знатиме отець, либонь матір,

У котрої каторзі шукати:

Чи у пристані Козловської,

Чи у городі Царграді на базарі.

Будуть ушкали, турки-яничари набігати,

За Червонеє море у арабську землю запродаати,

Будуть за них сребро-злато, не лічачи,

Сукна дорогі поставами, не мірячи,

За них брати».

Тоді далася бідному невольнику

Тяжкая неволя добре знати:

Кайдани руки-ноги поз'їдали,

Сирая сириця до жовтої кості

Тіло козацькеє проїдала.

То бідніі невольники на кров, на тіло поглядали,

Об вірі християнській гадали,

Землю турецькую, віру бусурманськую

проклинали:

«Ти, земле турецькая, віро бусурманська!
Ти єсь наповнена сріблом-златом
І дорогими напівками;
Тільки же бідному невольнику на світі не вільно,
Що бідний невольник у тебе пробуває,
Празника Рождества будьлі воскресенія не знає».
Все у неволі проклятій, на каторзі турецькій
На Чорнім морі пробувають,
Землю турецькую, віру бусурманську
проклинають.

«Ти, земле турецькая, віро бусурманська,
Ти, розлуко християнська!
Уже-бо ти розлучила не єдиного за сім літ войною:
Мужа з жоною, брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою.
Визволь, Боже, бідного невольника
На святоруський берег,
На край веселий,
Меж народ хрещений!...»

ПЛАЧ НЕВОЛЬНИКІВ

Ой, та у святу неділеньку барзе рано-
пораненько,
Ой, да то ж то-то не сизії орли заклекотали,
Як то біднії невольники у тяжкій турецькій неволі
заплакали, гей!..
Угору руки підіймали,
Кайданами забряжчали,
Господа милосердного прохали та благали, гей!
«Гей, подай, подай нам, Господи, з неба дрібен
дощик,

А з Низу та буйний вітер!

Ой, чи не встала би то на Чорному морі бистрая

хвиля

Та чи не позривала б якорі з турецької каторги, гей!

Бо вже ж нам ся турецькая каторга надоїла:

Кайдани-залізо ноги повривало,

Білеє тіло козацьке, панімолодське коло жовтої

кості пошмугляло, гей!..»

Отож-то баша турецький, бусурменський,

Недовірок християнський,

Ой, да то ж то-то він на чердаки ісходжає

Да сам то тее добре зачуває,

А на свої слуги, турки-яниченьки,

зозла гукає, гей!

«Ой, кажу, кажу я вам, турки-яниченьки, гей!

А добре дбайте,

Барзе гадайте,

По три пучки тернини, по чотири червоної таволги

в руку набирайте,

З ряду до ряду заходжайте,

По тричі в однім місці бідного невольника

затинаяте!»

Ой, да то ж то-то тії слуги, турки-яниченьки,

Ой, да то ж то-то вони добре дбали,

Барзе гадали:

По три пучки тернини, по чотири червоної таволги

у руку набирали,

Із ряду до ряду заходжали,

По тричі в однім місці бідного невольника

затинали,

Кров християнськую неповинно проливали, гей!

Ой, як стали то тії козаки-панімолодці,

Ой, як стали то на собі кров християнську забачати,

То стали землю турецькую, віру бусурменськую
клясти-проклинати, гей!
«Гей, — каже, — земле, земле турецькая!
Віро проклята бусурменська,
Розлуко ти християнська!
Ой, да же то ти не одного розлучила:
Чи брата з сестрою,
Чи мужа з вірною жоною,
А чи вірненького товариша з товаришем, гей!
Гей, визволь нас, визволь нас, Господи, усіх
бідних невольників,
Із тяжкої турецької неволі
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
Проміждо народ хрещений,
В городи християнськії,
До отця, до неньки, до родини сердешної,
І на многії літа до кінця віку! Гей!»
Ой, уклоняюся наперед Господу Богу,
І отаману-батькові кошовому,
І всьому товариству кривному й сердешному,
І всім головам слухаючим,
І на многії літа, до кінця віку!

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.

То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не
видають.

То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день
тепера?»

Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславно!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не
видаєм,

То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невольники!
Що сьогодні у нашій землі християнській

великодная субота,

А завтра святий празник, роковий день Великдень».
То тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславо,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день Великдень
сказала!»

То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславо,
Теє зачувала,
Словами промовляла:
«Ой козаки,
Ви, біднії невольники!
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті
від'їжджати,

То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславо,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславо,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславо,

Добре дбає, —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой козаки,
Ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки прошу я вас, одного города Богуслава не
минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

ІВАН БОГУСЛАВЕЦЬ

Вгороді Козлові стояла темниця каменна,
Сім сажень у землю вмурована;
У тій темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.

Меж ними без старшини козацької не було —
Гетьман запорозький.

Був один старший старшиною Іван Богуславець,
Вони десять літ пробували в неволі.

То Іван Богуславець, сидя собі, думає да гадає,
До козаків словами промовляє:

«Козаки, панове-молодці!

Що у нас сьогодні за день — велика субота,
Завтра буде святий день — Великдень,

Будуть наші отці рано вставати,
До Божого дому приступати,

Божее слово вислухати,

Нас, бідних невольників, поминати».

То всі невольники теє зачували,

Дробними сльозами обливали,

Іванця Богуславця лаяли-проклинали:

«Бодай ти собі, Іванець Богуславець, щастя і долі
не мав,

Що ти нам сей празник одказав».

Іван Богуславець теє зачуває,

Словами промовляє:

«Не лайте мене, братці, не проклиняйте,

Може, нам, братці, Бог милосердний буде

помагати,

Чи не будем ми з неволі виступати!»

То в неділю рано-пораненько

Алкан-пашова турецька од мужа зоставала,

Свого мужа поховала,
До темниці приходжала.
Темницю одмикала,
Помеж невольниками походжала,
Іванця Богуславця за білу руку брала,
Ще словами промовляла:
«Іванче Богуславче!
Коли б ти свою віру християнськую поламав,
А нашу бусурменську на себе брав,
Уже б ти в городі Козлові пановав.
Я б твоїх невольників всіх із темниці випускала,
В землю християнськую хорошенько
проводжала».

Іванець Богуславець теє зачуває,
Словами промовляє:
«Алкан-пашова, пані молодая!
Як не будеш ти мні християнською вірою
урікати,
Буду я тебе за жону до себе брати!»
То вже Алкан-пашова, пані молодая,
Сім неділь хмелю не заживала,
Християнською вірою не урікала,
Всіх невольників із темниці випускала,
В землю християнськую хорошенько
проводжала.

Як стала на восьмій неділі хміль заживати,
Стала з молодими турецькими панами гуляти,
Стала Іванцеві Богуславцеві християнською
вірою урікати:

«Дивіться, панове,
Який у мене муж прекрасний!
Та він у нас побусурменився для розкоші
турецької».

Іванець Богуславець теє зачуває,
До Чорного моря швиденько прибігає,
В лодку сідає,
Козаків серед Чорного моря доганяє,
До козаків в судно вступає.
Алкан-пашова, пані молодая, до Чорного моря
приходжає,
Іванця Богуславця в судні забачає,
Дрібними сльозами обливає:
«Іванче Богуславче!
Бодай тебе Господь милосердний на сім світі
ізбавив,
Як ти мене, молоденьку, зрадив!»
То ще як стала темная ніч наступати,
Стали козаки до города Козлова назад
прибувати,
Стали на турків, на сонних, набігати,
Стали їх рубати,
Город Козлов огнем-мечем воювати,
Стали турецькії льохи розбивати,
Сребро-злато, дорогую одежу забирати,
Став Іванець Богуславець Алкан-пашовую, паню
молодую, рубати,
Стали од пристані козловської поспішати
І ще до світа до города Січі прибувати,
В городі Січі сокровища турецькії розділяти.
Стали вже козаки словами промовляти:
«Іванче Богуславче, гетьмане запорозький!
Десять літ ти в неволі пробував,
Ні одного козака не утеряв!»
Визволь, Господи, невольника із неволі
На край веселий,
Междо мир християнський!

СОКІЛ І СОКОЛЯ

У неділю барзе рано-пораненьку
Налетіли соколи з чужої далекої сторони,
Да сіли-упали у лісі
На преудобному дереві, на орісі,
Да звили собі гніздо шарлатнеє,
Знесли яйце жемчужнеє,
Да і сплодили собі дитя —
Бездольнеє, безроднеє соколя.
Як полетів ясен сокіл у чистеє поле
Живності доставати;
Ой да живності не достав,
А соколя своє, бездольне, безродне дитя, утеряв.
То сокіл прилітає —
Аж його соколяти немає;
То сокіл літає
Та орла питає:
«Орле-брате! Чи не бачив ти мого соколяти,
Безродного, бездольного дитяти?
Чи його сильні дощі затопили,
Чи буйні вітри заносили?» —
«Соколе-брате! Твого соколяти
Ні сильні дощі не затопили,
Ні буйні вітри не заносили:
А йшли стрільці-булахівці,
Та й набачили твоє гніздо шарлатнеє,
Та взяли твоє соколя, бездольне, безродне дитя,
Та у срібні пута запутали,
Жемчужью очі завішали,
Та понесли у город у Царигород
До Івана Богословця.
А Іван Богословець по ринку ходить,

Твоє соколя безродне, бездольне на руці носить;
Та якби ти, соколе-брате, добре дбав,
Та на город на Царигород налітав, та на валу сідав,
Та якби ти жалібно квилів і проквиляв,
Щоб твоє соколя зачувало
Та смутно ся мало, і головку склоняло,
і крилечка опускало,

Ой то чи не міг би Іван Богословець
Великого милосердія мати,
Чи не звелів би він з його ніг
Срібних путів познімати,
Коло очей жемчужі позбирати;
Та чи не звелів би він його на вал виношати?»
Так сокол добре дбав,
І на город Царигород налітав,
І на валу сідав, жалібно квилів-проквиляв.
То соколя зачувало,
Смутно ся мало,
Головку склоняло
І крилечки опускало.

Ей, тож-то він, Іван Богословець,
Велике милосердіє мав,
Срібні пута з ніг познімав
І жемчуг коло очей познімав;
Та й звелів його на вал виношати:
«То як буде воно утікати,
Так я велю його знов забирати
Та до мене приношати!»
А сокіл налітав, та на крила взяв,
Та на високу-високу гору підношав:
«Ей, соколя моє, бездольне, безродне!
Лучче ми будем по полю літати
Та собі живності доставати,

Аніж у тяжкій неволі
У панів проживати.
Ей, тож-то у панів єсть що пити і їсти,
Та тільки не волен світ по світу походити».
Ей, як то б'ється птиця об птиці,
А родина об родині.
Ей, то так-то б'ється отець і мати
Об своїй кривній дитині.
Дай, Боже, на здоров'є на многі літа
Всім православним християнам,
На многі літа
До кінця віка!

САМІЙЛО КІШКА

Ой із города із Трапезонта виступала галера,
Трьома цвітами процвітана, мальована.
Ой первим цвітом процвітана —
Злато-синіми киндяками пооббивана;
А другим цвітом процвітана —
Гарматами арештована;
Третім цвітом процвітана —
Турецькою білою габою покровена.
То в тій галері Алкан-паша,
Трапезонськеє княжа, гуляє.
Має собі ізбраного люду:
Сімсот турків, яничар штириста
Да бідного невольника повчвартаста
Без старшини войськової.
Первий старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий — Марко Рудий, суддя войскової;

Третій — Мусій Грач, військовий трембач;
Четвертий — Лях Бутурлак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять штири як став по волі,
Потурчився, побусурменився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного!..
В тій галері од пристані далеко одпускали,
Чорним морем далеко гуляли,
Проти Кефи-города приставали,
Там собі великий да довгий спочинок мали.
То представиться Алкан-пашаті,
Трапезонському княжаті, молодому паняті,
Сон дивен, барзо дивен, напрочуд...
То Алкан-паша, трапезонськеє княжа,
На турків-яничар, на бідних невольників

покликає:

«Турки, — каже, — турки-яничари,
І ви, біднії невольники!
Которий би міг турчин-яничар сей сон одгадати,
Міг би йому три гради турецькії дарувати,
А котрий би міг бідний невольник одгадати,
Міг би йому листи визволенні писати,
Щоб не міг ніде ніхто зачіпати!»
Сее турки зачували, нічого не сказали,
Бідні невольники, хоч добре знали, собі

промовчали.

Тільки обізветься між турків
Лях Бутурлак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський:

«Як же, — каже, — Алкане-пашо, твій сон
одгадати,

Що ти не можеш нам повідати?» —

«Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився:

Видиться: моя галера цвіткована, мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;

Видиться: мої турки-яничари

Стали всі впень порубані;

А видиться — мої бідні невольники,

Которії були у неволі,

То всі стали по волі;

Видиться: мене гетьман Кішка

На три часті розтяв,

В Чорнеє море пометав...»

То скоро тоє Лях Бутурлак зачував,

К нему словами промовляв:

«Алкане-пашо, трапезонський княжату,

Молодий паняту!

Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати,

Скажи мені получче бідного невольника

доглядати,

З ряду до ряду саджати,

По два, по три старії кайдани і новії ісправляти,

На руки, на ноги надівати, з ряду до ряду

саджати,

Червоною таволгою, по два дубця брати.

По шиях затинати, кров християнську на землю

проливати!»

Скоро-то сеє зачували,

Од пристані галеру далеко одпускали.

Тоді бідних невольників — до опачин руками

приймали,

Щироглибокої морської води доставали,
Скоро-то сеє зачували,
Од пристані галеру далеко одпускали,
До города Козлова,
До дівки Санджаківни на зальоти поспішали.
То до города Козлова прибували,
Дівка Санджаківна навстрічу виходжає,
Алкана-пашу в город Козлов
Зо всім військом затягала,
Алкана за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці визивала,
За білу скам'ю саджала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку саджала.
То Алкан-паша, трапезонськеє княжа,
Не барзо дорогії напитки вживає,
Як до галери двох турчинів на підслухи посилає,
Щоб не міг Лях Бутурлак Кішку Самійла

одмикати,

Упоруч себе саджати.
То скоро ся тії два турчини
До галери прибували...
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
«Ай, Ляше Бутурлаче, брате старесенький!
Колись і ти був в такій неволі,
Як ми тепера.
Добро нам вчини,
Хоч нас, старшину, одімкни —
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали».
Каже Лях Бутурлак:
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,

Батьку козацький! Добро ти вчини:
Віру християнську під нозі підтопчи,
Хрест на собі поламни.
Аще будеш віру християнську під нозі топтати,
Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати!»
То скоро Кішка Самійло зачував,
Словами промовляв:
«Ой Ляше Бутурлаче,
Сотнику переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під нозі топтав!
Хоч буду до смерті біду да неволю приймати,
А буду в землі козацькій голову християнську
покладати;

Ваша віра погана,
Земля проклята!»
Скоро Лях Бутурлак теє зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
«Ой, — каже, — Кішко Самійлу, гетьмане
запорозький,

Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек втрое буду брати!»
То ті два турчини теє зачували,
До Алкана-паші прибували:

«Алкан-пашо, трапезонськеє княжа! Безпечно
гуляй:

Доброго і вірного ключника маєш;
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає!»

То Алкан-паша, трапезонськеє княжа, великую
радість мало,

Пополам дорогії напитки розділяло,
Половину на галеру одсилало,
Половину з дівкою Санджаківною уживало.

Став Лях Бутурлак дорогії напитки пити-
підпивати,
Стали умисли козацьку голову ключника
розбивати:

«Господи, єсть у мене що і спити і ісходити.
Тільки ні з ким об вірі християнській
розговорити».

До Кішки Самійла прибуває,
Поруч себе саджає.
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає.
То Самійло Кішка по два, по три кубки в руки
брав,
То у рукава, то в пазуху, крізь третю хусту додолу
пускав.

Лях Бутурлак по єдиному випивав,
То так напився,
Що з ніг звалився.
То Кішка Самійло да угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав,
Сам вісімдесят чотири ключі з-під голів виймав.

На п'яти чоловік по ключу давав:
«Козаки-панове, добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години ожидайте!»
Тоді козаки один другого одмикали,
Кайдани із рук і із ніг не кидали,

Полуночної години ожидали.

А Кішка Самійло чогось догадав,

За бідного невольника ланцюгами втрое себе

прийняв,

Полуночної години ожидав.

Стала полуночная година наступати,

Став Алкан-паша з військом до галери прибувати,

То до галери прибував, словами промовляв:

«Ви, турки-яничари, помаленьку ячіте,

Мойого вірного ключника не збудіте!

Самі ж добре поміж рядами проходжайте,

Всякого чоловіка осмотряйте,

Бо тепера він підгуляв,

Щоби кому пільги не дав».

То турки-яничари свічі у руки брали,

Поміж рядів проходжали,

Всякого чоловіка осмотряли,

Бог поміг — за замок руками не приймали!

«Алкане-пашо, безпечно почивай!

Доброго і вірного ключника маєш:

Він бідного невольника з ряду до ряду посаджав,

По три, по два старії кайдани і новії посправляв.

А Кішку Самійла ланцюгами утрое прийняв».

Тоді турки-яничари у галеру входжали,

Безпечно спати полягали,

А котрії хмельні бували, на сон знемагали,

Коло пристані козловської спати полягали...

Тоді Кішка Самійло полуночної години дождав,

Сам між козаків устав.

Кайдани із рук, із ніг у Чорнеє море пороняв;

У галеру входжає, козаків побуджав.

Саблі булатнії на вибір вибирає,

До козаків промовляє:

«Ви, панове-молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчиніте,
Нікоторого турчина в галері не збудіте...»
То козаки добре зачували,
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорнеє море кидали,
Ні одного турчина не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
«Ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте,
Од города Козлова забігайте,
Турків-яничар впень рубайте,
Которих живцем у Чорнеє море бросайте!»
Тоді козаки од города Козлова забігали,
Турків-яничарів упень рубали,
Которих живих у Чорнеє море бросали,
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв, у Чорнеє море побросав,
До козаків промовляв:
«Панове-молодці! Добре дбайте,
Всіх у Чорнеє море бросайте,
Тільки Ляха Бутурлака не рубайте,
Міждо військом для порядку
За яризу войськового зоставляйте!»
Тоді козаки добре мали,
Всіх турків у Чорнеє море пометали,
Тільки Ляха Бутурлака не зрубали,
Міждо військом для порядку
За яризу войськового зоставляли.
Тоді галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли...
Да ще у неділю барзо рано-пораненьку
Не сива зозуля закувала,
Як дівка Санджаківна коло пристані походжала

Да білі руки ламала, словами промовляла:
«Алкан-пашо, трапезонськеє княжату,
Нащо ти на мене такеє великеє пересердіє маєш,
Що од мене сьогодні барзо виїжджаєш?
Когда би була од отця і матусі
Сорома і наруги прийняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!..»
Скоро ся тее промовляли,
Галеру од пристані одпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
А ще у неділеньку, у полуденну й годину,
Лях Бутурлак од сна пробуджає,
По галері поглядає, що ні єдиного турчина
у галері немає.
Тоді Лях Бутурлак із ліжка встає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
«Ой Кішко Самійлу, гетьмане запорозький,
батьку козацький!
Не будь же ти на мене,
Як я був на останці віка мойого на тебе!
Бог тобі да поміг неприятеля побідити,
Да не умітимеш у землю християнську входити!
Добре ти учини: половину козаків у окупи до
опачин посади,
А половину у турецькеє дорогеє плаття наряди,
Бо ще будемо од города Козлова
До города Цареграда гуляти,
Будуть із города Цареграда дванадцять галер
вибігати.
Будуть Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти,
То як будеш отвіт оддавати?»
Як лях Бутурлак научив,

Так Кішка Самійло, гетьман запорозький,
учинив:
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецькеє дорогее плаття
нарядив.

Стали од города Козлова до города Цареграда
гуляти,

Стали із Цареграда дванадцять галер вибігати
І галеру із гармати торкати,
Стали Алкана-пашу з дівкою Санджаківною
По зальотах поздравляти.

То Лях Бутурлак чогось догадав,
Сам на чердак виступав,
Турецьким біленьким завивалом махав;
Раз то мовить по-грецьки,
Удруге по-турецьки.

Каже: «Ви, турки-яничари, помаленьку, братія,
ячіте,

Од галери одверніте.
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похміллі знемагає,
До вас не встане, голови не зведе,
Казав: «Як буду назад гуляти,
То не буду вашої милості і повік забувати!»
Тоді турки-яничари од галери одвертали,
До города Цареграда убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.

Тоді козаки собі добре дбали,
Сім штук гармат собі арештували,
Ясу воздавали,
На Лиман-ріку іспадали,
К Дніпру-Слауті низенько уклоняли:

«Хвалим тя, Господи, і благодарим!
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог на час до волі!»
А у Тендрові-острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв
Да на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
«Козаки, панове-молодці! Що сія галера, чи
блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду царського має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре майте,
По дві штуки гармат набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їм дайте!
Єслі турки-яничари, то упень рубайте!
Єслі бідні невольники, то помочі дайте!»
Тоді козаки промовляли:
«Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький!
Десь ти сам боїшся
І нас, козаків, страшишся,
Єсть сія галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою здобиччю ганяє,
Се, може, є давній бідний невольник
Із неволі утікає». —
«Ви віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набирайте,
Тую галеру із грозної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте!

Як турки-яничари, то упень рубайте,
Єслі бідний невольник, то помочі дайте!»
Тоді козаки, як діти, не гаразд починали,
По дві штуки гармат набирали,
Тую галеру із грозної гармати привітали,
Три доски у судні вибивали,
Води дніпровської напускали...
Тоді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Чогось одгадав, сам на чердак виступав,
Червонії, хрещатії давнії хорогви із кишені
вینیмав,
Розпустив,
До води похилив,
Сам низенько уклонив:
«Козаки, панове-молодці! Сія галера
не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду царського має,
Ні за великою добиччю ганяє —
Се єсть давній, бідний невольник
Кішка Самійло із неволі утікає;
Були п'ятдесят штири годи у неволі,
Тепер чи не дасть Бог хоть на час по волі...»
Тоді козаки у каюки скакали,
Тую галеру за мальовані облавки брали
Да на пристань стягали,
Од дуба до дуба
На Семена Скалозуба паювали,
Тую галеру на пристань стягали.
Тоді: злато-синії киндяки — на козаки,
Златоглави — на отамани,
Турецькую білу габу — на козаки, на біляки.
А галеру на пожар спускали,

А сребро, злато — на три часті паювали:
Первую часть брали, на церкви накладали,
На святого Межигорського Спаса,
На Трехтемирівський монастир,
На святу Січову Покрову давали,
Которі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за їх, вставаючи і лягаючи,
Милосердного бога благали;
А другою часть поміж собою паювали;
А третюю часть брали,
Очертами сідали,
Пили да гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали,
Кішку Самійла по волі поздоровляли.
«Здоров, — кажуть, — здоров, Кішко Самійлу,
Гетьмане запорозький! Не загинув еси у неволі,
Не загинеш і з нами, козаками, по волі!»
Правда, панове, полягла Кішки Самійла голова
В Києві-Каневі монастирі...
Слава не умре, не поляже!
Буде слава славна
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж рицарями,
Поміж добрими молодцями!
Утверди, Боже, люду царського,
Народу християнського,
Войська запорозького,
Донського,
З усією черню дніпровою,
Низовою,
На многія літа
До кінця віка!

ПОХІД СВІРГОВСЬКОГО НА ВОЛОЩИНУ

Як того пана Івана,
Що Свірговського гетьмана,
Да як бусурмани піймали,
То голову йому рубали,
Ой голову йому рубали,
Да на бунчук вішали,
Да у сурми вигравали,
З його глумували.
А ізнизу хмара стягала,
Що воронів ключа набігала,
По Україні тумани клала;
А Україна сумувала,
Ой Україна сумувала,
Свого гетьмана оплакала.
Тоді буйні вітри завивали:
«Де ж ви нашого гетьмана сподівали?»
Тоді кречети налітали:
«Де ж ви нашого гетьмана жалкували?»
Тоді орли загомоніли:
«Де ж ви нашого гетьмана схоронили?»
Тоді жайворонки повилися:
«Де ж ви із нашим гетьманом простилися?»
У глибокій у могилі,
Біля города — біля Килії,
На турецькій лінії!

ВТЕЧА ТРЬОХ БРАТІВ З АЗОВА, З ТУРЕЦЬКОЇ НЕВОЛІ

Ой то не пили, то пилили,
Не тумани вставали, —

Як із землі турецької,
Із віри бусурменської
З города Азова, з тяжкої неволі три братики
втікали.

Ой два кінними, третій піший-пішениця,
Як би той чужий-чужениця.
За кінними братами біжить він, підбігає,
Об сирі коріння, об білі каміння
Білі ніжки свої козацькі посікає,
Кров'ю сліди заливає.
Ой до кінних братів добігає,
Коней за стремени хапає,
Слізьми проливає,
Словами промовляє:
«Братики мої рідненькії,
Як голубоньки сивенькії,
Станьте, конів попасіте,
Мене обіждіте,
Із собою візьміте,
До городів християнських хоч мало підвезіте».
Тії брати теє зачували,
Словами промовляли:
«Братику ти наш рідний,
Як голубоньку сивий!
Гей, ми і самі не втечемо,
І тебе не візьмемо.
Буде з города Азова погоня вставати,
Тебе, братику, минати,
Будуть в тернах да в байраках
На спочинках минати,
А нас будуть, кінних, доганяти,
Стріляти, рубати
Або живцем в гіршу неволю завертати».

Тее промовляли,
Одтіль побігали,
Найменший братець піший-піхотинець
За кінними братами уганяє,
Коні за стремени бере, хапає,
Дрібними сльозами обливає,
Словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі,
Не хочете ви мене з собою брати, —
Назад коней завертайте,
Із піхов гострі шабельки виймайте,
Мені з пліч голівоньку здіймайте,
Тіло моє порубайте,
У чистім полі поховайте,
Звіру да птиці, туркам на поталу не подайте».
Тії брати тее зачували,
Назад коней завертали,
Словами промовляли:
«Братику наш милий,
Голубоньку сивий,
Що це ти кажеш,
Наше серце ножем мов пробиваєш.
Руки наші на тебе не здіймуться,
І шабельки на дванадцять частей розсиплються,
І душа наша гріхів до віку вічного не відкупиться:
Зроду, братику, сього не чували,
Щоб рідною кров'ю шаблі промивали
Або гострим списом оброщеніє брали». —
«Прошу же вас, братця,
Хотя ж ви до мене одно милосердіє майте:
Будете в терни да в байраки в'їжджати,
В запилі тернове верховіття стинайте,

На дорогу покидайте:

А нехай же я буду знати,

Куди за вами, кінними братами, тікати».

Уже два кінні козаки

В терни да в байраки в'їжджали;

Середульший братець милосердіє має, —

В запилі тернове верховіття стинає,

На дорогу покидає,

Найменшому брату признаков зоставляє:

«А нехай же і він буде знати,

Куди за нами до отця, до матері, до роду втікати».

З тернів да з байраків виїжджають,

На полівку взбігають,

На степи високі,

На шляхи широкі,

На дороги розхильні.

Тоді середульший братець велике милосердіє має,

До старшого словами промовляє:

«Що ти, брат, знаєш, — давай ми з себе сині

жупани скидати,

Червону да жовту китайку видирати,

На дорозі покидати,

Найменшому брату признаков зоставляти:

А нехай же і він буде знати,

Куди за нами, кінними братами, тікати».

Старший братець ізгорда словами промовляє:

«Що мені за вдобство своє турецьке добро на

шматки рвати

Та по шляху розкидати,

Найменшому брату признаков зоставляти?

Він і жив і здоров буде,

Так без всяких признаков додому прибуде».

Середульший братець велике милосердіє має,

У себе червону та жовту китайку видирає,
На дорогу стеле-постилає,
Найменшому брату признаков зоставляє:
«Нехай же він буде знати,
Куди за нами до отця, до матері, до роду втікати!»
Тоді ж то середульший братець милосердіє мав,
До старшого брата словами промовляв:
«Тут, брате, води погожі, трави хороші,
Очерети вдобні,
Станьмо, конів попасімо,
Мало-немного обіждімо,
Чи не прийде до нас піший-піхотинець?»
Старший братець ізгорда словами промовляє:
«Чи іще тобі турецька каторга не увірилася,
Сира сириця в руки не в'їдалася,
Ото як будеш найменшого брата піджидати,
Буде з города Азова велика погоня вставати,
Його буде пішого на спочинках минати,
А нас буде, кінних доганяти,
На три штуки рубати
Або живцем у гіршу неволю завертати».
Найменший братець, піший-піхотинець,
У терни да в байраки убігає,
Тернове верховіття ізнаходжає,
Бере в руки, хапає,
Дрібними сльозами обливає,
До серця козацького молодецького прикладає:
«Ой тут же мої братики проїжджали,
Велике на мене милосердіє мали,
Мені на дорогу признаков покидали».
Біжить він, підбігає,
Із тернів да з байраків, із мелюсів вибігає,
На полівку збігає:

Нема ні тернів, ні байраків
Да ніяких признаков,
Тільки поле леліє,
На йому трава зеленіє.
Біжить він, підбігає на степи високі,
На шляхи широкі,
На дороги розхильні,
Червону да жовту китайку знаходжає,
Бере в руки, хапає,
Дрібними сльозами обливає,
До серця козацького молодецького прикладає,
Словами промовляє:
«Недурно сядь китайка по шляху валяє,
А, видно, моїх братів живих на світі немає.
Видно, з Азова велика погоня вставала,
Мене в тернах да в байраках на спочинках
минала,

А моїх братів доганяла,
На три штуки рубала
Чи живих у гіршу неволю завертала!
Ой якби міг би я знати,
Чи моїх братів постріляно, чи порубано,
Чи живих у руки забрато, —
Гей! Да пішов би я по степах блукати,
Тіла козацького молодецького шукати,
Тіло козацьке молодецьке ізнаходити,
В чистім полі поховати,
Звіру да птиці на поталу не подати».
Біжить він, підбігає,
Аж тільки своїх братів слідочки забачає.
Побило козаків в полі
Разом три недолі:
Перва недоля — безводде,

Друга недоля — безхліб'є,
А третя — буйний вітер із ніжок валяє.
До Савур-могили доходжає,
На Савур-могілі безпечно оддихать лягає.
Із неба води й погоди дев'ятого дня дожидає.
Що туди до його вовки-сіроманці доходжали,
Орли-чорнокрильці налітали,
У головках сідали,
Хотіли заздеголя живота
Темні похорони одправляти,
Він на їх соглядає,
Словами промовляє:
«Вовки-сіроманці,
Орли-сизокрильці,
Гості мої милі,
Мало-немного обіждіте,
Покіль душа з тілом розлучиться,
Тоді будете до мене находжати,
Тіло моє жваковати,
Жовту кість по балкам разношати,
Попід зеленими яворками ховати,
Комишами укривати».
От ногами не піде і руками не візьме,
Ясно очима на небо не взгляне,
Він на небо соглядає,
Словами промовляє:
«Голова моя козацька,
Голова моя молодецька!
Ти пробувала в землях турецьких,
В вірах бусурменських!
Дев'ять день у устах хліба-солі не маю,
На безводді погибаю».
То ж не хмари наступали,

Не дрібні дощі накрапали,
Як душа козацька молодецька
Із тілом розлучилась.
Що тоді до його вовки-сіроманці доходжали,
Біле тіло жваковали,
Орли-чорнокрильці налітали,
У головках сідали,
На чорні кудрі наступали,
З-під лоба карі очі висмикали;
А ще зозулі налітали,
У головах сідали,
Як рідні сестри, кукували;
А ще дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббирала;
Вовки-сіроманці находжали,
Жовту кість по балках розношали,
Попід зеленими яворками ховали,
Комишами укривали,
Жалібненько квилили-проквляли:
То ж вони темний похорон одправляли.
Уже два кінні козаки
До річки Самарки стали вибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Тоді ж то старший братець словами промовляє:
«Отут води погожі і трави хороші,
Очерети удобні й могили високі.
Станьмо, коні попасімо,
Покіль сонце обігріє,
Чи не прибуде до нас піший-піхотинець.
Тепер я на його велике милосердіє маю:
Усю добич із себе скидаю,
Його міждо коней хватаю». —
«Було, братець, тоді хватать, як я казав,

А тепер уже дев'ять день, як хліб-сіль їв, —
Досі на світі немає».

Коней пуstopаш попускали,
Кульбаки під себе слали,
Ружжа по комишах ховали,
Безпечно оддыхать полягали,
Святої зорі дожидали.

Як став божий світ освітати,
Стали козаки на коней сідати,
Через річку Самарку у землі християнські
проїжджати.

Старший братець промовляє словами:

«Як будемо, брате, додому, до отця, до матері
доходжати,

Як будем їм правду казати?

Будем ми їм правду казати,
Дак будуть нас отець-мати
До віку вічного проклинати.

А будемо ми перед їми лгати,
Та буде нас Бог відомо і невідомо карати.

А так, брат, скажемо: не у одного пана
пробували,

Не один хліб-сіль їли;

Ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Дак ми до його заїжджали.

«Уставай, братець, з нами, — казали, —
з тяжкої неволі втікати».

Дак він нам, будто, так сказав:

«Утікайте ви, братця,

А я буду тут оставаться,

Чи не буду луччого щастя і долі собі мати».

Старий отець-мати помруть,

Дак будем наполу ґрунти-худобу паювати,

Не буде третій меж нами мішати».
Тее промовляли,
Відтіть поїжджали.
То ж не орли-чорнокрильці заклекотали,
Як їх турки-яничари з-за могил напали,
Постріляли, порубали,
Коней, здобичу назад завертали,
Полягла двох козаків голова вище річки Самарки,
А третя у Савур-могилі.
А слава сяє, — не умре і не поляже
Однині і до віка;
Даруй, Боже, вам, господа,
Всім слушащим на многая літа.

БУРЯ НА ЧОРНОМУ МОРІ

Ой на Чорному морі,
На білому камені,
Ой то там сидить ясен сокіл-білозірець,
Низенько голову склонив,
Та жалібно квилить-проквіляє,
Та на святе небо,
На Чорнеє море
Іспильна поглядає.
Що на святому небі,
На Чорному морі не гаразд починає:
На святому небі усі звізди потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило;
На Чорному морі не гаразд починає:
Ізо дна моря сильно хвиля вставає,
Судна козацькі молодецькі на три часті

розбиває.

Перву часть одбивало —
У тихий Дунай заношало;
Другу часть одбивало —
У землю Грабськую
На каторгу турецьку заношало;
Третю часть одбивало —
Да на Чорному морі затопляло.
То тоже при тій часті два братики рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
То вони потопали,
Порятунку собі нівідкіля не мали.
Да вони один до одного припливали,
Словами промовляли,
Гірко ридали,
Прощенія домагали,
Перед Господом милосердним гріхи свої
сповідали.

Ой между ними третій чужий-чужениця,
Бездільний, безрідний і безпомощний, потопає,
Порятунку собі нівідкіль не має.
То він до їх припливає,
Словами промовляє,
Гірко сльозами ридає —
Прощенія домагає,
Перед Господом милосердним
Гріхи свої сповідає.
То ті брати промовлять словами,
Обіллються гірко сльозами:
«Се ж то нас, браття, не сильна морська хвиля
затопляє —

Се то отцева молитва і материна
Нас, видимо, карає:
Що як ми у охотне військо виряджалися,

То од отця, од матки прощення не приймали
Да старую матусю ми од себе а й стременими
одпихали;

То тоже ми собі превелику гордість мали:
Старшого брата у себе за брата не мали,
Сестру середульшу марне зневажали,
Близькому сусіді хліба й солі ізбавляли;
Тоже ми собі превелику гордість мали:
Проти Божих церков їжджали,
Шлички із голов не здіймали,
На своє лице хреста не клали,
Милосердного Творця на поміч не призивали,
Да по улицях кіньми вигравали,
Да проти себе нікого не стрічали,
Діток малих кіньми розбивали,
Кров християнську на сиру землю проливали!
Ей, коли б то нас, браття,
Могла отцева і матчина молитва відсіля

визволяти,

То нехай же б ми могли вже знати,
Як отцеву і матчину молитву штити-поважати,
І старшого брата за рідного батька мати,
Сестру середульшую штити-поважати,
Близького сусіду у себе за рідного брата мати!»
То як стали словами промовляти,
Отцеву і матчину молитву споминати, —
Став Господь милосердний їм помагати,
Стало Чорне море утихати;
То так-то утихло,
Ніби не гуляло.

То стали ті два брати к берегу припливати,
Стали на білий камінь рученьками брати
Да на край виходжати,

На край веселий,
Между мир хрещений,
У города християнської
Та до отця, до матки в гості прибувати.
То тоже отець-мати навпроти синів виходжали,
Синів питали:
«Ой сини, пани-молодці!
Чи добре вам у дорозі починало?» —
«Добре, отець і мати, нам було на Чорному морі
гуляти,
Тільки не добре було, отець і мати,
Чужому-чужениці на Чорному морі потопати:
Йому прощення ні од кого прийняти
І на чужині порятунку дати!»
Да услыши, Господи, у просьбах, у молитвах
Люду царському,
Народу християнському
І усім головам слухащим
На многая літа
До конца віка!

РОЗМОВА ДНІПРА З ДУНАЄМ

Питається Дніпро тихого Дунаю:
«Тихий Дунаю,
Що я своїх козаків на тобі не видаю?
Чи твоє дунайськеє гирло моїх козаків пожерло,
Чи твоя, Дунай, вода моїх козаків забрала?»
Промовить тихий Дунай до Дніпра-Славути:
«Дніпр-батьку, Славуто!
Сам собі думаю та гадаю,
Що твоїх козаків у себе не видаю:

Уже четвер года, три місяця вибиває,
Як твоїх козаків у мене немає,
Ні моє дунайськеє гирло твоїх козаків
не пожерло,
Ні моя дунайська вода твоїх козаків не забрала,
Їх турки не постріляли, не порубали,
До Города-царя в полон не забрали.
Всі мої квіти луговії і низовії пониділи,
Що твоїх козаків у себе не виділи.
Твої козаки на черкеській горі пробувають,
Холодної води в барила набирають,
Шляхи і дороги замічали,
Городи бусурменські плюндрували,
Огнем-мечем воювали,
Сребра-злата по достатках набирали,
До річки Хортеці прибували,
Велику переправу собі мали,
До стародавньої Січі поспішали,
У стародавній Січі очертою сідали,
Сrebro і злато турецьке на три часті паювали.
Мед і оковиту горілку подпивали,
За весь мир Господа прохали...»
Котрії козаки чистим полем гуляли,
Річки низовії, помічниці дніпровії, добре знали.

ОЛЕКСІЙ ПОПОВИЧ

У святую неділеньку, рано-пораненько,
На Чорному морі та на камені біленькому,
Сидів сокіл ясенький, жалібненько квилить-
проквіляє,
Свою головку низенько склоняє,

А на Чорне море спільна поглядає,
Що на Чорному морі все не добре починає:
Береть судно козацьке-молодецькеє на три часті
розбиває;
Одну часть узяло у орабську землю занесло,
А другу часть ухватило у дунайське гирло
забило,

А третя часть — де ся має? —
Посеред Чорного моря на бистрій хвилі
потопає...

А при тій часті був гетьман кошовий, —
Грицько Збурівський.

То він на чердак ізходжає,
Гірко плаче та ридає,
Словами промовляє:

«Ой ви, сотники, і полковники, і козаки
рядовії!

Сповідайтеся, братця, і к Чорному морю
І наперед Богу милосердному і отаману
кошовому:

Которий на собі найбільше гріхів має!»

То всі сотники, всі полковники замовчали,
Тільки озивається Олексій ПоповичПирятинський,
писар військовий і козак лейстровий.

То він на чердак ізходжає, словами промовляє:

«Ой ви, сотники, і ви, полковники, і козаки
рядовії,

То добре ви собі учиніте, возьміть мене, чорною
китайкою очі зав'яжіте,
Та білий камінь до шиї причепіте,
Та візьміть мене самого на Чорне море пустіте.
Нехай я буду сам на Чорному морі своєю
головою дарувати,

Аж не війська, товариства сердешного невинні
душі теряти!..

Я-то, — каже, — братця, з Пирятина города
виїжджав,

Із отцем, із матір'ю прощення не ймав,

На свого доброго коня сідав,

Свого отця і матір в груди поторкав,

І близьких сусідів з хліба і солі збавляв,

Свого старшого брата за брата не мав,

Добрим конем по улиці пробігав,

І чужих діток ростручав,

І кров християнську на сиру землю проливав;

А мимо церков їхав, мимо Святого Миколая, —

Шличка не скидав,

На собі хреста не покладав;

А лиш би то я на свого доброго коня поглядав

Та на своє здоров'я козацьке-молодецьке уповав.

Коли б то мені Бог поміг у добром здоров'ї у сієї

потребі сходити,

То мог би я отцеву й материну молитву

шанувати й поважати, рано й

пізно споминати!»

То як став Олексій Попович свої гріхи

милосердному Богу,

І Чорному морю, і отаману Кошовому по правді

повідати,

То стало Чорне море унімати.

То так воно унімало,

Як би ніколи й не грало!

Став із Дніпра тихий вітер повівати,

Стало судно козацьке-молодецьке до буйної

Приспи прибувати.

То одну часть взяло — з орабської землі винесло,

А другу часті ісхватило — із дунайського гирла
вирвало

Та до буйної Приспи прибило...

То всі козаки на сиру землю сходжали,
К сирій землі низькі поклони ударяли;
А Олексій Попович Пирятинський на сиру землю
сходжає, —

Бере у руки Святоє Письмо, читає,
До сотників, до полковників словами промовляє:
«Ой же козаки, пани всі молодці,
От тим-то, каже, братця, годиться отцева й
материна молитва!

Хто отцеву і материну молитву споминає,
То отцева і материна молитва і помощ спомагає,
Ізо дна моря душу виймає
І од гріхів од смертельних іскупляє!..»

То всі сотники і полковники теє зачували,
До Лексія Поповича словами промовляли:
«От же, Олексію Поповичу, хотя ти береш в руки
Святе Письмо, читаєш,

А лиш би то ти більше гріхів на собі не маєш?!»

Та тоді вони на сирій землі проживали,
Молебні наймали,
Отцеву й материну молитву споминали,
Самі поміжду собою дивом дивували:

«Що на якій то бистрій хвилі на Чорнім морі ми
пробували,

На середині потопали,

Та не одного козака не втеряли!

Шо нас Господь милосердний виніс

На край веселий,

Между мир хрещений!..»

Дай, Боже, миру царському,

Народу християнському
На многі літа,
До кінця віка!

СМЕРТЬ ФЕДОРА БЕЗРІДНОГО

Понад сагою
Дніпровою
Молодий козак обід обідає,
Ні думає, ні гадає,
Що на його, молодого,
Ще й на чуру малого,
Біда настає.
То не верби луговії зашуміли,
Як безбожні ушкали налетіли,
Федора Безрідного,
Отамана курінного,
Постріляли, порубали,
Тільки чури не впіймали.
То малий чура до козака прибуває,
Рани йому глибокі промиває;
То козак йому промовляє:
«Чуро, мій чуро!
Вірний слуго,
Піди ти степом
Понад Дніпром,
Послухай ти, чуро, чи то гуси кричать,
Чи лебеді ячать,
Чи ушкали гудуть,
Чи, може, козаки Дніпром ідуть?
Коли гуси кричать
Або лебеді ячать,

То ти зжени,
Коли ушкали гудуть,
Мене схорони,
Коли ж козаки йдуть —
То об'яви: нехай вони човни до берега
привертають,
Мене, козака Федора Безрідного, навіщають».
То чура малий по берегу пробігав,
Козаків забачав,
Шапкою махав,
Словами промовляв:
«Панове молодці, добре ви дбайте,
Човни привертайте,
До отамана курінного поспішайте».
То козаки теє зачували,
До берега привертали,
Отамана навіщали.
Тоді козак чуру вихваляє,
Словами промовляє:
«Чуро мій, чуро,
Вірний слуго,
Коли ти будеш вірно пробувати —
Будуть тебе козаки поважати».
То теє промовляв,
Опрощення зо всіма брав,
Милосердному Богу душу оддав.
Тоді козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Федора Безрідного ховали,
В семип'ядні пищалі гримали,
У суремки жалобно вихваляли!
То ще добре козацька голова знала,
Що без війська козацького не вмирала.

ХВЕДІР БЕЗРІДНИЙ

По потребі, по потребі барзо то по царській
Много війська і помнажено і посічено,
То ніхто ж то поміж тим трупом жив не буває,
Тільки джура Ярема промешкає,
Та тільки Хведора безрідного та бездільного,
на рани смертельнії постріляного
та порубаного знаходжає,
Чотири рани широких, а чотири глибоких...
То ще ж він шличок іздіймає,
До Хведора до бездільного та безрідного словами
промовляє:
«Ей здоров, здоров, Хведоре, бездільний та
безрідний!

Чи ти живий пробуваєш,
Яку ти мені славу козацьку-молодецьку
одкриваєш?»

То це ж Хведір бездільний та безрідний зачуває,
До джури до Яреми промовляє:
«Джуронько мій, малий-невеличкий! Возьми ти
мого доброго коня вороного!»

І свій каптан дорогий із себе скидає,
І тяги червонії із себе знімає,
Та джурі Яремі на руки оддаває:
«А візьми ж ти, джуронько мій, малий-невеличкий
Яремо,

Каптан дорогий од піл до коміра золотом
гаптований,
І тяги червонії на себе надівай,
І на мого доброго коня сідай,
Та передо мною козацький обичай увесь обертай;
Чи можеш ти знати

Козацький звичай козакам оддавати?

Біжи ж ти скоренько та поспішненько понад
Дніпром-лугом,
Як будуть ушкали густі, то ти схоронися,
А як будуть козаки Дніпром-Славутою іти, то ти
озовися

І про мене, Хведора бездільного та безрідного,
козакам обзовися!..»

Що як побіг джура Ярема понад Дніпром-Славутою
Козацьким поспіхом поспішненько,
То він їхав — не день, не два...

Ушкали гудуть,

А козаки Славутою не йдуть!..

Як став він понад Дніпром із лугів із зелених
виїжджати,

Стали козаки джуру Ярему стрічати,

Стали молодецького доброго коня і тяги червонії і
каптан дорогий в вічі забачати,

Стали на його згрозна гукати:

«Ей, джуроньку, малий-невеличкий Яремо!

Де ти сього доброго вороного коня запопав

І тяги червонії і дорогий каптан заслужив?

Мабуть, каже, ти Хведора бездільного та безрідного
або продав,

Або живцем у землю закопав?»

Джура Ярема теє зачуває,

Шличок іздіймає

І козацький обичай увесь перед козаками
оддаває.

«Ні, — каже, — я Хведора бездільного та безрідного
не запродав

Живцем у землю не закопав,

А тільки чуть живого между трупом застав,

На чотири рани глибоких,

А на чотири широких

Посіченого, порубаного знаходив;

То ви козацький звичай добре знайте

Та Хведора бездільного та безрідного тіло

козацьке-молодецьке

На поталу птиці-звіру не подайте;

Хорошенько тіло його козацьке-молодецьке

поховайте!»

То вони тії слова зачували,

Сорок чоловіка із табору одлучали

Та по Хведора бездільного та безрідного

посилали.

То вони ж то сорок чоловіка та дванадцять день

помежду трупом промешкали,

Поки Хведора бездільного та безрідного тіло

козацьке-молодецьке знаходили,

Ну живого його, козака, не застали.

То вони його тіло козацьке-молодецьке на червону

китайку забирали,

Та з Дніпра чистої води набирали,

Та його рани глибокі і широкі промивали,

Та булатними шаблями глибоку яму копали,

Та його тіло козацьке-молодецьке хорошенько

поховали,

Та шличками персть носили,

І високу могилу висипали;

І в головах дубовий прапірок поставили,

Хорошенько поховали,

А чим його поминали,

Що в себе сухарі в сумках мали...

Хотя Хведора бездільного та безрідного голова

полягла,

Так його слава козацька-молодецька не вмере,
не поляже

Міжду панами,
Міжду козаками,
Міжду всіма православними християнами,
Однині довіка,
На многії літа!

СМЕРТЬ КОЗАКА-БАНДУРИСТА

Ой на татарських полях,
На козацьких шляхах
Не вовки-сіроманці квилять-проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клеочуть і під небесами
літають:

То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
У кобзу грає-виграває,
Голосно співає...
Кінь біля його постріляний, порубаний,
Ратище поламане,
Піхви без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою,
Тільки й зосталась йому бандура подорожня,
Та у глибокій кишені люлька-бурунька,
Та тютюну півпапушки.
Козак-сердега люлечку потягає,
У кобзу грає-виграває,
Жалібно співає:
«Гей, братця, пани-молодці,
Козаки-запорожці!
Де ви ся повертаєте,

Як ви ся маєте?

Чи до Січі-матері прибуваєте?

Чи ляхів-ворогів киями покладаєте?

Чи татар-бусурменів малахаями, як череду, у полон
заганяєте?

Коли б мені Бог поміг старі ноги розправляти,
За вами поспішати,

Може б, ще я здужав на останку віку вам заграти,
Голосно заспівати! Нехай би моя кобза знала,
Що мене рука християнська поховала!

А вже мені, старенькому, без кобзи пропадати:

Не зможу я по степах чвалати,

Будуть мене вовки-сіроманці зустрівати,

Будуть дідом за обідом коня мого заїдати.

Кобзо ж моя, дружино вірная,

Бандуро моя мальованая! Де ж мені тебе діти?

А чи у чистому степу спалити

І попілець по вітру пустити?

А чи на могилі положити?

Нехай буйний вітер по степах пролітає,

Струни твої зачіпає,

Смутнесенько, жалібнесенько грає-виграває.

То, може, подорожні козаки бігтимуть близенько,

Почують, що ти граєш жалібненько,

Привернуть до могили...»

ІВАСЬ КОНОВЧЕНКО, ВДОВИЧЕНКО

Ой, на славній, панове, Україні,

У славнім городі у Корсуні,

Там кликне-покликне Хвилон, корсунський

ПОЛКОВНИК,

Козаків на Черкень-долину ув охотне військо

викликає:

«Гей, козаки, діти-друзі!

Прошу я вас, добре дбайте:

Чи нема міждо вами котрого козака старинного,

Отамана курінного, —

У першому разі на герці погуляти,

За віру християнську одностайно стати?

Чи не міг би котрий козак собі слави-лицерствія

достати?»

Оттоді ж то у городі Крилові жила собі удова,

Старенька жона,

По мужеві Грициха,

А на прізвище Коновчиха,

Та мала собі сина єдиного — Івася Вдовиченка,

Змалку леліла, у найми не пускала,

Чужим рукам на потурання не давала.

Іще ж то удова глас козацький зачуває,

Сина свого, Івася Вдовиченка, у поле до плугів

одсилає.

Оттоді-то Хвилон, корсунський полковник,

На доброго коня сідав,

До города Крилова прибував,

Хрещатий корогов на ринку поставляв,

Осавули по вулицях розсилав,

Червонії прапорки у руки давав.

Осавули по вулицях пробігали,

Червонії прапорки у руках проношали,

Козаків на Черкень-долину ув охотне військо

викликали.

Іще ж то сам Хвилон, корсунський полковник,

На доброго коня сідає,

Міждо винниці і міждо броварниці пробігає,

Іще стиха словами промовляє:

«Гей, винники-броварники!

Годі вам по запічках валяться,

По броварнях пив варити,

По винницях горілок курити,

Очей своїх молодецьких викуряти,

Своїми молодецькими плічми сажі витирати, —

Ходіте з Хвилонем, корсунським полковником,

на Черкень-долину ув охотне військо гуляти:

Чи не міг би котрий козак собі слави-лицерствія

достати!»

Отоді ж то Івась Удовиченко у полі глас козацький

зачуває,

Із поля до господи піхотою прибуває,

До матері, старенької удови, крижем у ноги впадає:

«Ой мати моя, вдово,

Старенька жоно!

Благослови мені, козакові молодому, у першому

разі на герці погуляти,

За віру християнську стати:

Чи не міг би я собі слави-лицерствія достати?»

Тоді-то вдова стиха словами промовляє:

«Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє!

Чи тобі в мене нічого спити,

Чи нічого з'їсти,

Чи ні в чому хороше сходити?

Чи тебе городова старшина не знає,

Чи міщанська челядь не поважає?

Єсть у нас коні воронії

І чотири воли плуговії, —

Будем ми у полі хліб орати,

Будем панів і козаків на хліб — на сіль затягати,

Будуть нас без лицерствія добре знати».

То Івась Удовиченко промовляє:

«Ой мати моя, вдово,

Старенька жоно!

Хоча ж у нас є й коні воронії

І чотири воли плуговії,

Хоча ми будемо у полі хліб орати,

Будем панів і козаків на хліб — на сіль зтягати, —

Будуть мене пани й козаки напідпитку зневажати:

Полежієм, домотуром, гречкосієм узивати.

А коли б ти, мати, добре дбала,

Дев'ятеро скоту із кошари на вибір займала,

До города Корсуня одбувала,

Із жидом-рандарем торг торгувала,

Мені, Івасеві Вдовиченку, коня на славу

спаровляла,

Що моя душа козацька барзо улюбовала».

Тоді-то удова,

Старенька жона,

Істиха словами промовляє:

«Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє!

Не за тобою сі скарби-маєтки збирала,

Щоб я тобі коня на славу спаровляла!» —

«Щоб же ти сього говорить не дождала!»

Оттоді-то як у святий день у неділю

Удова,

Старенька жона,

До Божої церкви ік утрени одходила,

Всю козацькую зброю у кімнату замикала,

Тільки шаблю булатну

Та пицаль семип'ядну

На кілку покидала.

Тоді ж то Івась Вдовиченко

Шаблю булатну

І пищаль семип'ядну
Забирає,
Козацьке собі запалчиве серце має,
Келепом кімнату одбиває,
Всю козацьку зброю на плечі забирає,
Піхотою ув охотне військо поспішає,
Матір стареньку на воротях стрічає,
Ізгорда словами промовляє:
«Гей, мати моя, вдово,
Старенька жоно!
Не подобало б тобі козакові молодому
й дороги переходити,
Подобало б тобі в кутку сидіти
Та хоть чужую дитину малую колихати,
Аби як з упокоєм хліба-солі уживати!»
Тоді-то вдова,
Старенька жона,
Удариться об поли руками,
Обіллється дрібними сльозами,
Промовить стиха словами:
«Ой Івасю Вдовиченку, дитя моє!
Бодай же ти й туди не дійшло
І відти не прийшло!
Щоб тебе перва куля не минула,
У первій військовій потребі спіткала!»
Оттоді-то вдова,
Старенька жона,
Два дні свого сина клене-проклинає,
На третій день подумає-погадає,
Руки до Бога здіймає,
Господа з небес благає:
«Дай мені, Боже, сі слова перед собою мати,
А свого сина, Івася Вдовиченка,

Хоч раз у вічі повидати!»

Тоді ж то вдова, — не вбогою себе мала, —
Одинадцятєро скоту з кошари на вибір займала,
До Корсуня одбавляла,
Із жидом-рандарем торг торгувала,
Івасеві Вдовиченку коня на славу спаровляла,
Ще козакові запорозькому сім кіп на жупан
давала,

А три копи на оковиту горілку:

«Ей, козаче, козаче!

Коли б ти добре дбав:

Де мого сина нагониш,

Там його окониш,

Добрим лицарем настановиш.

Нехай він по походах піхотою не ходить,

Своїх молодецьких ніжок не вриває,

Мене, матері, старенької вдови, не проклинає!»

Тоді-то козак, — як він коня до рук приймав,

На Гайман-долині козаків наганяв,

Чотири сотні обминав,

У п'ятій сотні Івася Вдовиченка пізнавав,

Коня до рук йому уручав.

Тоді ж то Івась Удовиченко на доброго коня сідає,

Міждо козаками, як сокіл, літає:

«Я ж думав, що мене мати клене-проклинає,

Аж вона обо мні великеє старання має!

Дай мені, Боже, сей поход сходити,

Знав би я, як свою матір у домі споважати!»

Оттоді-то на Черкень-долину прибували,

Козацькими таборами постали.

Тоді ж то Хвилон, корсунський полковник,

Із намету виходжає,

До козаків стиха словами промовляє:

«Гей, козаки, діти-друзі!
Прошу вас, добре дбайте:
Чи нема міждо вами котрого козака старинного,
Отамана курінного, —
У першому разі на герці погуляти,
За віру християнську достойно і праведно стати?
Чи не міг би которий козак слави-лицерствія
достати?»

Тоді-то всі козаки мовчали,
Тільки Івась Удовиченко стиха словами
промовляє:

«Ой Хвилоне, корсунський полковниче,
Батьку старий!
Благослови мені, козаку молодому,
У першому разі на герці погуляти,
За віру християнську достойно-праведно стати!
Чи не міг би я собі слави-лицерствія достати?»
Тоді ж то Хвилон, корсунський полковник,
Стиха словами промовляє:

«Ой Івасю Вдовиченку!
Ще ти дитя молоде,
Розумом недійшле,
У походах не бувало,
Крові християнської не вбачало:
Кров християнську побачиш,
Барзе скоро ізомлієш.
Чи не обереться котрий козак старинний?»

Тоді Івась Вдовиченко промовляє:
«Ой Хвилоне, корсунський полковниче,
Батьку старий!
Візьми ти утя одно старее,
А друге младеє,
Пусти ти на воду:

Чи не однаково буде плисти младе,
Як би старе?

Чи не однаково буде козак молодий
На герці гуляти, як би старий?»

Тоді ж то Хвилон, корсунський полковник,
Стиха словами промовляє:

«Ой Івасю Вдовиченку, дитя молодее!

Коли ж ти мою загадку відгадав,

Благословляю ж тобі у першому разі на герці
погуляти!»

Тоді ж то Івась Удовиченко,

Як од Хвилона, корсунського полковника,

Благословення приймав,

Сам на доброго коня сідав,

Міждо козацькими таборами пробігав,

Шлик із себе складав,

Батькову й матчину молитву споминав.

Із усяким козаком сердешне опрощення мав,

Старого козака рідним батьком узивав,

Молодого козака рідним братом узивав,

На турецькі табори пробігав,

Турецькі намети поперевертав,

Турок п'ятдесят під міч узяв,

Дев'ятеро живцем ізв'язав,

Перед Хвилона, корсунського полковника,

в намет приставляв.

Тоді-то Хвилон, корсунський полковник,

із намету виходжає,

Івася Вдовиченка рідним братом узиває:

«Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!

Десь ти, — каже, — у походах бував,

Козацьких звичаїв познав;

Прошу ж тепер до свого намету, —

Сядем ми з тобою, поговоримо про козацькі
прикмети».

Тоді ж то Івась Удовиченко
З Хвилонем, корсунським полковником,
Попліч сідає,
Мед та оковиту горілку попиває.
Як став у собі нещасний хміль зачувати,
Став удруге у Хвилона, корсунського полковника,
Благословення прохати.

Тоді-то Хвилон, корсунський полковник,
Істиха словами промовляє:
«Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!
Не велю я тобі хмельному на герці гуляти,
А велю я тобі у наметі на моєму ліжкові
одпочивати».

Тоді-то Івась Удовиченко на те не вважає,
Удруге на доброго коня сідає,
Міждо козацькими таборами пробігає,
Шлика не скидає,
Хреста на себе не складає,
Батькової і материної молитви не споминає
І всякого козака зневажає.

Тоді-то на Черкень-долину пробігав...
Як став із Низу літній вітер повівати,
Став його нещасний хміль ізнемагати.
Став він коневі на гриву ізлягати,
Став і поводи з рук упускати...
Стали його турки в хмелю пізнавати,
Стали по очеретах засідати,
Стали його з коня збивати...
Став його кінь по Черкень-долині сам гуляти.
Тоді ж то Хвилон, корсунський полковник,
із намета виходжає,

На Черкень-долину поглядає,
До козаків стиха словами промовляє:
«Гей, козаки, діти-друзі!
Прошу я вас, добре дбайте,
На коні сідайте,
На Черкень-долину пробігайте:
Не дурно Івася Вдовиченка кінь по степу гуляє, —
Мабуть, нашого першого лицаря на світі немає!
Хоч його тіло у трупу знаходжайте,
Перед Хвилона, корсунського полковника,
у намет приставляйте!»

Оттоді-то козаки добре дбали,
На коні сідали,
На Черкень-долину пробігали,
Івася Вдовиченка у трупу тіло знаходили,
Вже він і очима не гляне,
І руками не здійме,
І ногами не піjde,
Тільки стиха словами промовляє:
«Помалу, браття! Не вразьте моїх смертельних ран!
Не булатними шаблями мене рубали,
Не ординськими стрілами з коня збивали, —
Се мене батькова молитва та материні сльози
побили!»

Оттоді-то козаки добре дбали,
Івася Вдовиченка взяли,
Перед Хвилона, корсунського полковника,
у намет приставляли.
Тоді ж то Хвилон, корсунський полковник,
із намета виходжає,
Істиха словами промовляє:
«Ой Івасю Вдовиченку, братику мій рідний!

Я ж тобі не велів хмельному на герці гуляти,
А велів тобі у наметі на моєму ліжкові

одпочивати!»

Тоді-то Івась Удовиченко стиха словами

промовляє:

«Ой Хвилоне, корсунський полковниче,
Батьку старий!

Не булатними шаблями мене рубали,
Не ординськими стрілами з коня збивали, —
Се мене батькова молитва та материні сльози

побили».

То Хвилон, корсунський полковник, промовляє:

«Де ж тепер, Івасю Вдовиченку, повелиш поховати:

Чи до города Крилова одбавляти,

Чи на Черкені-долині по-козацьки поховати?» —

«Ой Хвилоне, корсунський полковниче,

Батьку старий!

Не велю я тобі до города Крилова одбавляти,

Моїй матері туги й жалю завдавати,

А велю на Черкені-долині по-козацьки поховати...»

Оттоді ж то козаки добре дбали,

Штихами суходіл копали,

Шликами землю виношали,

Із усяких пищаль подзвонили, —

По Івасю Вдовиченку похорон ізчинили...

Оттоді-то козаки назад до города Корсуня

прибували.

То ще вдова козаків стрічала,

У козаків сина свого питала.

То один козак сказав їй правду:

«Ей, мати-вдово,

Старенька жоно!

Не журись по своєму синові, Івасю Вдовиченку!
Уже ж тепер твій син на Черкені-долині
оженився...

Поняв собі туркеню, препишную панну;
Уже ж він і в військо не ходить,
Ніякої податі не дає,
Ніхто в козацький угол не стукає».

Оттоді-то вдова не догадлива бувала,
Ще у другого козака правди питала.
То другий козак усю правду їй сказав:

«Ей, удово,
Старенька жоно!

Не журись по своєму синові, Івасю Вдовиченку!
Уже ж тепер твій син на Черкені-долині
оженився:

Поняв собі туркеню, препишную панну;
Уже ж тепер він в військо не ходить,
Ніякої податі не дає...

Ніхто в козацький угол не стукає:

Поняв собі панянку —

У чистім полі могилу-землянку;

На могилі трави зелененькі

І квітки біленькі...» —

«А я ж думала, що буду із своїм сином жити,

Чужоземській невістці годити,

Аби як з упокоєм хліб-сіль уживати!..»

Оттоді ж то удова не убогою себе мала, —

Всіх козаків у двір завертала,

Бочку меду, а другу оковитої горілки викотила,

Всіх козаків поїла-годувала,

По Івасю Вдовиченку похорон і весілля зчинила.

Оттоді ж то Івась Вдовиченко помер,

А слава його не вмре, не поляже!..

СМЕРТЬ КОЗАКА НА ДОЛИНІ КОДИМИ

На узбоччі долини біля двох сокорів козацьких,
Там козак постріляний, порубаний
на рани смертельні знемагає
І праведного судію з неба бажає,
При собі отця-неньки не має.
Рани постріляні кров'ю зійшли,
Порубані — к серцю прийшли.
Тоді козак долину Кодиму трьома клятьбами
проклинає:

«Бодай ти, долино Кодимо,
Мхами, болотами западала,
Щоб у весну Божу ніколи не зорала, не позорала,
Що я на тобі третій раз гуляю,
В тебе козацької здобичі собі ніякої не маю;
Первий раз гуляв — коня вороного втеряв,
Другий раз гуляв — товариша сердечного втеряв,
Третій раз гуляю — сам голову козацькую покладаю».

Орли-чорнокрильці,
Козацькії дозірці,
Налітають,
Козацькую душу доглядають.
То вже козак молодий отця й неньку споминає:
«Поможи мені, отцева й матчина молитва,
на колінцях стати,

Семип'ядную пищаль у руки достати,
По три мірці пороху підсипати,
По три кульки свинцевих набивати,
Орлам-чорнокрильцям,
Козацьким дозірцям,
Великий подарунок посилати».

То вже козак молодий,

Товариш військовий,
По три мірці підсипає,
По три кульки набиває,
Орлам-чорнокрильцям,
Козацьким дозірцям,
Великий подарунок посилає...
Сам на себе в землю щирим серцем впадає,
Тисячу пищаль на колінця одкидає,
Ще й на море поглядає.
Що море трьома цвітами процвітає:
Первим цвітом — островами,
Другим цвітом — кораблями,
Третім цвітом — молодими козаками.
Що козаки, добрі молодці,
На долину Кодиму прибували,
Срібла-злата много набирали,
Козака постріляного, порубаного знаходили,
Шаблями, наділками яму копали.
В семип'ядну пищаль продзвонили,
Славу козацьку учинили,
Шапками, приполами семикіпну висипали.
На могилі прапорок устромили,
Славу козацьку учинили.

ПРО СМЕРТЬ ТРЬОХ БРАТІВ КОЛО САМАРКИ

Ой, усі поля Самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли;
Тільки не згоріло у річки Самарки,
У криниці Салтанки,
Три терни дрібненьких,

Три байраки зелененьких;
То тим вони не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
Постріляні да порубані спочивали.
То тим вони спочивали,
Що на рани пострілянії да порубанії дуже
знемагали.

Озоветься старший брат до середульшого
словами,

Обіллється гіркими сльозами:
«Прошу я тебе, братику мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Добре ти учини:
Хоч із річки Самарки
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди,
Рани мої постріляні да порубані окропи-охолоди!»
То середульший брат теє зачуває,
До його словами промовляє:

«Братику мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не доймаєш,
Чи ти мене на сміх підіймаєш?
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля постріляла?
Що маю я на собі дев'ять ран — рубані широкі,
А чотири — стріляні глибокі!
Так ми добре, брате, учинімо,
Свого найменшого брата попросімо:
Нехай найменший брат добре дбає,
Хоч навколішки вставає,
Військову суремку в головах достягає,

У військову суремку добре грає-програває;
Нехай би нас стали странні козаки зачувати,
До нас доходжати, смерті нашої доглядати,
Тіло наше козацьке-молодецьке в чистім полі
поховати!»

То найменший брат теє зачуває,
До старших братів словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
Як голубоньки сивенькі!
Не єсть се нас шабля турецька порубала,
Не єсть се нас куля яничарська постріляла,
А єсть се отцева й паніматчина молитва покарала!
Як ми ув охотне військо од отця, од матері, од роду
од'їжджали,
Ми з отцем, з матір'ю і з родом опрощення
не брали!

А як против церкви, дому Божого, проїжджали,
Ми шапок з голови не знімали,
Милосердного Бога на поміч не прохали!
Хоч я, братця, буду в тонкій суремки жалібненько
грати,
То будуть турки-яничари, безбожні бусурмани,
чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацькії зачувати,
Будуть до нас приїжджати,
Будуть нам живцем каторгу завдавати.
Лучче нам, братця, отут у чистім полі помирати,
Отця й паніматки і родини сердешної в вічі
не видати...»

Стала чорная хмара на небі наступати,
Стали козаки в чистім полі помирати,
Стали свої голови козацькії в річці Самарці
покладати...

ОТАМАН МАТЯШ СТАРИЙ

На усті Самари-Богу,
Семенова козацького рогу,
Усі поля самарськії пожарами погоріли,
Тільки два терни-байраки не горіли,
Що під собою гостей великих іміли:
Там пробувало дванадцять козаків
бравославців-небувальців,
Меж ними був отаман Матяш старенький.
Стали козаки вечора дожидати,
Стали терновії огні розкладати,
Стали по чистому полю коні козацькії пускати.
Стали козацькії сідла од себе далеко одкидати.
Стали козацькії семип'яднії пищалі поза кущами
ховати.

Отаман Матяш старенький тоє зачуває,
Словами промовляє:

«Козаки, панове-молодці!

Не безпечне ви майте,

Козацьких коней із припона не пущайте,

Сідла козацькії під голови покладайте,

Бо се долина Кайнарська,

Недалече тут земля татарська».

Тоді козаки з отамана Матяша насміхали:

«Десь ти, отамане Матяшу старенький,

між козаками не бував,

Десь ти козацької каші не їдав,

Десь ти козацьких звичаїв не знав,

Що ти нам козакам-бравославцям, великий страх

задав».

Тоді отаман Матяш од них далеко одступав,

Терновий огонь розкладав,
Коня свого козацького сідлав,
Біля себе припинав,
То саме вночі, зождав малую годинку,
Невелику часинку,
Як не буйнії вітри повівали, —
Як турки-яничари з чистого поля в долину
припали,
Дванадцять козаків бравославців-небувальців
в полон забрали.

Отаман Матяш старенький на доброго
коня сідає,

Шість тисяч турок-яничар побіждає,
Бравославців-небувальців із полону одбиває,
Ще й словами промовляє:

«Козаки, бравославці-небувальці!

На коні козацькії сідайте,
Мні, старому, помочі давайте!»

Тоді козаки на коні сідали,
Чотири тисячі безбожних бусурманів
побіждали,

Сребро і злото турецькеє од них забирали,
До города Січі швиденько поспішали,
В городі Січі безпечно себе мали,
Серебро і злото турецькеє междо собою
розділяли,

За отамана Матяша Господа Бога прохали:

«Десь твоя мати в небі пресвятилась,
Що тебе, лицаря, да породила,
Що ти в чистім полі пробував,
Із нас, бравославців-небувальців,
Ні одного козака із войська не утеряв».

ВДОВА СІРКА ІВАНА

Вгороді Мерефі жила вдова,
Старенькая жона,
Сірчиха Іваниха,
Вона сім літ пробувала,
Сірка Івана в очі не видала.
Тільки собі двох синів мала,
Первого сина — Сірченка Петра,
Другого сина — Сірченка Романа.
Вона їх до зросту держала,
Іще од них слави-пам'яті по смерті сповідала.
Як став Сірченко Петро виростати,
Став своєї мати старенької питати:
«Мати моя, старая жоно,
Скільки я у тебе перебуваю,
Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю:
Нехай би я міг знати,
Де свого отця, Сірка Івана, шукати».
Вдова стара промовляла:
«Пішов твій отець до стародавнього
Тору пробувати.
Там став він свою голову козацькую
покладати».
То вже Сірченко Петро тоє зачуває,
Пилипа Мерефіянського з собою підмовляє,
Голуба Волошина за джуру у себе має.
Стали вони до стародавнього Тору приїжджати,
Отамана торського, Яцька Лохвицького,
познавати;
Отаман торський, Яцько Лохвицький, із куреня
виходжає,

Словами промовляє,

Сірченка Петра познаває:

«Сірченку Петре, чого ти сюди приїжджаєш,
Деся ти свого отця Івана шукаєш?»

Сірченко Петро словами промовляє:

«Отамане торський, Яцько Лохвицький,
Я сім год пробуваю,

Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю».

То вже Сірченко Петро з козаками опрощеніє

принімає,

До трьох зелених байраків прибуває.

Козаки до Сірченка Петра словами промовляли:

«Сірченку Петре, не безпечно себе май,
Коней своїх козацьких од себе не пускай».

А Сірченко Петро на теє не повіряє,

Під тернами-байраками лягає-спочиває,

Коні свої козацькі далеко од себе пускає,

Тільки Голуба Волошина до коней посилає.

Турки теє забачали,

Із тернів, із байраків вибігали,

Голуба Волошина у полон до себе брали,

Іще словами промовляли:

«Голубе Волошине! Не хочем ми ні твоїх коней

вороних,

Хочем ми добре знати,

Щоб твого пана молодого ізрубати».

Голуб Волошин словами промовляє:

«Турки!

Коли можете ви мене од себе пускати,

Можу я сам йому з плеч головку зняти».

Турки того дознали,

Голуба Волошина од себе пускали.

Голуб Волошин до Сірченка Петра прибуває,
Словами промовляє:

«Сірченку Петре, пане молодий,

На доброго коня сідай,

Меж турками поспішай!»

Не успів Сірченко Петро між турки-яничари

вбігати,

Міг йому Голуб Волошин з плеч головку зняти.

Тоді турки Пилипа Мерефіянського округ оступали,

З плеч головку козацьку знімали,

Козацьке тіло посікли-порубали.

Козаки стародавнії тоє забачали,

На добрії коні сідали,

Турок побіждали,

Козацьке тіло позбирали,

До стародавнього куреня привозили,

Суходол саблями копали,

Шапками, приполами землю носили,

Козацькеє тіло схоронили.

Отаман торський, Яцько Лохвицький,

тоє зачуває,

До вдови старенької, Сірчихи Іванихи,

В город у Мерефу письмо посилає.

Сірчиха Іваниха письмо читає,

Словами промовляє,

К сирій землі крижем упадає:

«Що вже тепер на моїй голові три печалі пробуває:

Первая печаль, — що я сім год пробувала,

Сірка Івана в очі не видала,

Другая печаль, — що Сірченка Петра на світі

живого немає,

Третя печаль, — що Сірченко Роман умирає».

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ТА БАРАБАШ

Ей, з день-години зчинались
великі війни на Україні.
Ніхто ж то не мог обібраться, —
За віру християнську достойно-праведно стати;
Тільки мог обібраться
Барабаш, да Хмельницький,
да Клиша Білоцерківський.
Тоді був Барабаш
у городі Черкаському гетьманом,
А пан Хмельницький
у городі Чигирині полковничим,
А Клиша Білоцерківський в Білій Церкві писарем
войськовим.
Тоді пан Барабаш не багацько гетьманував,
Да вже пан Хмельницький до себе кумом зазивав,
А ще дорогими напитками вітав
І стиха словами промовляв:
«Ей, куме, — каже, — куме!
Чи не могли б ми з тобою королевських листів
прочитати,
А козакам козацьких порядків подавати,
За віру християнську достойно-праведно стати?»
Да вже тоді пан Барабаш, гетьман молодий,
Нехороші мислі собі має
І стиха словами промовляє:
«Ей, куме, — каже, — куме!
Нащо нам королевські листи читати?
Нащо нам козакам козацькі порядки давати?
Нащо нам за віру християнську достойно-
праведно стояти?»

Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати».
Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова
зачуває,

Так іще лучче свого кума напитками вітає.
Та вже пан Барабаш, гетьман молодий,
У свого кума Хмельницького дорогого напитку
напився,

У його домі спать повалився.
Да вже пан Хмельницький добрі мислі собі мав:
У свого кума з лівої кишені ключі винімав,
А з-під пояса шовковий платок висмикав,
А з мізинного пальця щирозлотий перстень знімав,
На свого служителя добре кликав-покликав:
«Служителю мій вірний!

Велю тобі значки од моїх рук забрати,
Самому на доброго коня сідати
Та до города Черкаського скорим уремням,
темною годиною прибувати,
Барабашській панії низький поклон покласти,
Чи ж могла б вона нам шкатули
з королевськими листами оддати?»

Служитель на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим уремням,
темною годиною прибував,
У сінечки ввійшов — із себе шличок ізнімав,
А в світлиці ввійшов — низесенький поклон
послав,

А тії значки на скам'ї поклав:
«Ей, пані гетьманша молодая!
Велів тобі пан Барабаш, гетьман молодий,
Шкатулку з королевськими листами оддати,

Чи не могли б вони з кумом удвох прочитати».

Да вже тоді пані Барабашева

як удариться об поли руками,

Як обіллється гарячими сльозами:

«Нащо їм королевські листи читати?

Нащо козакам козацькі порядки давати?

Нащо б їм за віру християнську

достойно-праведно стояти?

Лучче б їм з ляхами, з мостивими панами,

Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати.

Велю ж тобі, служителю, до ворот одходити

І шкатулку з королевськими листами із землі

винімати,

Самому на доброго коня сідати

І до города Чигирина скорим уремням,

темною годиною прибувати».

Да вже тоді служитель до ворот одходив,

Шкатулку із землі винімав,

Сам на доброго коня сідав,

До города Чигирина скорим уремням,

темною годиною прибував

Й своєму пану Хмельницькому

шкатулу з королевськими листами

До рук добре оддав.

Барабаш, гетьман молодий, од сна проспався

Й став у свого кума Хмельницького королевські

листи в руках доглядати.

Да вже тоді не став дорогого напитку підпивати,

А став до свого кума стиха словами промовляти:

«Ей, куме, — каже, — куме!

Нащо нам королевські листи читати?

Нащо нам козакам козацькі порядки давати?

Нащо нам за віру християнську
достойно-праведно стояти?

Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати».

Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова
зачуває,

Да до свого кума з гордостію вже сі слова
промовляє:

«Ей, куме, куме Барабашу, гетьмане молодий!

Як будеш ти мені сими словами досаджати,
Да вже я ж не зарікаюсь тобі з пліч, як галку,
голову зняти,

Жону твою з дітьми живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати».

Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,
од свого кума сі слова зачуває

Та стиха із двора із'їжджає
І на свого старосту Кричевського кличе-покликає:

«Ей, старосто Кричевський!

Чи не можна б мені пана Хмельницького забрати
Та турецькому салтану в подарунку живцем
одіслати?

Да щоб нас ляхи, мостивії пани, за білозорів
почитали».

Тоді поїхав пан Барабаш путьом-дорогою,
А пан Хмельницький лугом поза лугом,

І случилось пану Хмельницькому з правої сторони
чотири полковники:

Один полковник — Максим Ольшанський,

А другий — Мартин Полтавський,

Третій полковник — Іван Богуня,

А четвертий — Матвій Борохович.

Да вже тоді вони на лядській табори із'їжджали
І до козаків істиха словами промовляли:

«Ей, козаки, друзі-молодці, добре дбайте —

Руське отченаш читайте,

Ляхів упень рубайте,

Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,

А віри християнської на поталу в вічний час

не подайте!»

Да вже тоді козаки, друзі-молодці, добре дбали, —

Руське отченаш читали,

Ляхів, мостивих панів, упень рубали,

Віри християнської на поталу в вічний час не

подали.

Да вже пан Барабаш, гетьман молодий,

Іще до свого кума стиха словами промовляє:

«Ей, куме, — каже, — куме!

Нащо нам королевські листи читати?

Нащо нам козакам козацькі порядки давати?

Нащо нам за віру християнську

достойно-праведно стати?

Лучче нам з ляхами, з мостивими панами,

Хліб-сіть з упокоєм вічний час вживати».

Да вже пан Хмельницький од свого кума сі слова

зачуває

Да до свого кума з гордостю вже сі слова

промовляє:

«Ей, куме, куме Барабашу, гетьмане молодий!

Як будеш ти мені сими словами досаджати,

Да вже я не зарікаюсь тобі з пліч, як галку, голову

зняти,

Жону твою з дітьми живцем забрати,

Турському салтану в подарунку одіслати».

Як так зговорив, то бардзє добре і вчинив:
Своєму куму Барабашу, гетьману молодому,
Із пліч голову, як галку, ізняв,
Жону його із дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав.
Да вже тоді пан Хмельницький гетьманом став.
Да вже козаки, друзі-молодці, добре дбали, —
І стиха словами промовляли:
«Ей, пане, пане Хмельницький Богдане-Зіновію,
Наш батю, полковнику чигиринський!
Дай, Господи, щоб ми за твоєї голови пили
й гуляли,
А неприятеля под нозі топтали,
А віри християнської на поталу в вічний час не
подали!»
Да вже тоді вони померли,
А їх слава не помре й не поляже.

ПОВСТАННЯ ПРОТИ ПОЛЬСЬКИХ ПАНІВ

Ой чи добре пан Хмельницький починав,
Як із берестецького року
Всіх ляхів-панів на Україну
на чотири місяці висилав
І велів панам-ляхам на Україні
чотири місяці стояти,
Ані козаку, ні мужику
жадної кривди починати.
Да уже ж пани-ляхи на Україні
три місяці стояли;
Стало на четвертий місяць повертати,
Стали пани-ляхи спосіб прибирати;

Од козацьких, од мужицьких комор ключі
одбирати,
Над козацьким, над мужицьким добром
господарями знаходжатись.

То вже де бідний козак розгадає п'ятак,
То нельзя по улиці пійти побуяти,
Щоб у корчмі п'ятак прогуляти.
То вже ж один козак, доброго клича і луччой руки,
один шостак розгадав,

Да й той к катовій матері у корчмі прогуляв.

То вже ж лях містом іде,

Як свиня ухом веде;

То лях до корчми приходжає,

Як свиня ухо до корчми прикладає;

А слухає лях, що козак про ляхів розмовляє.

То лях у корчму убігає і козака за чуб хватає.

То козак козацький звичай знає:

То́ будто до ляха медом і оковитою горілкою
припиває,

А тут ляха за чуб хватає,

І скляницею межі очі морскає,

І келепом по ребрах торкає.

Не лучче б тобі, ляше, превражий сину,

На Україні з козацькою жінкою спати,

Аніж в корчму входжати?

Да вже ж на Україні не одна жінка курку
зготовала,

Тебе, ляха, кручого сина, на ніч чекала!

То уже ж козаки і мужики,

У неділю рано Богу помолившись, листи писали,

І в листах добре докладали,

І до пана Хмельницького у Полонне посилали:

«Гей, пане Хмельницький,
Отамане чигиринський,
Батьку козацький!
Звели нам під москалів тікати
Або звели нам з ляхами великий бунт зривати!»
То Хмельницький листи читає,
До козаків словами промовляє:
«Гей, стойте, діти,
Ладу ждіте!
Не благословляю вам ні під москаля тікати,
Ні з ляхами великого бунту зривати».
То вже ж Хмельницький до козаків приїжджає,
Словами промовляє:
«Гей, нуте, діти, по три, по чотири
з куренів вставайте!
І до дрючків і до оглобель хватайте,
І ляхів-панів у нічку у четвертьнюку
так, як кабанів, заганяйте!»
То вже ж із куренів по три, по чотири вставали,
До дрючків і до оглобель хватали
І ляхів-панів так, як кабанів,
у нічку у четвертьнюку заганяли.
То вже ж один козак лугом біжить;
Коли дивиться на кущ, аж кущ дрижить;
Коли дивиться у кущ, аж у кущі лях, як жлукто,
лежить.
То козак козацький звичай знає, із коня встає,
І ляха за чуб хватає, і келепом по ребрах торкає.
То лях до козака словами промовляє:
«Лучче б, козурю, могли мої очі на потилиці стати,
Так би я мог із-за річки Вісли на Україну
поглядати!»

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І ВАСИЛІЙ МОЛДАВСЬКИЙ

Як із низу, із Дністра тихий вітер повіває,
Бог святий знає, Бог святий і відає,
Що Хмельницький думає-гадає.

Тоді ж то не могли знати ні сотники,
ні полковники,

Ні джури козацькїї,
Ні мужі громадськїї,

Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов-Богдану чигиринський,
У городі Чигирині задумав вже й загадав:
Дванадцять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще сам з города Чигирина рушав;

За ним козаки йдуть,

Яко ярая пчола, гудуть;

Котрий козак не має в себе шаблі булатної,
Пищалі семип'ядної,

Той козак кий на плечі забирає,

За гетьманом Хмельницьким ув охотне військо
поспішає!

Отоді ж то, як до річки Дністра прибував,

На три часті козаків переправляв,

А ще до города Сороки прибував,

Під городом Сорокою шанці копав,

У шанцях куренем стояв,

А ще од своїх рук листи писав,

До Василя молдавського посилав.

А в листах приписував:

«Ей, Василю молдавський,

Господарю волоський!

Що тепер будеш думати й гадати:

Чи будеш зо мною битися,
Чи мириться?
Чи города свої волоські уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?»
Тоді ж то Василій молдавський,
Господар волоський,
Листи читає,
Назад одсилає,
А в листах приписує:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зинов-Богдану чигиринський!
Не буду я з тобою ні битися,
Ні мириться,
Ні городів тобі своїх волоських уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти:
Не лучче б тобі покориться меншому,
Ненужлі мені тобі, старшому?»
Отоді ж то Хмельницький, як сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сідав,
Коло города Сороки поїжджав,
На город Сороку поглядав
І ще стиха словами промовляв:
«Ей, городе, городе Сороко!
Ще ти моїм козакам-дітям не заполоха,
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великії скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жаловання давати».
Отоді-то Хмельницький як похваливсь,
Так гаразд-добре й учинив:
Город Сороку у неділю рано задобідде взяв,

На ринку обід пообідав,
К полудній годині до города Січави припав,
Город Січаву огнем запалив
І мечем ісплюндрував.

Отоді-то інїї січавці гетьмана Хмельницького
у вічі не видали,

Усі до города Ясси повтікали,
До Василія молдавського стиха словами
промовляли:

«Ей, Василію молдавський,
Господарю наш волоський!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдовати;
Коли ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем іншому пану кров'ю вже голдовати».

Отоді-то Василій молдавський,
Господар волоський,
Пару коней у коляску закладав,
До города Хотині од'їжджав,
У Хвилецького-капітана стацією стояв.
Тоді ж то од своїх рук листи писав,
До Івана Потоцького, кроля польського,

посилав:

«Ей, Івану Потоцький,
Кролю польський!
Ти ж бо то на славній Україні п'єш-гуляєш,
А об моїй пригоді нічого не знаєш;
Що ж то в нас гетьман Хмельницький, русин,
Всю мою землю волоську обрушив,
Все моє поле коп'єм ізорав,
Усім моїм волохам, як галкам,
З пліч головки познімав;

Де були в полі стежки-доріжки, —
Волоськими головками повимощував,
Де були в полі глибокі долини, —
Волоською кров'ю повиповнював».

Отоді-то Івану Потоцький,

Кролю польський,

Листи читає,

Назад одсилає,

А в листах приписує:

«Ей, Василію молдавський,

Господарю волоський!

Коли ж ти хотів на своїй Україні проживати,

Було тобі Хмельницького у вічні часи

не займати,

Бо дався мені гетьман Хмельницький гаразд-

добре знати:

У первій війні —

На Жовтій Воді —

П'ятнадцять моїх лицарів стрічав,

Невеликий їм одвіт оддав —

Всім, як галкам, з пліч головки поздіймав,

Трьох синів моїх живцем узяв,

Турському салтану в подарунку одіслав,

Мене, Йвана Потоцького,

Кроля польського,

Три дні на прикові край пушки держав,

Ані пить мені, ні їсти не дав.

То дався мені гетьман Хмельницький гаразд-

добре знати,

Буду його во вік вічний пам'ятати!»

Отоді-то Хмельницький помер,

А слава його козацька не вмре, не поляже!

Теперешнього часу, Господи, утверди і подержи
Люду царського,
І всім слухащим,
І всім православним християнам.
Сьому домодержавцю,
Хазяїну й хазяйці
Подай, Боже, на многа літа!

ПЕРЕМОГА ПІД КОРСУНЕМ

Ой обізветься пан Хмельницький,
Отаман-батько чигиринський:
«Гей, друзі-молодці,
Браття, козаки-запорожці!
Добре дбайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте:
Лядський солод, козацька вода,
Лядські дрова, козацькі труда».
Ой, з того пива
Зробили козаки з ляхами превеликеє диво!
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевом вони солод замочили,
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо
посварили:
За тую бражку
Зчинили козаки з ляхами велику драчку;
За той молот
Зробили ляхи з козаками превеликий колот;
А за той не знать який квас
Не одного ляха козак... за чуба стряс.
Ляхи чогось догадались —

Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
«Ой ви, ляхове,
Пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?»
Тоді козаки ляхів доганяли.
Пана Потоцького піймали,
Як барана, зв'язали
Та перед Хмельницького гетьмана примчали:
«Гей, пане Потоцький!
Чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти єси в Кам'янськім Подільці пробувати,
Печеного поросяти, куриці з перцем та з шапраном
уживати,
А тепер не зумієш ти з нами, козаками, воювати,
І житньої соломахи з тузлуком уплітати,
Хіба велю тебе до рук кримському хану дати,
Щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини
жовати!»
Отсе, панове-молодці, над Полонним не чорна
хмара вставала;
Не одна пані-ляшка удовою зосталась.
Озоветься одна пані-ляшка:
«Нема мого пана Яна!
Десь його зв'язали козаки, як би барана,
Та повели до свого гетьмана».
Озоветься друга пані-ляшка:
«Нема мого пана Кардаша!
Десь його Хмельницького козаки повели до свого
коша».
Озоветься третя пані-ляшка:

«Нема мого пана Якуба!

Десь узяли Хмельницького козаки та, либонь,
повісили десь на дуба».

ПРО БІЛОЦЕРКІВЩИНУ

Ей, чи гаразд, чи добре наш гетьман
Хмельницький учинив,
Що з ляхами, з мостивими панамі, у Білій Церкві
замирив?

Да велів ляхам,
Мостивим панам,
По козаках, по мужиках стацією стояти,
Да не велів великої стації вимишляти.
То ще ж то ляхи, мостивії пани, по козаках і по
мужиках стацією постали,

Да великую стацію вимишляли,
Од їх ключі поодбирали.
Да стали над їх домами господарями,
Хазяїна на конюшню одсилає,
А сам із його жоною на подушках почиває.
То козак альбо мужик із конюшні приходжає,
У квартиру поглядає, —
Аж лях, мостивий пан, іще з його жоною
на подушках опочиває.

То він один осьмак у кармані має,
Піде з тоски да з печалі у кабак да й той прогуляє.
То лях, мостивий пан, од сна уставає,
Юлицею йде,
Казав би, як свиня нескребена, попереду ухом веде
І ще слухає-прослухає,
Чи не судить його де козак альбо мужик.

У кабак уходжає,
То йому здається, що його козак медом шклянкою
або горілки чаркою вітає,

Аж його козак межі очі шклянкою шмагає

І ще стиха словами промовляє:

«Ей, ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани!

Хотя ж ви од нас ключі поодбирали

І стали над нашими домами господарями, —

Хотя б ви на нашу кумпанію не находжали!»

Тоді ж козаки стали у раді, як малії діти,

Од своїх рук листи писали,

До гетьмана Хмельницького посилали,

А в листах прописували:

«Пане гетьмане Хмельницький,

Батьку Зинов наш чигиринський!

За що ти на нас такий гнів положив,

Нащо ти на нас такий ясир наслав?

Уже ж ми тепер ні в чому волі не маєм:

Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали

І стали над нашими домами господарями».

Тоді-то Хмельницький листи читає,

Стиха словами промовляє:

«Ей, козаки, діти, друзі, небожата!

Підождіте ви мало, трохи-небагато, —

Як од Святої Покрови до Світлого тридневного

Воскресенія,

Як дасть Бог, що прийде весна-красна,

Буде наша вся голота рясна!»

Тоді ж то пан Хмельницький добре дбав,

Козаків до схід сонця у поход випроводжав

І стиха словами промовляв:

«Ей, козаки, діти, друзі,

Прошу я вас, добре дбайте,
На славному Україну прибувайте,
Ляхів, мостивих панів, упень рубайте,
Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте!
Віри святої християнської у поругу не подайте!»
Тоді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,
Усі по лісах, по кущах повтікали.

То козак і лісом біжить,
А лях за кущем і лежачи дрижить.
То козак ляха за кущем знаходжає,
Келепом межі плечі наганяє
І стиха словами промовляє:

«Ей, ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани,
Годі ж вам поза кущами валяться,
Пора до наших жінок на опочивок йти,
Уже наші жінки і подушки поперебивали,
Вас, ляхів, мостивих панів, ожидали!»
Тоді-то ляхи козаків рідними братами узивали:

«Ей, козаки, ріднії братці!
Коли б ви добре дбали
Да нас за Віслу-річку хоть у одних сорочках
пускали!»

От тоді-то ляхам Бог погодив,
На Віслі-річці лід обломив.

Тоді козаки ляхів рятували:
За патли хватили,

Да ще й далі під лід підпихали,
І стиха словами промовляли:

«Ей, ляхи ж ви, ляхи,
Мостивії пани,
Колись наші діди над цією річкою козаковали
Да в сій річці скарби поховали,

Як будете скарби находити,
Будемо з вами пополам ділити,
Тоді будемо з вами за рідного брата жити.
Ступайте! Тут вам дорога одна —
До самого дна!»

ІВАН БОГУН

У Вінниці на границі,
Під могилою над Бугом-рікою —
Там стояв Іван Богун вільницький
Під обителем-монастирем кальницьким.
Під кальницькою обителлю
Богун стояв,
Із турками-пашами,
Крулевськими ляхами,
Камлицькими князями
Богун воював!
Силу він ляхів, турків стріляв,
І шабельками рубав,
На аркан забирав,
В річку Буг їх утопляв.
А лядський круль
І турецький коноїд-паша,
Нехрещена душа,
Силу війська збирали,
Івана Богуна і його військо
Хмарою бусурманською обступали.
Веселились ляхи, турки,
Круль і князь раділи,
Що обложили Богуна
На довгі неділі.

Обступили ляхи, турки,
Кругом обложили,
Козаченьків Богунових голодом морили.

Три тяжкі неділі
Богун з військом
У тяжкій облозі бував...

Од свого ума білими руками
Хмельницькому листа писав,
Богун у Хмельницького батьківської

поради питав

Та собі підмоги з Чигирина прохав:

«Просю Бога й тебе,
Дай помочі, порадь і повесели нас!..
Бо вже нас ляхи й турки обступають,
Кругом знаменами своїми обкидають,
І кругом нас облягають,
І дуже сильно побіждають».

Як Хмельницький цеє зачуває,
До Вінниці за штири доби прибуває.
Його військо гетьманськеє морем нахлинає,
Турецько-польське крульське

військо зничтожає,

Богуна з козаками з неволі визволяє.

А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає

І словами промовляє:
«Не сам Бог вас спасав —

І я не менше помагав!»

Іван Богун відмовляє:

«Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!»

Все козацтво

І вояцтво

У ряди ставало,
На всі голоси кричало,
Промовляло,
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хваляли!

**ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКОГО БОГДАНА СМЕРТЬ,
ПРО ЮРАСЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ТА ПАВЛА ТЕТЕРЕНКА**

Ей, зажуриться, заклопочеться
Хмельницького старая голова, —
Що при йому та не було ні сотників,
ні полковників нема,
Тільки пробував при йому Іван Луговський,
Писар військовий,
Козак лейстровий.
Тоді-то стали у раді,
Як малії діти,
Од своїх рук листи писали, —
По городах по полкових, по сотенних розсилали,
А до козаків у листах приписували:
«Ей, козаки, діти, друзі,
Прошу вас, добре дбайте —
Борошно зсипайте,
До Загребельної могили прибувайте,
Мене, Хмельницького, к собі на пораду ожидайте!»
Отоді ж то козаки добре дбали,
Борошно зсипали,
До Загребельної могили прибували,

Вознесенія Христового дожидали —
Хмельницького в вічі не видали;
Духа-Тройці дожидали —
Хмельницького в вічі не видали;
Петра й Павла дожидали —
Хмельницького в вічі не видали;
Іллі-пророка дожидали —
Хмельницького в вічі не видали.
Тоді ж то козаки стали у раді,
Як малії діти:
«Хвалився нам гетьман Хмельницький,
Батю Зинов-Богдану чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса-Преображеніє ярмарок закликати».
Тоді ж то козаки добре дбали,
До города Суботова прибували,
Хмельницького стрічали,
Штики у суходіл стромляли,
Шлики із себе скидали, —
Хмельницькому низький поклон послали:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський!
Нащо ти нас потребуєш?»
Тоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!
Прошу я вас: добре дбайте —
Собі гетьмана настановляйте!
Чи нема міждо нами которого козака старинного,
Отамана курінного?
Вже ж я час од часу хворію —
Міждо вами гетьманувати не здолію, —
То велю я вам міждо собою козака на гетьманство
обирати —

Буде міждо вами гетьмановати,
Вам козацькі порядки давати!»
Тоді-то козаки стиха словами промовляли:
«Пане гетьмане Хмельницький,
Батю Зинов наш чигиринський!
Не можем ми самі міждо собою, козаками,
гетьмана обібрати,

А желаєм од вашої милості послухати».

Отоді ж то Хмельницький стиха словами промовляє:
«Ей, козаки, діти, друзі!

Прошу я вас: добре дбайте —

Єсть у мене Іван Луговський,

Котрий у мене дванадцять літ за джуру пробував,

Всі мої козацькі звичаї познав, —

Буде міждо вами, козаками, гетьмановати,

Буде вам козацькі порядки давати».

Тоді-то козаки словами стиха промовляли:

«Пане гетьмане Хмельницький,

Батю Зинов наш чигиринський!

Не хочем ми Івана Луговського, —

Іван Луговський близько ляхів, мостивих панів,

живе —

Буде з ляхами, мостивими панами, накладати,

Буде нас, козаків, за невіщо мати!»

Тоді-то Хмельницький стиха словами промовляє:

«Ей, козаки, діти, друзі!

Коли ви не хочете Івана Луговського,

Єсть у мене Павел Тетеренко». —

«Не хочем ми Павла Тетеренка!» —

«Дак, скажіте, — говорить, — кого ви желаете?!» —

«Ми, — кажуть, — желаєм Євраха Хмельниченка». —

«Ще ж, — каже, — мойому Євраху Хмельниченку

Тільки всього дванадцять літ од роду, —

Ще він возрастом — мал, розумом —
не дійшлий!» —
«Будем, — говорять, — попліч його дванадцять
парсон саджати, —

Будуть його добрими ділами наущати,
Буде міждо нами, козаками, гетьмановати,
Нам порядки давати».

Отоді-то козаки добре дбали —
Бунчук-булаву положили,
Єврася Хмельниченка на гетьманство настановили.
Тоді із різних пищаль погримали, —
Хмельниченка гетьманом поздоровляли.
Отоді Хмельницький, як благословеніє синові здав,
Так і в дом одправився
І сказав йому:

«Гляди ж, — говорить, — сину мій!
Як будеш немного Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати —
Дак не будеш отця живого заставати,
А як будеш много Ташликом-рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати —
Дак не будеш отця живого заставати».

Тоді ж то Єврась, гетьман молодий,
Ташликом-рікою довго гуляв,
На бубни, на суромки вигравав,
Додому приїжджав, —
І отця живого не заставав.

Тоді-то велів у Штомином-дворі,
На високій горі,
Гроб копати.

Тоді ж то козаки штихами суходіл копали,
Шликами землю виносили, —

Хмельницького похоронили;
Із різних пищаль подзвонили, —
По Хмельницькому похорон зчинили.
Тоді ж то козаки, поки старую голову
Хмельницького зачували,
Поти і Єврася Хмельниченка за гетьмана почитали!
А як не стали старої голови Хмельницького
зачувати,
Не стали і Єврася Хмельниченка за гетьмана
почитати!
«Ей, Єврасю Хмельниченку, гетьмане молодий!
Не подобало б тобі над нами, козаками,
гетьмановати,
А подобало б тобі наші козацькі курені підмітати!»

БАЛЛАДИ

ДУНАЮ, ДУНАЮ, ЧЕМУ СМУТЕН ТЕЧЕШ

«Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» —
«Ой як мені, Дунаю, не смутному течи,
Що дно моє точуть студені криниці,
А посередині біла рибка мутить,
На версі Дунаю три роти ту стоять:
Перша рота турецька,
Друга рота татарська,
Третя рота волоська.
В турецькі ми роті шаблями шермують,
В татарські ми роті стрілками стріляють,
В волоські ми роті Штефан-воєвода.
В Штефанові роті та дівонька плачеть,
(Та дівонька плачеть), плачучи повідат:
«Штефане, Штефане, Штефан-воєвода,
Альбо мене пуйми, альбо мене лиши».
А што ми одречет Штефан-воєвода?
«Красна дівонице, пуймил би я тебе,
Пуймил би я тебе, неровная ми єс».
Што рекла дівонька? «Пусти мня, Штефане!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
Ах, хто мня достанет, то єго я буду».
Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
Доплинул дівоньку Штефан-воєвода
І узял дівоньку за білу руку:
«Дівонько-душенько, миленька ми будеш».

ПОЛЕ Ж МОЄ ШИРОКОЄ

Поле ж моє широке!
Не могла м тя проглянути
Чорненькими оченьками,
Тепер єм проходила
Біленькими ноженьками.
Що ся в полі забіліло,
Ой ци гуси, ци лебеді?
Тепер гуси не літають,
Ні лебеді не пливають:
То татари полон женуть;
Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третій полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
Та взялися пайовати,
Дівка впала парубкові,
А тещенька зятенькові.
Взяв він єї попри коні,
Попри коні на ремені.
Ой кінь біжить дорогою,
Тещу веде терниною,
Терня ноги пробиває,
Кровця сліди заливає,
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю іспиває.
Приїжджає додомоньку:
«Вийди, вийди, татаронько!
Привів єм ті кухароньку,
Привів єм ту невільницю,
Аж до смерті робітницю».
А вона їй та й завела,

Три роботі загадала:
Оченьками стадо пасти,
Рученьками кужіль прясти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала
Та й дитині приспівала:
«Люлю, люлю, татарчатко,
По донечці унучатко!
Бодай стадо виздыхало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!»
Учув тоє вірний слуга:
«Чи чули ви, панянонько,
Як вам кляла невірниця:
“Бодай стадо виздыхало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло”?»
Ой прибігла татаронька,
Вбігла боса без пояса
Та вдарила по личеньку
Свою рідну матусеньку.
«Доню моя прелюбезна!
Не тільки м тя годовала,
По личеньку м тя не била». —
«Мамко ж моя старенькая,
По чім же сь мя іспізнала,
Що сь мя доненьков назвала?» —
«В неділю сь барвінок різала,
Та сь сі пальчик відрізала,
По тому м тя іспізнала». —
«Мати моя рідненькая,
Скидай з себе свої лати,
Вбирай дорогії шати!

Будеш з нами панувати». —
«Ліпші мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати». —
«Мати ж моя рідненькая,
Чи схочеш тут панувати,
Чи поїдеш в рідні краї?» —
«Волю дома бідувати,
Як в чужині панувати!..» —
«Слуги ж мої та й вірнії,
Впряжіть коні воронії,
Везіть мамку в рідні краї!»

ІШОВ КОЗАК ІЗ ДОНУ ДОДОМУ

Ішов козак із Дону додому,
Та до свого пана — дівки купувати;
Торгує, купує у пана дівчину,
Дає він за неї — двадцять п'ять червонців,
А за її мову — коня вороного,
А за її косу — всю зброю на його,
А за її личко дає сіделечко,
А за її вдачу — цілую тисячу.
Та взяв він дівчину за білу ручину,
Та повів дівчину аж у Турщину,
Та велить дівчині світлечко світити,
Вечерять давати, білу постіль слати.
Дівка постіль стеле, ще й перебиває,
Дрібними сльозами постіль приливає.
«Чого ж ти, дівчино, плачеш і ридаєш?
Хіба ж ти, дівчино, родини не маєш?» —
«Тіко у мене роду — два братика зроду,
Та і тих я не знаю, де вони блукають.

Що старшого брата — пани запродали,
А меншого брата — в солдати оддали». —
«Хіба ж ти, дівчино, та цього не знаєш,
Що як мене мати з дому виряджала,
То тебе маленьку на руках держала,
На руках держала, плакала й казала:
“Іди, іди, синку, в чужу сторононьку,
Та не забудь, синку, про цюю дитинку”».

У КИЄВІ НА РИНКУ

У Києві на ринку
П'ють чумаки горілку.
Ой п'ють вони, гуляють,
На шинкарку гукають:
«Да шинкарко молода,
Повір меду і вина!» —
«Не повірю, не подам,
Бо на тобі дран жупан». —
«Хоч на мені жупан дран,
Дак у мене грошей жбан». —
«Як у тебе грошей жбан,
Я за тебе дочку дам».
У суботу змовлялись,
А в неділю вінчались,
Та до Києва вертались,
Свого роду питались.
«Скажи мені, серденько,
Якого ти родоньку?»
«Я із роду Іванівна, —
А по батьку Карпівна.
Скажи ж, серце, правдоньку,

Якого ти родоньку?»—
«Я із роду Іваненко,
А по батьку Карпенко».
Да бодай попи пропали —
Брата й сестру звінчали!
«Ходім, сестро, ярами,
Розсіємось цвітами;
Ой ти будеш синій цвіт,
А я буду жовтий цвіт;
Будуть люди цвіти рвать,
Із нас гріхи ізбирать.
Ходім, сестро, горою,
Розсіємось травою.
Будуть люди косити,
За нас Бога просити:
Да чи се ж тая травиця,
Що з братиком сестриця?»

ОЙ БУВ В СІЧІ СТАРИЙ КОЗАК

(Пісня про Саву Чалого і Гната Голого)

Ой був в Січі старий козак
На прозвище Чалий,
Вигодував сина Саву
Козакам на славу.
Не схотів же та той Сава
Козакам служити,
Відклонився до ляшеньків
В Польщу паном жити.
Та схотів же та той Сава
Слави залучити,
Став козаків-запорожців

По степах ловити.
Ой наш батько, пан кошовий,
По козаках тужить:
Ой хто б піймав пана Саву, —
Сам йому послужить...
Каже Чалий: «Мого сина
Ніхто з вас не вловить,
Хіба Гнатко та Кравчина
До себе підмовить.
Ой ти, Гнатку, ти, Кравчино,
Ти всі шляхи знаєш,
А чом же ти мого сина
В руки не піймаєш?»
Пан кошовий каже: «Гнатку!
Як Саву не вловиш,
То сам же ти за його
Голову положиш!»
Пішов Гнатко з Кравчиною
Саву підмовляти,
Як не схоче з Польщі іти,
То й смерті предати.
У дорозі зустрівсь литвин,
Став їх наставляти,
А як того пана Саву
Та у руки взяти.
«Візьмемо своєї землі
В чоботи під ноги,
А щоб не знав та пан Сава
Нашої підмови».
Сидить Сава кінець столу
Та листоньки пише,
А Савиха молодая
Дитину колише.

Ой як скінче дрібних листів
Та й спатоньки ляже,
А щось йому під віконцем
«Добрий вечір» каже.
«Піди, хлопку, до пивниці
Та вточи горілки,
Нехай же ми та вип'ємо
За здоров'я жінки.
Піди, хлопку, піди, малий,
Та уточи пива,
Нехай же ми та вип'ємо
Та за мого сина.
Піди, хлопку, піди, малий,
Та уточи меду,
Ой щось мені трудно-нудно —
Голови не зведу!..»
Пішов хлопець до пивниці
Замків відмикати,
Став той Гнатко з Кравчиною
У двір підступати...
Не вспів хлопець, не вспів малий
Відчинить пивниці, —
Ускочили гайдамаки
У саму світлицю...
Ой як скочив та пан Сава
Із-за свого столу, —
Ухопили пана Саву
За правую полу.
Ой кинеться та пан Сава
До ясного меча, —
Ухопили пана Саву
З-під лівого плеча...
Ухопиться та пан Сава

За ясну зброю, —
Ой підняли пана Саву
На три списи вгору...
Не досягнув та пан Сава
До своєї булави, —
Положили пана Саву
На дубовій лаві.
Оце ж тобі, пане Саво,
Сукні-одамашки,
Що ти нажив, вражий сину,
З козацької ласки!..

**У МІСТЕЧКУ БОГУСЛАВКУ
КАНЬОВСЬКОГО ПАНА**

(Пісня про Бондарівну)

У містечку Богуславку
Каньовського пана,
Там гуляла Бондарівна,
Як пишная пава.

Ой в містечку Богуславку
Сидить дівок купка,
Межи ними Бондарівна,
Як сива голубка.

Прийшов до них пан Каньовський
Та й шапочку ізняв,
Обійняв він Бондарівну
Та й поцілував.

«Ой не годен, пан Каньовський,
Мене цілувати,

Тільки годен, пан Каньовський,
Мене роззувати!»

Ой шепнули люди добрі
Бондарівні тихо:
«Тікай, тікай, Бондарівно, —
Буде тобі лихо!»

Ой тікала Бондарівна
З високого мосту,
Сама ж вона хорошая,
Хорошого зросту.

Ой тікала Бондарівна
Помежи домами,
А за нею два жовніри
З голими шаблями.

А на тій (на) Бондарівні
Червонії стрічки, —
Куди вели Бондарівну —
Скрізь криваві річки!

А на тій (на) Бондарівні
Червона спідниця, —
Де стояла Бондарівна —
Кривава криниця!

Ой повели Бондарівну
Помежи крамниці,
Прицілився пан Каньовський
З срібної ружниці:

«Ой чи хочеш, Бондарівно,
Ізо мною жити?» —
«Ой волю я, пан Каньовський,
В сирій землі гнити!

Ой волю я, пан Каньовський,
В сирій землі гнити,
Ніж з тобою по неволі
На цім світі жити!»

Ой як тільки Бондарівна
Та цеє сказала,
Ой вистрелив пан Каньовський, —
Бондарівна впала.

«Ой ідіте до Бондаря,
Дайте батьку знати,
Нехай іде свою дочку
На смерть наряджати».

Ой посунув пан Каньовський
По столу таляри:
«Оце ж тобі, старий Бондар,
За личко рум'яне.

Ой на ж тобі, старий Бондар,
Таляриків бочку —
Оце ж тобі, старий Бондар,
За хорошу дочку».

Ой вдарився старий Бондар
В стіну головою:

«Дочко ж моя, Бондарівно,
Пропа́в я з тобою!»

Ой поклали Бондарівну
На тисову лавку,
Поки сказав пан Каньовський
Викопати ямку.

Лежить, лежить Бондарівна
Сутки ще й годину,
Поки сказав пан Каньовський
Зробить домовину.

Ой вдарили (в) усі дзвони,
Музи́ки заграли,
А вже ж дівку Бондарівну
Навіки сховали.

ОЙ ПОПІД ГАЙ ЗЕЛЕНЕНЬКИЙ

Ой попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький,
На ноженьку налягає,
На топір ся підпирає,
На топір ся підпирає
Та й на хлопців закликає:
«Ой ви, хлопці, ой ви мої,
Ой ви, хлопці, ба й молодці,
Набивайте по стрільбочці
І держіться при купочці,
Бо я їду до милої,

Ба й до жінки Дзвінкової».
Прийшов Довбуш під віконце,
А в віконце гріє сонце.
«Ци спиш, мила, ци ночуєш?
За Довбуша ци ти чуєш?» —
«Ой я не сплю і все чую,
Вечерицю готовую,
Вечериця пильна буде,
А всім людям дивна буде,
Ще ж вечера не готова,
А Штефана нема дома». —
«Пускай, мила, ба й до хати,
Щоби дверей не ламати». —
«В мене двері тесовії,
А замочки залізнії». —
«Не допоможуть замки твої,
Як підложу плечі свої».
Яв ся Довбуш добувати,
Яли замки відлітати,
Яли двері попускати.
Лишень Довбуш двері вхилив,
Штефан Дзвінка з поду стрілив, —
Крізь реберце в само серце,
Довбушеві кровця тече.
«Ой Штефане, ти Дзвінчуку,
Ой то сь н'ї звів через суку.
А й то файно, а й то вдало,
Коби хлопці за то знали,
На мак би ті порубали,
Жінку твою постріляли.
Та й кричав би м — не докричу,
Та й свистав би м — не досвисну!»
Та й як крикнув — та й докрикнув,

Та й як свиснув — та й досвиснув.
«Гей, ви, хлопці, гей, ви мої,
Гай, ви, хлопці, ба й молодці,
А де ж ви ся забавили,
Смерти сте ми й не виділи.
Гай, ви, хлопці, ба й молодці,
Беріть мене на топорці,
Беріть мене на топори,
Несіть мене в Чорні гори;
Д' Чорногорі на подину,
Бо через вас марно гину.
Ба й ви, хлопці, ніц не дбайте,
На мак дрібний го рубайте». —
«Гай, Довбушу, ти, пане наш,
Тепер зрада стоїть за нас,
Гай, де будем зимувати,
Біле літо літувати?» —
«Гай, ви, хлопці, ба й молодці,
Гай, ви, діти, не журіться,
Сріблом-злотом поділіться,
Ба й на суку не дивіться:
Бо у неї тільки віри,
Як на бистрій воді піни». —
«Ой Довбушу, ти, пане наш,
Тепер зрада стоїть на нас,
Бо куди ми лиш бували,
Нігде зради не видали.
Тепер зрада стоїть на нас». —
«Гай, ви, хлопці, гай, ви мої,
Не жалуйте смерті мої.
Вольно буде рабувати,
Руську кровцю не пролляти,
Руська кровця не водиця,

Проливати не годиться». —
«Ой Довбушу, ти, пане наш,
Стоїть зрада тепер на нас.
Як нам, батьку, вже гуляти?
Як нам замки добувати?
Як вірлята без вірлонька,
Так ми бідні без татонька.
Гай, де будем пробувати,
Красний вік свій вікувати?
Ішли би сьмо в Волощину,
Тамо сьмо ся провинили, —
Хотіли сьмо царя вбити,
Його слуги потопити,
А царицю з собов взяти.
Ой Довбушу, ти, пане наш,
Порадь же ба й тепер ти нас!» —
«Ай ви, хлопці, не журіться,
Йдіть додому, поженіться,
Сріблом-злотом поділіться
Та й додому розійдіться».

ОЙ ГОРЕ, ГОРЕ, НЕЩАСНАЯ ДОЛЕ

Ой горе, горе, нещасная доле,
Ізорала Марусенька мислоньками поле,
Карими очима та й заволочила,
Дрібними слізоньками все поле змочила.
Ой по горі по високій та яра пшениця,
А по луці по зеленій шовкова травиця.
А по тій же по травиці два козаки ходять
Та вороних коней водять, недобре говорять:
«Ой поїдем, пани-братці, до Марусі в гості».

А в тієї Марусеньки весь двір на помості.
Приїхали до Марусі два козаки в гості.
Один козак край ворітець кониченька в'яже,
Другий козак під віконцем добрий вечір
каже.

«Добрий вечір, Марусенько, чи його мосць
дома?» —

«Нема пана дома, поїхав на лови». —

«Марусенько, пані, вийди хоч самая».

Марусенька пишна в черевичках вийшла,
По світлоньці іде, аж світлонька гуде,
В сінечки вступила, на порозі стала,
На порозі стала, коника пізнала.

«Не єсть ви козаки, єсть ви гайдамаки,
Що ви мого пана молодого забили». —

«Марусенько, пані, по чім ти пізнала?» —

«Бо я свого пана коника признала».

«Неправдоньку, пані, неправдоньку кажеш,
Неправдоньку кажеш, нещире говориш.

Ой ми в його мосці коника купили,
З глибокої криниченьки могорич запили,
На гниленькій колодочці гроші полічили.

Ой суть тому свідки зелені дубочки,
Схилили дубочки верхи докупочки».

Як взяли Марусеньку лугами-ярами
Та повезли Марусеньку битими шляхами,
Прив'язали Марусеньку до сосни плечима,
До сосни плечима, в темний луг очима.

Запалили сосну з верху до коріння.

Сосенка горить, Маруся кричить,
Уже її біле тіло та й попелом сіло,
Уже її руса коса догори димом пішла.

ОЙ ПИЛА, ПИЛА ТА ЛИМЕРИХА

Ой пила, пила та Лимериха на меду
Та й пропила свою дочку молоду:

«Ой хто купить цебер меду і вина,
Того буде Лимерівна молода!»

Обізвався та Шкандибенко на меду:
«Ой я ж куплю Лимерівну молоду!»

Ой я ж куплю цебер меду і вина,
Нехай буде Лимерівна вже моя!»

У неділю ранесенько, до сонця,
Та й плакала Лимерівна в віконце:

«Ой загину, моя матінко, загину,
Бо не люблю Шкандибенка, покину!»

Наступає, моя матінко, темна ніч,
Ой не люблю Шкандибенка, піду пріч». —

«Ой коли любиш, моя донечко, — вінчайся,
А не любиш, дитя моє, — цурайся!»

Ой побігла Лимерівна горою,
А за нею Шкандибенко в погоню.

Ой дігнав він Лимерівну та й не б'є,
Тільки ж її словечками картає:

«Ой, чого ж ти, Лимерівно, пішки йдеш?
Та чи ти в мене вороних коней не маєш?» —

«Ой хоч же є воронії коні — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мені». —

«Ой чого ж ти, Лимерівно, боса йдеш?
Десь ти в мене черевичків не маєш?» —

«Ой хоч же є черевички — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мені». —

«Ой чого ж ти, Лимерівно, в світі йдеш?
Та чи ти в мене дорогих суконь не маєш?» —

«Ой хоч є дорогії сукні, — то твої,
Та і сам молод не до мислоньки ти мені».

Ой побігла Лимерівна тернами,
А за нею Шкандибенко конями.

«Ой дай мені, Шкандибенку, гострий ніж —
Повиймати чорний терен з білих ніг!»

Не влучила Лимерівна в ніженьку,
Та влучила Лимерівна в серденько:

«Кипи, кипи, моє серденько, на ножі,
Аніж в того Шкандибенка на дворі!»

Ой як узяв тую Лимерівну до двора:
«Ой, одчиняй, моя матінко, ворота!»

Ой одчиняй, моя матінко, ворота!
Я везу тобі невісточку п'яненко». —

«Ой од чого, мій синочку, впилася?
Ой од чого, дитя моє, впилася?» —

«Ой упилась, моя матінко, од ножа,
А заснула, моя матінко, край коня». —

«Ой не вези у двір її, не вези,
Та вези ж її, мій синочку, до тещі». —

«Ой одчиняй, моя тещенько, ворота,
Я везу тобі дочку твою п'яненко!» —

«Ой од чого, мій зятеньку, впилася?
Ой од чого, дитя моє, впилася?» —

«Ой упилась, моя тещенько, од ножа,
А заснула, моя тещенько, край коня».

ОЖЕНИЛА МАТИ НЕВОЛЕЮ СИНА

О женила мати неволею сина
Да взяла невістку да й не до любові.
Да взяла невістку да й не до любові, —
Не білеє личенько, не чорнії брови.
Ой послала сина у путь, у дорогу,
Молоду невістку в поле брати льону.
Ой як посилала, да ще й приказала:
«Не вибереш льону, то не йди додому!»
Не вибрала льону, не пішла додому —

У чистому полі та й заночувала,
До білого світа тополею стала.
Як приїхав син же з путі, із дороги,
Вклонився матусі низенько у ноги:
«Мати ж моя, мати, щось маю казати:
Ой виїздив, мати, усю Україну, —
Не бачив тополі, як на своїм полі:
Тонка, та висока, та листям широка,
Без вітроньку має, без сонечка сяє». —
«Ой вигостри, сину, гострую сокиру
Да поїдь у поле, ізрубай тополю,
Тонку, та високу, та листям широку».
Як приїхав син же до тії тополі,
Як цюкнув же раз — вона зашаталась,
Як цюкнув удруге — вона похилилась,
Як цюкнув утретє — та й заговорила:
«Ой не рубай мене, бо я твоя мила...
Се ж твоя матуся нам так поробила:
Що тебе послала у путь, у дорогу,
А мене послала в поле брати льону.
Ой як послала, да ще й приказала:
“Не вибереш льону, то не йди додому”.
Не вибрала льону, не пішла додому:
У чистому полі да й заночувала,
До білого світа тополею стала...»

ЗМІСТ

ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ

Переказ В. Близнеця 3

СЛОВО ПРО ІГОРІВ ПОХІД

Переклад М. Рильського 165

НАРОДНІ ДУМИ І БАЛАДИ 191

Думи

Козак Нетяга 193

Козак Голота 194

Смерть Корецького 198

Невольники 201

Плач невольника 202

Плач невольників 204

Маруся Богуславка 206

Іван Богуславець 210

Сокіл і соколя 213

Самійло Кішка 215

Похід Свірговського на Волощину 228

Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі 228

Буря на Чорному морі 237

Розмова Дніпра з Дунаєм 240

Олексій Попович 241

Смерть Федора Безрідного 245

Хведір Безрідний 247

Смерть козака-бандуриста 250

Івась Коновченко, Вдовиченко 251

Смерть козака на долині Кодимі 263

Про смерть трьох братів коло Самарки 264

Отаман Матяш Старий 267

Вдова Сірка Івана 269

Хмельницький та Барабаш 272

Повстання проти польських панів 277

Хмельницький і Василій молдавський	280
Перемога під Корсунем	284
Про Білоцерківщину	286
Іван Богун	289
Про Хмельницького Богдана смерть, про Юрася Хмельницького та Павла Тетеренка	291

Балади

Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш	296
Поле ж моє широке	297
Ішов козак із Дону додому	299
У Києві на ринку	300
Ой був в Січі старий козак	301
У містечку Богуславку Каньовського пана	304
Ой попід гай зелененький	307
Ой горе, горе, нещасная доле	310
Ой пила, пила та Лимериха	312
Оженила мати неволею сина	314